

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM FELSEFESİ

Abdullah BOZKURT
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İsmail YAKIT

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM FELSEFESİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdullah BOZKURT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İsmail YAKIT

ISPARTA – 2010

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen : Felsefe ve Dm Bilimleri EABD Başkanlığı

Gönderilen : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız **YÜKSEK LİSANS** / ~~DOKTORA~~ Programı öğrencisi
Abdullah BORKURT tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve
kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.
Tez Adı Değişikliği **YAPILDI** / **YAPILMADI**

29.03.2010
Tarih

Prof. Dr. Ramazan BUYRUKÇU
Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 29.03.2010 Pazartesi
günü saat 14.00 'de toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Abdullah BORKURT tezini
Felsefe konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU** aşağıdaki kararı
almıştır.

KABUL

RED

DÜZELTME

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Prof. Dr. İsmail YAKIT	
Üye	Doç. Dr. M. Necmettin BARANKÇI	
Üye	Yrd. Doç. Dr. A. Sidiha OKTAY	
Üye		
Üye		

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirtildiği üzere mezun olmaya **HAK KAZANMIŞTIR** /
KAZANMAMIŞTIR
Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI :

Tarih:

Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE-25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RED", veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezinin aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

Madde-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RET" veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezinin aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tez kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

ÖZET

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM FELSEFESİ

Abdullah BOZKURT

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 149 Sayfa, Mart 2010

Danışman: Prof. Dr. İsmail YAKIT

Bu tezin amacı; Kınalızâde Ali Çelebi'nin en önemli eseri olan *Ahlâk-ı Alâî*'deki eğitimle ilgili görüşlerini ortaya çıkararak bir eğitim sistematigi içerisinde incelemek ve değerlendirmesini yapmaktır. Çalışmanın temel çıkış noktası, 445 yıl önce yazılmış (M. 1565) bir eser olmasına rağmen içeriğinde eğitim-öğretim açısından günümüzde güncelliğini koruyan ilginç ve önemli görüşlerin bulunmuş olmasıdır. Bu görüşlerin eğitim felsefesi açısından değerlendirilmesi gereği bizi bu konuya yöneltmiştir.

Tarihi bir çalışma olmasından dolayı ulaşılabilen bilgi ve belgeler, her türlü kaynaklar ile süreli yayın ve arşiv tarama tekniği, karşılaştırma yöntemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bulguları; ilk olarak, Kınalızâde Ali Çelebi, Osmanlı İmparatorluğunun en görkemli döneminde, çok önemli şahsiyetlerle aynı dönemde yaşamış, müderrislik kadılık ve kazaskerlik gibi idarî ve ilmî üst seviyelerde görev yapmış, yaşadığı asrın geleneksel kalıplarının dışına çıkmayı başarabilmiş çok yönlü mümtaz şahsiyetlerden biridir.

İkinci olarak, *Ahlâk-ı Alâî*; *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* çizgisinde bugüne kadar yazılmış, ilk ve son mükemmel Türkçe ahlâk kitabıdır.

Üçüncü olarak, insanların ve toplumların mutluluğu eğitimle sağlanır. Eğitim felsefesinin değişik tarifleri ve sorunları vardır. Ancak tüm tariflerdeki ortak nokta insanın eğitilmesidir. Sorunların çözümü imkânsız değildir.

Dördüncü olarak, kişinin eğitimi için peygamberlere, rehberlere, filozoflara, anne-babaya, eğitimcilere ve öğretmenlere ihtiyaç vardır. İlim ile amel birleştirilmeden gelişme ve mükemmellik mümkün değildir.

Beşinci olarak, eğitilmiş fert, eğitimli aile, âdil yönetim, âdil paylaşım, dayanışma ve yardımlaşma toplum düzenini sağlayan en önemli etkenlerdir.

Sonuç olarak, geleneksel eğitim anlayışının hâkim olduğu bir dönemde yaşayan Kınalızâde Ali Çelebi, eğitimin önemi ve gerekliliği konusundaki görüşleri ile büyük oranda modern eğitim anlayışına yakın bir ilim adamı olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: 1) Kınalızâde Ali Çelebi 2) *Ahlâk-ı Alâî* 3) Eğitim 4) Felsefe

ABSTRACT

EDUCATIONAL PHILOSOPHY IN AHLAK-I ALAI

Abdullah BOZKURT

Suleyman Demirel University, Social Sciences Institution, Philosophy and Religion Sciences Programme, Master Thesis, 149 Pages, March, 2010

Supervisor: Prof. Dr. İsmail YAKIT

The purpose of this study is to bring forward the views of Kinalizade Ali Celebi pertaining to educational philosophy, which he has discussed in his most important piece titled *Ahlak-i Alai* and examine and evaluate his views in an educational system. The point of this research arises from the fact that even though this piece of work was written 445 years ago (AD. 1565) it still holds up to date views of today's educational system. The need to evaluate these views in the light of educational philosophy has pushed this study forward.

The fact that this is a historical piece of work, every piece of literature reached upon periodical publications, archives and every bit of information has been evaluated by the comparison method.

The study's primary findings consists of Kinalizade Ali Celebi, an eminent figure of his time, who has lived in the most sublime period of the Ottoman Empire along with the foremost individuals of the era and has served in the upper levels of executive and academic positions and has produced countless pieces of exemplary literature.

Secondly, it's *Ahlak-i Alai*; until now the first and last written of an excellent moral book inspired by *Ahlak-i Nasiri* and *Ahlak-i Celali*.

Thirdly, the happiness of societies and humans is achieved through education. The philosophy of education has different and problematic definitions. But the common point in all definitions is the education of people. The problems are not impossible to solve.

Fourthly, a person needs prophets, mentors, philosophers, parents, educators and teachers in order to be educated. However without combining science and deed it is impossible to excel and become excellent.

Fifthly, an educated being is the vital building stone of an educated family, just management, just communion and cooperation.

Lastly, living in an era with the widespread acceptance of classical education but being able to foresee educational philosophies which are still up to date lifts Kinalizade Ali Celebi to a modern scholar of education.

Keywords: Kinalizade Ali Celebi, *Ahlak-i Alai*, Education, Philosophy.

ÖNSÖZ

Osmanlı Medeniyeti'nin oluşumunda en büyük pay eğitime aittir. XVI. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun en geniş sınırlarına ulaştığı bir yüzyıl olmakla beraber aynı zamanda kültür ve eğitim hayatı bakımından da en verimli olduğu bir çağdır. Batılıların “Muhteşem Süleyman” dedikleri, Osmanlı tarihinin en uzun süre iktidarda kalan padişahı Kanûnî Sultan Süleyman bu dönemde imparatorluğu yönetmiştir. Zembilli Ali Efendi (932/1525), İbn Kemal (940/1534), Koca Nişancı (975/1567), Ebussuud Efendi (982/1574) gibi bilim adamları, Fuzûlî (964/1556), Bâkî (1009/1600), Hayâlî (965/1557) gibi şairler, Mimar Sinan (1489–1588) gibi baş mimarlar bu dönemde yaşamışlardır. Osmanlı döneminin; askeri, coğrafi, ekonomik ve kültürel anlamda en görkemli dönemine tanıklık etmiş ve bu meşhur isimlerle çağdaş olan Kınalızâde Ali Çelebi, kendisini unutulmaz yapan *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserini de bu dönemde meydana getirmiştir. Müellifimizin fikirlerinin eğitim dünyasına eğilmek isteyenler için iyi bir kapı olduğunu düşünüyoruz.

Klasik kaynaklarımızdan olan *Ahlâk-ı Alâî*; oldukça uzun bir giriş bölümünden sonra müellifin “kitap” adını verdiği üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde felsefe ilmi, kısımları, nefis, nefsin güçleri ile huy konuları işlenmiştir. Birinci kitap eserin en hacimli kısmı olup ahlâk ilmine ayrılmış olup erdemler, reziletler ile erdemi kazanma yolları, adalet ve ahlâki hastalıkların tedavisi konuları yer almaktadır. İkinci kitap olan aile ahlâkıyla (Tedbîr-i Menzil) ilgili kısımda; aile, ekonomi, çocukların ve aile fertleri ile hizmetçilerin eğitimi, meslek ahlâkı, insanın birlikte yaşamaya olan ihtiyacı, ülkenin idaresi, idarecilik kuralları ve sevgi konuları işlenmiştir. *Ahlâk-ı Alâî*'nin üçüncü kitabı ise devlet ahlâkıyla ilgili olup Tedbîr-ü'l-medîne başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ise şehirlerin ve halkın yönetimi, adil devlet adamında bulunması gereken özellikler ve yöneticinin uyması gereken kurallar zikredilmiştir.

Çalışmamız sırasında *Ahlâk-ı Alâî*'nin Bulak baskısını kullandık. Kınalızâde Ali Çelebi'nin görüşlerini açıklarken hem onun edebî üslubunu ve hem de zamanın kullanılan lisanını görmemiz için kendi ifadelerinden önemli gördüklerimizin bazılarını tırnak içinde italik harflerle yazdık. Ancak okurken güçlük çekilmemesi için transkripsiyon işaretlerine yer vermedik. Sadece Arapça kelimelerdeki uzatma işaretleri ile terkipleri korumaya çalıştık.

Bana felsefeyi sevdirek ilmin kapısını aralamamı sağlayan, görevinin yoğunluğuna rağmen kendilerine ihtiyacım olduğu her anda yardımcı olan, fikirlerinden ve eserlerinden istifade ettiğim saygı değer hocam ve tez danışmanım; Sayın Prof. Dr. İsmail YAKIT'a, çalışmamı okuyarak eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan değerli Doç. Dr. M. Necmettin BARDAKÇI ve Yrd. Doç. Dr. A. Sıdika OKTAY ile eserlerinden ve fikirlerinden istifade ettiğim tüm bilim insanlarımıza ayrıca çok uzun süren bu çalışmamda maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen değerli eşime; kendi derslerinden zaman ayırarak yazılım, bilgisayar ve tercüme hizmetlerinde bana katkıda bulunmak için adeta birbirleriyle yarışan; sevgili oğlum ve biricik kızıma da teşekkürlerimi sunmayı bir vefâ borcu bilirim.

Abdullah BOZKURT

29.03.2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ

GİRİŞ	1
I. Eğitim Felsefesi Tanımı ve Ekolleri	2
I. I. İlerlemecilik (Progressivism)	4
I. II. Daimîcilik (Prennialism).....	5
I. III. Temel Esasçılık (Essentialism)	5
I. IV. Yeniden İnşâcılık (Reconstructionism)	6
I. V. Materyalist Eğitim	7
I. VI. Varoluşçuluk (Existentialism)	7
I. VII. Natüralizm	8
II. Kınalizâde Ali Çelebi'den Önceki Bazı Filozoflar	8
II. I. Kindi.....	9
II. II. Fârâbî	9
II. III. İhvân-ı Safâ	11
II. IV. İbn Sîna	11
II. V. İbn Miskeveyh	12
II. VI. Gazzâlî.....	12
II. VII. Sühreverdî	13
II. VIII. Mevlâna	14
II. IX. Yunus Emre.....	15
II. X. Nâsiruddîn-i Tûsi	16
II. XI. Celâleddin Devvânî	16

BİRİNCİ BÖLÜM**KINALİZÂDE ALİ ÇELEBİ ve AHLÂK-I ALÂÎ**

1.1. Hayatı	18
1.2. Ailesi	23
1.3. İlmî ve Edebî Kişiliği	24
1.4. Eserleri	29
1.4.1. Türkçe Eserleri	30
1.4.2. Arapça Eserleri.....	31
1.5. Ahlâk-ı Alâî'nin Yazılışı ve İçeriği.....	33
1.6. Ahlâk-ı Alâî'nin Fihristi.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

AHLÂK-I ALÂÎ'DE FELSEFE VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

2.1. İlimler Sınıflaması.....	47
2.2. Felsefenin Tanımı Amacı ve Kısımları.....	48
2.2.1. Felsefenin Tanımı ve Amacı.....	48
2.2.2. Felsefenin Kısımları.....	50
2.2.2.1. Nazarî Felsefe.....	51
2.2.2.1.1. Zihinde ve Dışarıda Maddeden Uzak Olan Varlıklar.....	52
2.2.2.1.2. Zihinde Maddeden Uzak Dışarıda Maddeye Muhtaç Varlıklar.....	52
2.2.2.1.3. Hem Zihinde Hem de Dışarıda Maddeye Muhtaç Varlıklar.....	52
2.2.2.2. Amelî Felsefe.....	53
2.2.2.2.1. İlm-i Ahlâk.....	54
2.2.2.2.2. İlm-i Tedbîru'l-Menzil.....	54
2.2.2.2.3. İlm-i Tedbîru'l-Medîne.....	55
2.3. Nazarî ve Amelî Felsefenin Faydaları ve Gayesi.....	55
2.3.1. Nazarî Felsefeden Beklenen Faydalar ve Onun Nihâî Gayesi.....	55
2.3.2. Amelî Felsefeden Beklenen Faydalar ve Onun Nihâî Gayesi.....	55
2.4. İnsanın Kendi Varlığını İspatı.....	56
2.5. Ahlâk-ı Alâî'de Bilginin Oluşumu.....	57
2.6. Bilgi-Mutluluk İlişkisi.....	59
2.7. Huyun Değişip Değişmemesi Meselesi Yönünden Bilgi.....	61
2.8. Adâlet Eğitim İlişkisi.....	64
2.8.1. Adâletin Sağlanması İçin Toplumda Üç Şey Lâzımdır.....	65
2.9. Eğitimin Sonuçlarından Sevgi.....	66
2.10. Varlıklar Âlemi ve Konumları.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM-ÖĞRETİMİN UNSURLARI

3.1. Eğitimde Ailenin Yeri.....	72
3.2. Eğitimde Evin Önemi.....	72
3.3. Eğitimde Aileye Olan İhtiyaç.....	74
3.4. Eğitimde Ekonomi.....	74
3.4.1. Malın Kazanılması.....	75
3.4.1.1. Meslek Çeşitleri.....	76
3.4.2. Malın Korunması.....	77
3.4.3. Malın Harcanması.....	78
3.5. İyi Komşuya Olan İhtiyaç.....	79
3.6. Aileyi Meydana Getiren Unsurlar.....	80
3.7. Evlenmenin Eğitim Açısından Önemi.....	81
3.7.1 İyi Bir Eşte Aranılacak Özellikler.....	82
3.8. Baba.....	84
3.9. Evde Kadın ve Erkeğin Statüsü.....	85
3.9.1. Kadının Üç Şey Yapıp Üç Şeyden Kaçınması Gereklidir.....	85

3.9.2. Kadınların Eşleri Yanında Hürmet ve Saygısını Artıran Beş Husus	87
3.9.3. Erkeğin Yapması Gereken Şeyler	88
3.9.4. Erkeğin Kaçınması Gereken Şeyler	89
3.9.5. Kadınların Beş Çeşidinden Kaçınmak Gerek	89
3.10. Anne-Babaya Karşı Davranış Eğitimi	94
3.11. Himayesi Altındakilere Davranma Eğitimi.....	95
3.11.1. Birden Fazla Evlilik	98
3.12. Eğitimde Kalıtımın Önemi	99
3.13. Eğitimde Çevre Faktörü	99
3.14. Eğitimde Öğretmen	100
3.15. Şehir ve Medeniyet	101
3.16. Devlet Başkanının Görevleri.....	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM-ÖĞRETİM DÖNEMLERİ İLKELERİ VE UYGULAMAYA YÖNELİK TAVSİYELERİ

4.1. Eğitimde Gelişim Dönemleri	105
4.2. Doğum Öncesi Eğitim.....	106
4.3. Doğum Esnasında Eğitim.....	108
4.3.1. Kız veya Erkek Çocuk Olması	108
4.3.2. Çocuğa Güzel İsim Koymak	109
4.4. Doğumdan Sonra Eğitim.....	109
4.4.1. Süt Devresi	109
4.4.2. Telkin Yoluyla Öğrenme.....	110
4.4.3. İrâdî (İsteğe Bağlı) Eğitim	111
4.4.3.1. Yaratılışına ve Seviyesine Uygun Eğitim	111
4.4.3.2. Her Türlü Şarta Göre Eğitim.....	112
4.4.3.3. İyi ve Kötü Örneği Göstermeli ve Kötü Çevreden Korumalı	113
4.4.3.4. Dinin Edebi ve Peygamberlerin Uygulamaları Öğretilmelidir	113
4.4.3.5. Cömertliğe Alıştırılmalı ve Maddeye Bakışı Kontrol Edilmelidir.....	114
4.4.3.6. Güzel Ahlâka Alıştırmak Eğitimi.....	115
4.4.3.7. Beden Eğitimi	116
4.4.3.8. Gıda ve Oyun	117
4.4.3.9. Uyku.....	118
4.4.3.10. Meslek Eğitimi ve Kabiliyeti Olan İlim ve Fenne Yönelmek	119
4.4.3.11. Eğitimde Cinsiyet Kız Çocuklarının Eğitimi ve Evlendirilmesi.....	121
4.4.3.12. Eğitimde Disiplin/Ceza	123
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ	139

KISALTMALAR

<i>A.A.</i>	: Ahlâk-ı Alâî
<i>agd.</i>	: Adı geçen dergi
<i>age.</i>	: Adı geçen eser
<i>agm.</i>	: Adı geçen makale
<i>amlf.</i>	: Aynı müellif
<i>agy.</i>	: Adı geçen yayın
<i>Ank.</i>	: Ankara
<i>(a.s.)</i>	: Aleyhisselâm
<i>A.Ü.İ.F.</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>AÜİFD</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>b.</i>	: İbn, bin
<i>Bk.</i>	: Bakınız
<i>C.</i>	: Cilt
<i>C.C.</i>	: Celle Celâlühü
<i>CÜ.</i>	: Cumhuriyet Üniversitesi
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>DEÜ</i>	: Dokuz Eylül Üniversitesi
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>D.İ.B.</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>Doğ.</i>	: Doğum tarihi
<i>EU</i>	: Avrupa (İng.)
<i>Ens.</i>	: Enstitüsü
<i>E.Ü.</i>	: Erciyes Üniversitesi
<i>GAL</i>	: Geschichte de Arabischen Literatur
<i>GAL supp.</i>	: Geschichte de Arabischen Literatur Supplementband
<i>H</i>	: Hicri
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>.../...</i>	: Hicri tarih/miladi tarih
<i>H.z.</i>	: Hazret
<i>İ.A.</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
<i>İFD</i>	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>İst.</i>	: İstanbul

<i>İSAM</i>	: İslam Araştırmaları Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
<i>İÜEFĐ</i>	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Ktp.	: Kütüphane
M	: Milâdi
Matb.	: Matbaacılık
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
<i>MÜİFD</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Mür.	: Müracaat
Nu.	: Numara
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
S	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
(s.a.s.)	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme, tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı
vr.	: varak
vs.	: ve sâire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İnsan doğduğu andan itibaren kendisini ve çevresinde var olanları anlamaya çalışır. Kendi kabiliyetine ve yaşına göre değişen yöntemlerle çevresiyle iletişim kurar. Kazandığı bilgilerle kendine özgü değerler geliştirir. Var olanlar karşısında bir tavır sergiler, çevresini kontrol etmeye ve geleceğe yönelik hedeflerini şekillendirmeye çalışır. Kendi inanç ve anlayışları doğrultusunda bir dünya görüşü, bir yaşam felsefesi oluşturma çabasında olur.

Bireyler aileleri, aileler toplumları, toplumlar da milletleri oluşturur. Bireylerin felsefeleri olduğu gibi milletlerin ve ülkelerin de felsefeleri vardır. Ya da olmalıdır. Ülkeler geleceklerine bu felsefî çerçeveden bakarlar ve amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Bir insanın kendisini şekillendirmesinde ve amaçlarını gerçekleştirmesinde eğitim ne kadar önemli ise devletlerin, eğitim politikalarını oluşturarak geleceğe yön verecek nesillerin yetiştirilmesinde de bir o kadar önemlidir.

Eğitim, uygulama safhasına gelinceye kadar çeşitli aşamalardan geçer. Önce, eğitim felsefesi ile eğitimin zemini oluşturulur. İkinci olarak, oluşturulan eğitim felsefesinin üzerine eğitim politikaları şekillendirilir. Üçüncü aşamada şekillenen politikalara dayanılarak eğitim planlaması somutlaştırılır. Son aşamada ise bu eğitim planlamasıyla eğitim uygulamalarına meşruluk kazandırılır.

İrili ufaklı birçok eseri bulunan Kınalızâde Ali Çelebi'nin en önemli eseri hiç şüphe yok ki onun *Ahlâk-ı Alâî*'sidir. Doğumunun 500. yılında *Ahlâk-ı Alâî*'sindeki eğitim felsefesini incelediğimiz Kınalızâde Ali Çelebi, kendi dönemine ve coğrafyasına hatta günümüz eğitimine katkıda bulunan önemli bir bilim adamımızdır. Onun *Ahlâk-ı Alâî*'sini; sadece geleneksel bilgi birikimini aktaran bir eser olarak değil aynı zamanda eğitim, felsefe, sosyal, ekonomi, siyaset ve ahlâk konularını; orijinal, *eklektik* (seçmeci) ve *demonstrative* (açıklayıcı) olarak açıklayan ve zamanımıza da ışık tutacak bir kaynak olarak görmeyi kabul etmek gerekmektedir. Klasiklerimizin, insan doğasının evrenselliğini ve insan aklının en iyi eserlerinin örneklendirildiği yapıtlar olması özelliği de göz önüne alındığında *Ahlâk-ı Alâî*'nin önemi bir kat daha artmaktadır. Kültür köklerinden kopmuş toplumların

kendi eğitim felsefelerini oluşturmalarının mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle eğitim felsefesini incelediğimiz bu çalışmamızın eğitimimize bir nebze katkısının olması en büyük amacımızdır. Çalışmamız bir giriş ile dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümü iki başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlıkta, Kınalızâde Ali Çelebi'nin fikirlerinin hangi felsefî temellere dayandığının daha kolay anlaşılabilmesi maksadıyla felsefe tanımları ile belli başlı eğitim ekollerinin kurucuları ve felsefeleri hakkında özet bilgi verilmiştir. İkinci başlıkta ise Kınalızâde Ali Çelebi'nin kaynaklarından olan Nâsiruddîn-i Tûsî ve Celâleddîn Devvânî ile onların da kaynakları olan ve müellifimizin de yararlandığı Kindî, Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sîna, İbn Miskeveyh, Gazzâlî, Sühreverdî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi bazı düşünürlerin konuyla ilgili görüşleri çok kısa olarak özetlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Kınalızâde Ali Çelebi'nin hayatı, ailesi, ilmî, edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş ve eserleri tanıtılmıştır. *Ahlâk-ı Alâî* için ayrı bir bölüm açılarak tanıtılmış ve fihristi çıkartılmıştır.

İkinci bölümde, *Ahlâk-ı Alâî*'de felsefe ve eğitim ilişkisi konusu ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca *Ahlâk-ı Alâî*'de yer almış olan ilimlerin sınıflandırılması, bilgi ve mutluluk, huyun değişip değişmemesi meselesi, sevgi, varlıklar âlemi ve konumları ile adalet kavramları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, *Ahlâk-ı Alâî*'deki eğitim-öğretimin unsurları tespit edilerek eğitim ekolleri ile ilişkileri kurulmaya çalışılarak açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, eğitim-öğretim dönemleri, ilkeleri ve uygulamaya yönelik tavsiyelerin neler olduğu konuları işlenmiş, sonuç ve kaynakça ile bitirilmiştir.

I. Eğitim Felsefesi Tanımı ve Ekolleri

Eğitim Felsefesini, eğitimin temellerinin kuramsal yönden incelenmesi olarak düşünmek mümkündür. Eğitim felsefesi, yöntem program, ortam ve eğitim hedefleri

ile ilgili sorulara cevap bulma disiplini. Eğitim felsefesi bir anlamda felsefenin eğitime uygulanması demektir.¹

Eğitim Felsefesi; genel anlamda eğitim süreçlerine yön verecek hedefleri amaçları, norm ya da standartları formüle eden; uygulamalara ışık tutan bir disiplin alanı ya da geliştirilmiş fikirler ve kavramlar bütünüdür.²

Eğitim Felsefesi'nin ilgi alanı, "eğitim" dediğimiz kültürel etkinliktir; amacı, eğitimin dayandığı ilke, kavram ve varsayımları aydınlatmak, amaç ve araçlarını irdelemek, temel sorunlarını tartışmaktır. Başka bir deyişle eğitim felsefesi, eğitimin kavramsal yapısını konu alan çözümleyici bir etkinliktir; işlevi eğitimin amaç ve araçlarını belirlemek, sonuçlarını değerlendirmek değil, bunları eleştirel bir yaklaşımla irdeleyip aydınlatmaktır. Eğitime yönelik amaçlar önermek, kural ve değer yargıları koymak, eğitim felsefesinin doğrudan görevi değildir. Eğitim felsefesi tüm kültürel etkinlikler gibi eğitime de yön veren egemen toplumsal ideoloji veya dünya görüşünde çoğu kez üstü örtük kalan değer ve varsayımları açığa çıkarma, yorumlama ve değerlendirme uğraşdır. Asıl işlevi evrensel ilke ve değerler çerçevesinde eğitimi toplu ve tutarlı bir görüşe oturtmaktır.³

Özet olarak eğitim felsefesi; insanın bireysel özelliklerini, kültürel ve fiziksel çevresini ve bunların aralarındaki ilişkiyi inceleyerek tanımlamakta ve bu tarife uygun olarak belli bir eğitim düşüncesi geliştirmeye çalışmaktadır.

Eğitim kuramları, eğitimle ilgili sorunları incelerken genel felsefeden yararlanmalarının yanında aynı zamanda eğitim uygulamaları tarafından da etkilenirler. Burada üzerinde durulması gereken konu; eğitimcilerin, eğitim felsefecilerinin genel felsefeden yararlanarak kendi alanları için geliştirdikleri görüşlerin ne olduğu konusudur. Kısaca ekollerinin olup olmadığıdır. Konuya bu açıdan bakınca ekol sayılabilecek geleneksel eğitim uygulamaları üzerine söyleyecek sözleri olan yedi fikir akımı dikkat çekmektedir.

¹ Cevat Alkan, *Eğitim Felsefesi Ders Notları*, Ankara 1980, s. 4.

² Cevat Alkan, *age.*, s. 5.

³ Cemal Yıldırım, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yayınları, Ank. 2000, s. 69.

I.I. İlerlemecilik (Progressivism)

Bir felsefe olarak ilerlemecilik ekolü, pragmatizmin eğitime uygulanmasıdır. Fakat bu uygulama pragmatik filozoflar tarafından yapılmayıp eğitimcilerin geleneksel eğitimin aşırı resmiyetine, sıkı disiplinine, pasif öğretimine ve amaçsız egzersizlerine karşı uzun yıllar verdiği bir uğraşı sonunda yine eğitimciler tarafından geliştirilmiştir. Bu eğitimcilerin başında da John Dewey gelmektedir.⁴

Pragmatistlerin “Gerçeğin esası değişmez” görüşünü esas alan ilerlemecilik, “eğitim devamlı olarak gelişme içindedir.” anlayışını benimsemektedir. Bunlara göre eğitimin özü; topluma ve dış dünyanın iyilik, doğruluk ve güzellik standartlarına uyum değil fakat yaşantıların devamlı olarak yeniden gözden geçirilmesi anlamını taşımaktadır.⁵

İnsana önem veren varoluşçuluk felsefesinin eğitime getirdiği unsur özgürlüktür. Öğrenciyi merkeze alan, okul programlarının kişiliklerin gelişmesine göre hazırlanmasını öngören bu eğitim akımının temel ilkelerini Cevat Alkan’dan özetleyerek şöyle sıralamak mümkündür.⁶

Temel İlkeleri

- 1) Eğitim çocuğun ilgisine uygun ve etken olmalıdır.
- 2) Hayatta başarı, yaşantıların özel problemler düzeyine indirilebilmesine bağlıdır. Öğrenme içeriği özümleme yerine problem çözme yöntemiyle olmalıdır.
- 3) Yaşantıların akıllıca yeniden inşası demek olan eğitim, uygar yaşamla eşdeğerdedir. Bu nedenle gencin eğitimi yaşam için hazırlık yerine, yaşamın kendisi olmalıdır.
- 4) Çocuk ilgi ve gereksinimleri yönünde öğreneceğine göre, öğretmen bir otoriter olma yerine bir danışman ve rehber olmalıdır.
- 5) Öğrenciler birbirleriyle rekabet etme yerine birbirleriyle birlikte çalıştıklarında daha başarılı olurlar. Bu nedenle okullar rekabetten çok işbirliğine önem vermelidirler.
- 6) Okullar demokratik kurallara göre yürütülmelidir.

⁴ Cevat Alkan, *age.*, s. 28.

⁵ Cevat Alkan, *age.*, s. 29.

⁶ Cevat Alkan, *age.*, s. 29.

I. II. Daimîcilik (Prennialism)

Klasik realist felsefeye dayalı ve birçok idealist tarafından desteklenen bu ekol, eğitimin temel ilkelerinin değişmez ve daimi olduğunu savunur. Genellikle Daimîcilik, Eflatun, Aristo ve St. Thomas Aquinas'ın ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji ve mantıkla ilgili önermeleri üzerine temellendirilmiştir. Eğitim yöntemleri, idealist bilgi kuramından çıkarılır. Başat kültürel değeri aktaran öğretmen, öğrenciler için örnek olmalıdır çünkü taklit de öğrenmenin bir yoludur. Öğretmen, öğrenciye arkadaş gibi davranarak onda öğrenme isteği uyandırmalıdır⁷

Temel İlkeleri

- 1) İnsan doğası, devamlı ve değişmez olduğundan, eğitim de değişmezdir.
- 2) İnsanın temel niteliği “akılcılık” olduğu için eğitim bu niteliği geliştirmelidir.
- 3) Eğitimin yöneltilebileceği tek uyum türü, değişmeyen ve üniversal gerçeğe uyumdur.
- 4) Eğitim, yaşamı kopya etmek değil fakat ona hazırlıktır.
- 5) Çocuklara, dünyanın fiziksel ve ruhsal devamlılıklarından haberdar olacakları temel konular (disiplinler) öğretilmelidir.
- 6) Bu devamlılıklar en iyi biçimde eski Yunan Klasikleriyle öğrenilir.⁸

I. III. Temel Esasçılık (Essentialism)

İnsanın genel olarak toplumsal ve kültürel bir varlık olduğunu ancak doğuştan hiçbir bilgiyle donanımlı olmadığını ve bilginin tüme varım yoluyla elde edileceğini savunan bu akımın öncülerinden bazıları William Bagley, Isaac Kandel ve Herman H. Horne'dur.⁹ Başlı başına bir eğitim hareketi olarak başlayan bu ekol kendisini hiçbir felsefi gelenek ve ekole bağımlı tutmamıştır. Daimîcilikte olduğu gibi, ilericilik ekolünün tamamına karşı değildir. Sadece belirli doktrinlere karşıdır. Bütün eğitilmiş insanların bilmesi gereken belirli esaslar olduğu görüşünü savunarak Dewey'in epistemolojisini reddetmez. Temel Esasçılık bütün çabasını; program

⁷ Veysel Dönmez, *Eğitim Felsefesi*, 9. Baskı, Ankara, 2009, s. 70-74.

⁸ Cevat Alkan, *a.g.e.*, s. 32-35.

⁹ Veysel Dönmez, *age.*, s. 90.

meselelerini yeniden tetkik etme, asıl olanlara olmayan programları ayırt etme ve öğretmenin sınıftaki otoritesini yeniden tesis etme noktalarına yönelmektedir.¹⁰

Temel İlkeleri

- 1) Öğrenme zorunlu olarak güç bir iş ve uygulamayı içerir.
- 2) Eğitimde girişim ve harekete geçme öğrenciden çok öğretmendedir.
- 3) Eğitimin özü, yapısallaştırılmış ve belirlenmiş içeriği özümlemedir.
- 4) Okul zihnî disiplinler kavramının geleneksel yöntemlerini devam ettirmelidir.¹¹
- 5) Öğretme işini öğretmen yaptığından ve bu iş ondan beklendiğinden öğretmen etken, öğrenci edildir.

- 6) Öğretmen eğitimde gerektiğinde cezaya başvurmalıdır.¹²

I. IV. Yeniden İnşâcılık (Reconstructionism)

İlericiliğin gerçek devamı olduğunu savunan Yeniden İnşâcılığın dayandığı felsefe pragmatizmdir. John Dewey, Isaac Bergson, Barold Rugg, George Counts, Theodore Brameld bu akımın temsilcileri arasındadır.¹³ Yeniden İnşâcılığın başta gelen amacı; zamanın kültürel krizini karşılamak için toplumu yeniden düzenlemektir. Bu hedef yönünde okul, mevcut bilimsel bilginin ışığında batı uygarlığının temel değerlerini yeniden yorumlamalıdır.

Yeniden İnşâcı, her şeyden önce çağdaş kültürde bir yeniden doğuşa kararlıdır. Endüstriyel sistemin kontrolü, Halk hizmetlerinin kontrolü, Kültürel ve doğal kaynakların insanlar tarafından ve insanlar için kontrolü mutlak surette gerçekleştirilmelidir. Eğitime antropolojik yaklaşım esas alınmalıdır.¹⁴

Temel İlkeleri

- 1) Eğitimin esas amacı bir sosyal reform programını geliştirmektir.
- 2) Eğitimciler bu görevi gecikmeden yüklenmelidirler.

¹⁰ Cevat Alkan, *age.*, s. 35

¹¹ Cevat Alkan, *age.*, s. 36.

¹² Veysel Dönmez, *age.*, s. 91.

¹³ Veysel Dönmez, *age.*, s. 103.

¹⁴ Cevat Alkan, *age.*, s. 38.

3) Yeni sosyal düzen gerçekten demokratik olmalıdır. Öğretmenler öğrencilerini demokratik yöntemlerle bu görüşün önemine ikna etmelidir.

5) Eğitimin amaç ve araçları davranış bilimleri bulgularına göre yeniden düzenlenmelidir.

6) Çocuk, okul ve eğitimin kendisi, büyük ölçüde sosyal ve kültürel güçler tarafından şekillendirilir.¹⁵

I. V. Materyalist Eğitim

Doğrudan materyalist bilgi kuramını temel alan bu ekolde; maddi süreçler ve ekonomik süreçler üst yapısal bir kurum olan eğitimin temel belirleyicisidir. Politeknik Eğitim de denilen materyalist eğitimin bugünkü anlamını ve temellendirmesini Karl Marks yapmıştır.¹⁶

Temel İlkeleri

1) Maddi süreç ve ekonomik süreç arasında ne durağan bir ilişki, ne sadece mekanik ne de sadece işlevsel bir ilişki vardır. Doğrudan diyalektik bir süreçtir.

2) Eğitimin tinsel, ekonomik sürecin maddi olarak nitelendirilmesi göreceli bir ayrımdır.

3) Bilinç nasıl belirli bir evrede maddeye dönüşüyorsa, eğitim de maddeye dönüşür.

4) Eğitimin maddi üretim ile birleştirilmesi ana ilkedir.¹⁷

I. VI. Varoluşçuluk (Existentialism)

Varoluşçuluk felsefesine dayanan bu eğitim akımının kurucu ve savunucuları Kierkegaard, N. A. Bardayev, K. Jaspers, G. Marcel, M. Heidegger, J. P. Sartre ve A. Camus'tur.¹⁸

Kierkegaard'a göre varoluş, insanın gerçekleşmemiş iç varlığıdır. Jaspers; "varoluş tümüyle bilinemez"¹⁹ der. Heidegger'e göre ise arke, kendiliğinden olan,

¹⁵ Cevat Alkan, *age.*, s. 39.

¹⁶ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.

¹⁷ Gürsen Topsoy, *Eğitim Felsefesi Temel Sorunları*, 1. Baskı, Ank. 1982, s. 171-174.

¹⁸ Veysel Dönmez, *a.g.e.*, s. 120.

geliştirilemeyen bir bilinç formu yani ruh halidir. Bilgiyi, bilinen olmanın bilinci, özgürlüğü seçme olarak kabul eden bu felsefe ekolünün ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür.

Temel İlkeleri

- 1) Toplumsal ve doğal olaylar, çok geniş ve çok çeşitli bir şekilde öğrenciye sunulmamalıdır.
- 2) Eğitimde en uygun teknik Sokratik tartışmadır.
- 3) Öğrenciye doğru cevabı empoze edecek sorular sorulmamalıdır.
- 4) Eğitim ortamında öğrencinin kendi sorumluluğuyla yüz yüze gelmesini sağlayan “Açık Okul” sistemi gereklidir.²⁰

I. VII. Natüralizm

Natüralist felsefeye dayanan bu eğitim akımının kurucusu J. J. Rousseau’dur. Öğrenci merkezli olan natüralist eğitimde, her şey yaratıldığında iyidir sonra insanın elinde bozulur. Eğitim, doğadan, insanlardan ve eşyadan elde edilir.

Temel İlkeleri

- 1) Öğrenme kişinin ilgi ve yeteneklerine göre düzenlenmelidir.
- 2) Öğrenci bilgiyi keşfederek öğrenmelidir.
- 3) İnsanın eğitimi insana göre olmalıdır.
- 4) Öğrenciye anlamadığı değerler öğretilmemelidir.²¹

II. Kınalızâde Ali Çelebi’den Önceki Bazı Filozoflar

Felsefenin tanımı ve bölümleri, ruhun tabiatı ve yetenekleri, fazilet ve siyaset hakkındaki görüşleri, Fârâbî ve İbn Sînâ’nın düşüncelerine uygunluk arz etmesi yönüyle, İslâm Felsefesi içinde meşşâîlik ekolünden sayabileceğimiz,²² Kınalızâde Ali Çelebi’nin kendilerinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği, kimilerinden alıntılar veya atıflar yapmak suretiyle bahsetmiş olduğu düşünürlerin ve ekollerin

¹⁹ Veysel Dönmez, *age.*, s. 120-121.

²⁰ Veysel Dönmez, *age.*, s. 124-125.

²¹ Veysel Dönmez, *age.*, s. 108-109.

²² A. Kamil Cihan, “Kınalızâde Ali Efendi’ye Göre Felsefe ve Bölümleri” *E.Ü., Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları*, Yayın No: 31, Kayseri, 1999, s. 46-62.

eğitimle ilgili görüşlerinin bilinmesinde fayda mülâhaza edilmiştir. Kronolojik sıraya göre bu düşünürler ve görüşleri şu şekilde özetlenebilir.

II. I. Kindî (796-866)

İslam Felsefesinde adı geçen ilk filozoflardan biridir. Aristoteles'in öğretisini "Meşşâîlik" adıyla İslam dünyasında ilk defa başlatan düşünürdür.²³ Nihat Keklik, Kindî'nin İrili-ufaklı 200 kadar risâlesi bulunduğunu ve felsefe terimleri üzerine yazdığı *Risâle fi hudûdi'l-eşya* adlı eserinden nakille kendisinden önceki filozofların felsefe tanımlarını verdiğini söylemektedir.²⁴ Bu tanımlardan bazıları:

"...Felsefe, insanın kendisini tanımasıdır..."

"...Felsefe, insanın gücü yettiği nispette küllî (tümel) ve ebedî şeylerin hakikatlerinin mahiyetlerini ve sebeplerini bilmektir..."

"...Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde, Allah'ın fiillerini teşebbüh etmek (onlara benzemeye çalışmak)'tir..."

"...Felsefe, sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmetidir..."

Kindî'ye göre eğitim, geçmişle geleceği birbirine bağlar. Ona göre ne bir kişi ne de bir topluluk kendi çabasıyla gerçeği tam olarak yakalayamaz. Fakat her birinin gerçek adına elde ettiği ufak bilgiler bir araya toplanınca büyük bir değer oluşturur.²⁵

A. Sıdika Oktay'ın tespitine göre müellifimiz Tûsî ve Devvânî'nin eserlerinden yararlanırken onlarda yer alan kaynakları da aynen tekrarlamıştır.²⁶

II. II. Fârâbî (870-950)

Felsefe ve diğer bilimlerde gösterdiği başarı ve görüşlerinin derinliği nedeniyle Aristo'dan sonra kendisine Muallim-i Sâni denilen Farâbî, Türk eğitim tarihinde ilk kez doğrudan eğitime ilişkin görüşler ileri sürdüğü bilinen düşünür olarak da tanınmaktadır. O, öğretimde yöntem konusunda, kolaydan zora gidilmesini

²³ De Boer, "Kindî" *İ.A.*, C. VI, MEB, İst. 1967, s. 813.

²⁴ Nihat Keklik, *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İst. 1987, s. 4.

²⁵ Kindî, *Kitab fi'l-felsefeti'l-ulâ* çev. Mahmut Kaya, "İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri" içinde, İst. 1994, s. 1.

²⁶ A. Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İst. 2005, s. 77.

istemmiş, böylece eğitim tarihi ile alakalı olarak çok değerli bir görüş ortaya atmıştır. Fârâbî'ye göre en kolay incelenebilecek konular sayılar ve hacimlerdir. Öğretimde ilk önce Aritmetik, sonra Geometri, daha sonra ise diğer konular incelenmelidir.²⁷

Felsefeyi bir sanat olarak gören Fârâbî, özetlediğimiz şu tanımı yapar. “Sanatlar iki çeşittir. Birincisinin amacı güzel olanı, diğerinin amacı ise faydalı olanı elde etmektir. Amacı sadece güzel olanı elde etmek olan, felsefedir ve bilgelik diye adlandırılır. Güzel olan da iki sınıftır. Birincisi insanın etkisinin olmadığı var olanların bilgisinin meydana geldiği sınıftır; buna nazarî adı verilir. İkincisi de fiillerin bilgisinin ve bunlardan güzel olanı işlemeye dair bir gücün meydana geldiği sınıftır. Bu da amelî felsefe ve medenî felsefe diye adlandırılır.²⁸

Fârâbî eğitimle ilgili olarak üç tür eğiticiden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi olan aile reisi, aile içinde olanların; öğretmen, çocuk ve gençlerin; devlet başkanı da milletin eğitimcisidir. Bunlardan ilk ikisi, eğittiği kişilerden bazılarının huyunu yumuşaklıkla ve inandırma ile bazılarının huyunu da zorla şekillendirir. Hükümdarın davranışı da tıpkı böyle olmalıdır. Yalnız onun işi daha zordur. Çünkü milletin eğitilmesi için beceriye ihtiyaç vardır.²⁹

Fârâbî'nin eğitim tarihine yapmış olduğu en önemli katkılardan birisi de yapmış olduğu *İlimler Tasnifi*'dir. Bu tasnif, Fârâbî'nin ilim ve metot anlayışının yanı sıra onun dünya görüşünü de yansıtmaları bakımından önemlidir. Kendi dönemindeki ilimlerin tasnifini eserlerinde belirten Fârâbî, her ilmin tanımını, teorik ve pratik açıdan değerini belirterek eğitim ve öğretim açısından önemlerine işaret etmiştir. Önce ilimleri beş ana başlık altında bölümlere ayırmış olan Fârâbî, sonra da her ilmin kapsamındaki diğer ilimleri sıralamıştır. Fârâbî'nin ilimler tasnifi şu şekildedir:

- a) Retorik (Dil ilimleri)
- b) Mantık
- c) Tabiat İlimleri
- d) Fizik ve Metafizik

²⁷ H. Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, 3. Baskı, İst. 1983, s. 51–52.

²⁸ A. Kamil Cihan, *a.g.e.*, s. 56-57.

²⁹ Fârâbî, *Eflatun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması*, çev. Mahmut Kaya “İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri” içinde, İst. 1998, s. 96.

e)) Medenî İlimler: Ahlâk, siyaset, fıkıh, kelam.³⁰

II. III. İhvân-ı Safâ

X. asrın ikinci yarısında Basra'da ortaya çıkan İslam Felsefesi tarihinde önemli bir yer işgal eden gizli bir düşünce topluluğudur. Ortaya koydukları 52 risâle ile felsefenin tanımı ve mahiyeti üzerinde durmuşlardır.

Felsefeyi önce Platon daha sonraları Kindî ve Fârâbî'nin tarif ettiği şekilde insanın gücü nispetinde Allah'a benzemesi olarak ifade eden İhvân-ı Safâ, felsefe tutkularını üç kademeli bir anlayışla ele almışlardır. Onlara göre felsefenin başlangıcı ilimleri sevmek, ortası varlıkların hakikatlerini kavramaya çalışmak, sonu da ilme uygun söz ve davranışlarda bulunmaktır. İnsan zihnini; doğuşta üzerine bir şey yazılmamış kâğıda benzeten bu grup, bilgilerin sonradan duyular, akıl, ispat ile vahiy ve ilham yoluyla edinildiğini, bilginin kendiliğinden olmadığını, öğretilmesi gerektiği, bunun için de eğitimcilere ihtiyaç olduğu fikirlerini savunmuştur.³¹

II. IV. İbn Sîna (980-1037)

“Felsefe, düşünme mesleği olup, insanın kendisini değerli kılmak, olgunlaştırmak ve var olan dünyaya benzer makul bir dünya yapmak ve ahirette de en büyük mutluluğu elde etmek içindir. Bütün bunlar insanın gücü nispetinde olur.”³²

İbn Sîna, felsefeyi nazarî ve amelî diye ikiye ayırır. İbn Sîna'ya göre; Nazarî Felsefenin araştırdığı konular var olmasında insanın iradesinin olmadığı varlıklardır. Bunları inceleyen bilimler; Fizik, Matematik ve Metafiziktir. Amelî Felsefenin araştırdığı konular ise insanın iradesi neticesinde oluşan eylemlerdir. Bunları araştıran bilimler de Ahlâk, Ev Yönetimi ve Siyasettir.³³

II. V. İbn Miskeveyh (936-1030)

³⁰ Hasan Küçük, *Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefeleri'nde Sistemik Problemler*, İst. 1974, s. 41.

³¹ Gülnihal Küken, *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*, I. Baskı, İst. 2001, s. 263-271.

³² Kamil Cihan, *age.*, s. 50, (İbn Sina, “Risâle fi Aksami'l-Ulûmi'l-Aklyye”den nakil).

³³ İbn Sina, *Uyûnu'l Hikme*, Neşr. H. Ziya Ülken, Ankara, 1953, s. 13.

İslam dünyasında ilk ahlâk kitabı yazarı olarak bilinen İbn Miskeveyh, ahlâkçı bir filozoftur. Kaynaklarda 20 kadar eserinin olduğu söylene de hepsi günümüze kadar gelememiştir.³⁴ En önemli eseri *Tehzîb el-Ahlâk*'tır. İbn Miskeveyh, başta Aristoteles olmak üzere diğer Yunan filozoflarının ahlâka dair olan görüşleriyle, İslâm ahlâkını sentezleştirerek ahlâka yeni bir yorum getiren önemli bir düşünürdür.³⁵ O, Yunan geleneğini temsil eden rasyonel ahlâk anlayışıyla kendi döneminde geçerli olan münzevi bir hayat yaşamayı öne çıkaran çileye ve toplumdan tecrit olmaya dayalı tasavvufi ahlâk anlayışına karşı çıkar. O'na göre, toplumun içine girmeyen kimseler, fazileti elde edemezler. Böylesi bir bakış açısıyla o, tasavvufi ahlâka da yeni bir açılım kazandırmış oluyordu.³⁶

İbn Miskeveyh'e göre; kötü insanın eğitimle iyi insan olması her zaman mümkün değildir. İnsanın pek azı tabiat bakımından iyidir. Bunlar asla kötü olamazlar. Diğer taraftan çoğu insan tabiat olarak kötüdürler ve katiyen iyi olmazlar. Çocukta ilk ortaya çıkan duygu utanmadır. Çocuğun ilk gelişmesi sırasındaki davranışlarının çoğu ilkeldir onun için eğitilmesi gerekmektedir.³⁷ Bu konuda Miskeveyh'in görüşleriyle müellifimizin görüşlerinin paralellik arz ettiği ilerde görülecektir.

II. VI. Gazzâlî (1058-1111)

Müellifimiz Kınalızâde Ali Çelebi'nin büyük çapta istifade ettiği Hücet'ül-İslâm Zeynüddîn et-Tûsî künyeli Gazzâlî'nin gerçek adı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed'dir. Çok yönlü bir düşünür olan Gazzâlî, düşünce alanının hemen her dalında eserler kaleme aldığı gibi bilgisini pratik yaşamına da geçirmiş ender mütefekkirlerden biridir. 450/1058 yılında İran'ın Tûs kasabasında doğmuştur.³⁸ Batılıların "Al Gazel" olarak tanıdığı Gazzâlî ismine zamanın Batılı düşünürlerinin eserlerinde sıkça rastlanmaktadır.

³⁴ Gülnihal Küken, *a.g.e.*, s. 286.

³⁵ Ramazan Altıntaş, "İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı", *CÜİFD*, S. II, Sivas, 1998, s. 239.

³⁶ Ramazan Altıntaş, *age.*, s. 241.

³⁷ İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 57-58.

³⁸ Gülnihal Küken, *a.g.e.*, s. 333.

Eğitim Hakkındaki Görüşleri

Çocuk ilk eğitimini aileden aldığı için anne ve babalar çok zor olan bu hususta üzerine düşen görevleri yerine getirmelidirler. Çocuk anne babaya verilmiş kutsal bir emanettir ve ayırım yapılmamalıdır. Çünkü hangisinin hayırlı olacağı bilinmez. Çocuklara iyi örnek olmak gerekir. Çocuğa yön veren anne ve babadır. Onları kötü arkadaşlardan korumak lazımdır. Çocuğun iyi davranışlarını ödüllendirmeli, fenalık ve kötülöklere yönelmesine göz yummamalıdır. Küçük bir yaramazlığı görüldüğünde gizlemelidir. Çocukları kötü davranışlardan engellemek için onları spor yapmaya yönlendirmelidir. Çocukları tamamen oyundan uzaklaştırmak ve sadece ders çalışmalarını istemek onların zekâlarını dumûra uğratmak olur. Çocuk kendisi için sıkıcı olan bu durumdan kurtulmak için hileye başvurur. Okuldan eve dönen çocukların önce dinlenmelerine olanak sağlamalı sonra da onların çok yorucu olmamak kaydıyla bir süre oynamalarına izin verilmelidir. Gazzâlî'nin, öğrencinin ve öğretmenin uyması gereken kurallar da dâhil eğitimle alakalı birçok görüşleri bulunmaktadır.³⁹

II. VII. Sühreverdî (1153-1191)

Sühreverdî, İslâm felsefesi tarihinde, İşrâkîlik adıyla bilinen ekolün kurucusudur. Kısa süren hayatına rağmen birçok eser yazmıştır.

A. Kamil Cihan, Sühreverdî'nin 102 adet eserinin adlarının tespit edildiğini, bunlardan 78 adedinin çeşitli kütüphanelerde mevcut olup, 24 adedinin henüz kayıp görüldüğünü ifade etmektedir.⁴⁰

A. Kamil Cihan, Sühreverdî'nin *Telvihat*'ında onun felsefe hakkında şunları söylediklerini belirtmektedir.

“Bir kısım durumlar, yer ve gök örneğinde olduğu gibi bizim eylemlerimiz ile ilgili değildir. Bir kısım durumlar ise ilgilidir. İlk kısım ile ilgili olan Felsefe, Nazarî Felsefe adını alır. İkinciyle ilgili olan da Amelî Felsefe adını alır. Ona göre Amelî

³⁹ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Kahire, 1414/1994, çev. Ahmet Serdaroğlu, İst. 1394/1974, C. 4, s. 198.

⁴⁰ A. Kamil Cihan, “Şihabeddin Sühreverdî'nin Eserleri”, *E.Ü., SBE Dergisi*, S. 11, Kayseri, 2001, s. 211-222.

Felsefe, Ahlâk, Ev Yönetimi ve Siyaset olmak üzere üçe ayrılır. Nazarî Felsefe ise Yüksek Bilim, Orta Bilim ve Fizik olmak üzere üçe ayrılır. Bu bölümlemede Sühreverdi, Amelî Felsefe'yi fertten topluma doğru; Nazarî Felsefeyi ise soyuttan somuta doğru sıralamaktadır. *Lemâhat* adlı eserinde ise o, Nazarî Felsefe'yi Fizik, Matematik ve İlk Felsefe olarak sıralar ve Amelî Felsefe'ye dair bir sıralama yapmaz.⁴¹

II. VIII. Mevlâna (1207 – 1273)

Babası Sultanü'l-Ulemâ lakabıyla meşhur olan Muhammed Bahâeddin Veled'dir. Mevlâna bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Belh şehrinde doğdu. Hayatının büyük bir kısmını Anadolu'da geçirdiği için kendisine Anadolu anlamına gelen "Rûmî" lakabı verilmiştir. Dünyaca şöhret kazanmış bu düşünürümüz eserlerini Farsça yazmıştır ama "*Farisi kıyem, aslen Türkem*"⁴² sözüne göre Türk aslındandır. *Mesnevi*, *Divân-ı Kebir*, *Fîhimâfih*, *Makâlat* eserlerinin sahibi Mevlâna, düşüncesinin ve eğitim anlayışının temeline insanın yaratılıştan getirdiği özellikleri koymuştur. Fıtrat kanununa ters düşen ve onu esas olarak almayan eğitim uygulamalarının faydalı neticeler veremeyeceğine dikkat çekmiştir.

Mevlâna, insanın ham kabiliyetlerle dünyaya geldiğini ve bu kabiliyetlerin potansiyel bir güç taşıdıklarını görmüş, bu gücün kendiliğinden değil de eğitimle ortaya çıkacağına inanmıştır. Eğer insandaki bu hamlık olmasaydı eğitime temel bulmamız imkânsız olacaktı. O, bitkinin yağmura olan ihtiyacını, insanın eğitime olan ihtiyacına benzetmiştir.

Eğitim imkânından yararlanmak isteyen kişi , " *marangoza teslim edilmiş olan bir tahta gibi yetiştiricisine teslim olmalıdır*" diyen Mevlâna, bu düşüncesiyle, şekil almayı, ama asla benliğini kaybetmemeyi vurgulamak istemiştir. İnsan da eğiticisinin vereceği iyi şekli alınca, kabalıklardan sıyrılır, incelik ve ham benliği gider yerine gerçek benliği çıkar.

⁴¹ A. Kamil Cihan, *a.g.e.*, s. 52.

⁴² Mevlâna, *Mesnevi*, II, 2510, çev. A. Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1985.

“Ben bu arayış dünyasında, iyi huydan daha iyi bir ehliyet görmedim” diyen Mevlâna’ya göre âlimin mutlak surette yüce Ahlâk sahibi olması gerektiğini belirtir. Ona göre bilgi, kendini ve evreni tanımaktır. Bilgi özgürlüktür ve kuvvettir.⁴³

Mevlâna’ya göre akıl; sınırlı bir kuvvettir, bu sebeptendir ki “Bir akıl başka bir akıldan kuvvet bulur.”⁴⁴

Mevlâna “benliğinden sıyrılma” anlayışını eğitime sokan öncülerdendir. Kendine yönelmek, kendini hissetmek, kendini arındırmak/tezkiye ve dua gibi metotları eğitime sokmuştur. Herkese anlayışına göre hitap etme metodunu benimsemiştir. Gözlem ve şüpheyi de metotları arasında saymaktadır.⁴⁵

II. IX. Yunus Emre (1240 – 1320)

XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan büyük Türk Düşünürü Yunus Emre, Selçuklular Devletinin son zamanlarında ve Osman Gazi döneminde yaşamıştır. Mevlâna, Ahmed Eflâkî ve Sadreddin Konevî ile çağdaş oldukları anlaşılmaktadır.

Büyük mutasavvıf şair Yunus Emre, İslâm tasavvufunun inceliklerini sade bir dille anlaşılır olarak ele almıştır. Maalesef hayatı hakkında elimizde yeterli bilgiler mevcut değildir. Sarıköylü veya Karamanlı olduğu da söylenen Yunus Emre halk tarafından çok sevildiğinden olmalı ki Anadolu’nun on ayrı yerinde mezarı olduğu rivayet edilmektedir.

İyi bir eğitim gördüğü anlaşılan Yunus Emre’nin Arapça ve Farsçayı hatta devrinin bütün ilimlerini bildiği şiirlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁶

Felsefe Öğretisi

İnsana büyük önem atfeden, bütün insanlara aynı gözle bakan Yunus Emre, hayat ve ölümü, evreni, varlık ve yokluğu işlemiştir. Hakikati bilmenin şerh ve

⁴³ Mevlâna, *age.*, s. 811.

⁴⁴ Mevlâna, *age.*, s. 212.

⁴⁵ Mustafa Usta, *Divanı Kebirde Mevlâna’nın Eğitim Görüşü*, MÜİF Vakfı Yayınları, İst. 1995, s. 85.

⁴⁶ Gülnihal Küken, *a.g.e.*, s. 545.

yorumlarla olmayacağını, hakikatin içine girmenin gerekliliğini, aklın önemini anlatarak kendi zamanındaki kargaşalıkların cehaletten kaynaklandığını dile getirir.⁴⁷

II. X. Nâsiruddîn-i Tûsi (1201–1274)

Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken en çok istifade ettiği ve en çok atıf yaptığı kaynakların *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* olduğu bilinmektedir. İslam Dünyasında ilk sistematik ahlâk kitabı olarak kabul edilen, orta ve yakın doğuda yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulan *Ahlâk-ı Nasirî* günümüz bilim dünyasına ışık tutmaktadır.⁴⁸ A.Vahap Taştan, *Nasreddin Tûsi Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü* adlı eserinde Hilmi Ziya Ülken'in *İslam Felsefesi*, Sıddıkî'nin *Nasiruddîn Tûsî* adlı eserini ve Memmedov'un *Azerbaycan Felsefesi*'ni kaynak göstererek Nasreddin Tûsi'nin eserlerini sıralamıştır.⁴⁹

Ahlâk öğretisinde büyük ölçüde Aristo'nun akılcı ahlâk görüşüne bağlı kalan⁵⁰ Nâsiruddîn-i Tûsî, insan davranışının genel kriterleri üzerinde durmuştur. *Ahlâk-ı Nâsirî*'de işlediği konular ve problemlere yaklaşımı itibariyle büyük ölçüde çağdaş metodolojik bir perspektife sahip olduğu görülmektedir. Tûsi'nin *Ahlâk-ı Nasirî*'sinin en temel özelliği, yöntem açısından bugünkü bilimsel yaklaşımlara benzer bir yaklaşım sergilemesi; bireysel gelişme ve erdemlilik, sosyo-ekonomik, politik ve kültürel yapıyla ilgili pek çoğu günümüz toplumları için de geçerli olabilecek bir fikri muhteva ve ifade gücüne sahip olmasıdır. Onun belki de en dikkate değer yönü, bilim ve bilimsel araştırmalara olan tutkusudur.⁵¹

II. XI. Celâleddin Devvânî (1424/1427 – 1502)

Kesin olmamakla beraber 1424–1427 tarihlerinde İran'ın Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde doğmuştur.⁵²

⁴⁷ Faruk Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 2.

⁴⁸ Bilgi için bk. A. Sıdika Oktay, *age.*, 24-27.

⁴⁹ A. Vahap Taştan, "Nasreddin Tûsi Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", *SBE Dergisi*, S. 11, Kayseri, 2001, s. 3.

⁵⁰ Hilmi Z. Ülken, *İslam Felsefesi*, s. 135, Ülken Yayınları, İstanbul 1983.

⁵¹ A.Vahap Taştan, *age.*, s. 3.

⁵² H. Anay, "Devvânî", *DİA*, XI, s. 257-258.

Bilgisiyle kısa zamanda üne kavuşmuş, zamanın en büyük âlimleri arasına girmiştir. Çeşitli İslam ülkelerinden ilim öğrenmek için yanına gelen öğrenciler sayesinde “Devvânî ekolü” oluşmuştur. Bazı eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmuş üzerinde şerh ve haşiyeler yapılmıştır.⁵³

Sühreverdî,'nin öğrencileri ve şârihlerinden sayılan Devvânî'nin çeşitli konular üzerine yazılmış çok sayıda eseri vardır. Bunlardan bir kısmı daha önce yazılmış eserlere yaptığı şerh ve haşiyelerdir.

Celâleddin lakabına izafetle *Ahlâk-ı Celâlî* ismiyle tanınan ahlâk kitabının ismi, *Levâmiu'l-İşrak fî Mekârimi'l- Ahlâk'tır*.⁵⁴

Ahlâk-ı Nâsirî gibi Farsça olan *Ahlâk-ı Celâlî* yine onun gibi tezhîbü'l ahlâk (ahlâk ilmî), aile ahlâkı ve devlet ahlâkı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Devvânî, *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi esas aldığı bu eserinde muhtevasını çeşitli dini deliller ve açıklamalarla zenginleştirerek *Ahlâk-ı Nâsirî*'den daha zengin bir eser ortaya çıkarmıştır. Eserinde edebî bir dil kullanmayı tercih etmiş, teşbihler, mecazlar ve şiirlerle bu edebi üslubu zenginleştirmiştir.⁵⁵

⁵³ H. Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, İÜ, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1946.

⁵⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, Leknev, 1316/1898, s. 18,

⁵⁵ Ayşe Sıdika Oktay, *a.g.e.*, s. 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ ve AHLÂK-I ALÂÎ

1.1. Hayatı

Künyesi Alaaddin Ali b. Emrullah b. Abdülkâdiri'l Hamîdî olan Kınalızâde, 916/1510 tarihinde Isparta'da dünyaya gelmiştir.⁵⁶ Kültürlü bir aileden gelmiş olan Kınalızâde Ali Çelebi'nin babası, çeşitli yerlerde kadılıklar yapmış olan, Emrullah Efendi'dir.⁵⁷ Beyânî'nin “*Şecere-i vücûd-ı şerîfinde vücûd bulan semerât-ı tayyibe ve fevâkih-i latîfe kendiye mahsûsdur*”⁵⁸ sözleriyle taltif ettiği Emrullah Efendi kendisine ait divanında “Mîrî” mahlasını kullandığı için bu lakapla anılır.⁵⁹ Mîrî Emrullah Efendi, ailenin diğer üyeleri gibi iyi eğitim görmüş kadılık mesleğini seçmiştir. Anadolu'da Beçin kadısı iken 6 Şevval 967/30 Haziran 1560 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁰ Dedesi Abdülkâdir Hamîdî, Hamideli'nin merkezi olan Isparta kasabası ahalisinden olduğu için Hamîdî lakabıyla anılmaktadır. Bu bilgiler ailesinin Kınalızâde adıyla maruf olmasının sebebi Abdülkâdir Hamîdî'nin sakalina kına yakmasıdır.⁶¹ Bundan dolayı kendisine “Kınalı Hoca”, çocuklarına da “Kınalızâde” denmiştir. Ali Çelebi; “Kınalızâde Ali Çelebi”, “Kınalızâde Ali Efendi” veya “Kınalızâde olarak meşhur olmuştur.”⁶² “Zâde” doğmuş ve oğul anlamında “çelebi” ise ağa, bey, efendi anlamlarına gelmektedir.⁶³ Osmanlılarda özellikle XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar kültürlü, yüksek tabakaya mensup olanlar, ilmîye

⁵⁶ “Kınalızâde Mîrî ve oğlu Ali Çelebi”, *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, C. 1, S. 1, Isparta 1934, s. 5; A. Adnan Adıvar, “Kınalızâde Ali Efendi”, *İ.A.*, C. 6, MEB, 2. Baskı, İst. 1967, s. 709; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333'den tıpkıbasım, C. I, İst. 1971, s. 400; Neşet Köse, Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmeleti 'ş-şekâik, Şekâyık-ı Numâniye ve zeyilleri*, nşr. Abdülkadir Özcan, II, İst. 1989, s. 164, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, TTK Yayınları, Ank. 1998, s. 675;

⁵⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, II, 943, Haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1989; Abdülhak Adnan Adıvar “Mîrî” yerine “Kadı” mahlasını kullanmaktadır. Bk. A. A. Adıvar, *age.*, s. 709.

⁵⁸ Beyânî, Mustafa b. Cârullah, *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 276,

⁵⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm*, C. VI, İst. 1314, s. 4512.

⁶⁰ Kınalızâde, Hasan Çelebi, *age.*, I, s. 11.

⁶¹ Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi” *DİA*, C. 25, Ank. 2002, s. 417.

⁶² Abdülhak Adnan Adıvar, “Kınalızâde Ali Efendi”, *İ.A.*, C. 6, MEB, 2. Baskı, İst. 1967, s. 709-711; A. Sıdika Oktay, *age.*, s. 41.

⁶³ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, İst. 1989, s. 514-515.

ricâli, dîvân şairleri, kalem erbabı, dîvân-ı hümâyun kâtipleri gibi genel olarak okumuş, bilgili kimselere hatta bazı gayrimüslimlere verilen “çelebi” unvanı, ilk dönemlerde Osmanlı şehzadeleri için de kullanılmıştır.⁶⁴

Kınalızâde Ali Çelebi'nin dedesi Abdülkâdir Efendi, II. Murat devri bilginlerinden Ali Tûsî'den ders alıp,⁶⁵ bazı memuriyetlerde bulunduktan sonra Sultan II. Mehmet'e hocalık yapmış ve Kazaskerliğe kadar yükselmiştir.⁶⁶ II. Sultan Mehmet'e hocalık yaptığı dönemde Padişahın sevgisini kazanmıştır. Hocanın padişaha karşı olan bu yakınlığını çekemeyen Sadrazam Mahmut Paşa, hocayı gözden düşürmek için her fırsattan istifade etme cihetine gitmiş neticede Hoca Efendi'yi azlettirmiştir.⁶⁷ Hasan Çelebi'nin *Tezkire*'sini neşreden İbrahim Kutluk, Abdülkâdir Efendi'nin Kanûnî Sultan Süleyman döneminde kadılık ve kazaskerlik yaptığını ancak Fatih'in hocası olamayacağını belirtir.⁶⁸ Fatih'in hocalığından azledilen Abdülkâdir Efendi, Isparta'ya dönmüş, bir müddet sonra burada vefat etmiştir. *Sicilli Osmanî*'de ölüm tarihi, hicri 877 (M. 1472) olarak belirtilmektedir.⁶⁹ Mezarının Isparta'nın Hisar Efendi mahallesinde Delikli Taş yanındaki Üyü Tekkesi denilen yerde bulunduğu *Isparta Tarihi*'nde⁷⁰ yazılı ise de bunu teyit edecek başka bir vesikaya, mezarda bir kitâbeye rastlanmamıştır.⁷¹

Osmanlı Müellifleri'nde Bursa'lı Mehmed Tahir, Kınalızâde Ali Çelebi'nin Abdülkâdir Efendi'nin oğlu olduğunu söylemekte ise de Ferid Kam, Abdülkâdir Efendi'nin Emrullah isminde bir oğlu olduğu ve Ali Çelebi'nin de bu zatın oğlu, yani Abdülkâdir Efendi'nin torunu olduğunu belirtmektedir.⁷² Ali Çelebi'nin 916/1510

⁶⁴ İlker Er, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyokültürel Açıdan Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21, Haziran 2009, s. 372.

⁶⁵ Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, III, Matbaa-ı Amire, 1311'den tıpkıbasım, Westmead 1971, 345.

⁶⁶ Böküzâde Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, sad. Suat Seren, s. 118, İst. 1983; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, II, s. 103-104; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, II, s. 675.

⁶⁷ Neşet Köse, “Kınalızâde Mîrî ve oğlu Ali Çelebi”, *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası* I, C. 1, S. 1, Isparta, 1934, s. 4.

⁶⁸ Kınalızâde, Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, C. I, haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1989, s. 8.

⁶⁹ Mehmet Süreyya, *age.*, s. 345; Neşet Köse, “Kınalızâde Mîrî ve Oğlu Ali Çelebi”, *Ün Mecmuası* I, S. 1, Isparta, 1934, s. 5.

⁷⁰ Böküzâde Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, sad. Suat Seren, İst. 1983, s. 265.

⁷¹ Neşet Köse, “Isparta'lı Büyük Adamlar”, *Ün Mecmuası*, S. 1, Haziran, 1934, s. 5.

⁷² Ferid Kam, “Kınalızâde Ali Çelebi”, *Daru'l-fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 4, İst. 1332 (M. 1914), s. 357-379.

tarihinde doğmuş olması da Abdülkâdir Efendi'nin oğlu olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Gençliğinin ilk devresini Isparta'da geçirmiş olan Kınalızâde Ali Çelebi, ailesinin konumu gereği iyi bir eğitim görmüş ve daha o dönemde herkesi kendisine hayran bırakmıştır.⁷³ Isparta'da olduğu dönemde arkadaşlarıyla gittiği bir mesire yerinde daha önce hiç görmediği Molla Camî'nin *Bahâristân*'ını kısa sürede ezberlediğini bunu da ispatlayarak arkadaşlarının hayranlıklarını kazanmış olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁷⁴ Ailesinin ve kendisinin ilme olan merakı ve kabiliyeti, müellifimizin eğitim için İstanbul'a gönderilmesine sebep olmuştur. İstanbul'da kazaskerlerden akrabası olan Kadir Efendi'nin nezaretinde 938/1531-32 yılına yani 22 yaşına gelinceye kadar tahsiline devam etmiştir.⁷⁵ 938/1531 senesinde Mahmut Paşa Medresesi müderrisi Mal'ül Emir Efendi'den, sonra Davut Paşa Medresesi müderrisi Sinan Efendi'den, Ali Paşa Medresesi Müderrisi Merhaba Efendi' den ders alarak, lise ayarında bulunan medreseleri bitirmiş ve zamanın üniversite seviyesinde olan Fatih Sahn medreselerine girmiş, orada önce Kara Salih Efendi'den okumuş sonra da dönemin büyük âlimlerinden olan Çivizade'nin derslerini dinlemiş ve 945/1538 tarihinde ona asistan olmuştur.⁷⁶

Bu tahsil basamaklarını aştıktan sonra müderris olmak için müracaat eden Ali Çelebi bir müddet cevap alamamıştır. Kendisini Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin tayin etmesi gerekiyordu. Çivizâde ile aralarında mevcut olan bir meseleden dolayı⁷⁷ Ebussuud Efendi, onun asistanına müderrislik verme işinde ağır davranmıştır. Sabrı tükenen Ali Çelebi telif ettiği eserleri *Tecrid Hâşiyesi*, *Mutavvel ve Metali'*

⁷³ Hasan Çelebi, *age.*, c. II, s. 659-660.

⁷⁴ Abdülhak Adnan Adıvar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İ.A.*, C. 6, MEB, 2. Baskı, İst. 1967, s. 709-711; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, II, haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1989, s. 654-683; A. S. Oktay, *age.*, s. 56.

⁷⁵ Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemmâ' Na'tı" *MÜİFD*, 1987-88 Tarihli, S. 5, İst. 1987-88, s. 126; amlf. "Kınalızâde Ali Efendi" *DİA*, C. 25, Ank. 2002, s. 417; A. S. Oktay, *age.*, s. 41;

⁷⁶ A. Adnan Adıvar, "Kınalızâde Ali Efendi", *age.*, s. 709-711; Hasan Aksoy, *age.*, s. 125-126.

⁷⁷ Çivizâde, Muğla'lı Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi'dir. Ebussud Efendi'den önce 945/1538-948/1541 yılları arasında şeyhüislamlik da yapmış olan Çivizâde, Osmanlı vakıf sistemi içinde önemli bir yeri olan "para vakıfları" meselesinden dolayı halefi Ebussud Efendi ile ters düşmüştür. Ebussud Efendi bu vakıf çeşidinin câiz olduğunu söylerken Çivizâde, para vakıflarının yasaklanmasını istemiştir (öl. 954/1547). Bk. Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 2000, s. 31-41; Mehmet İpşirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi" *DİA*, II, s. 348-349, İst. 1981.

Hâşiyesi'ni alıp Ebussuud'un huzuruna giderek “Memuriyet alanlar rical-i devletin kapılarını dolaşarak nâil-i maksad oluyorlar. Biz, istediğimiz müderrisliği bu eserlerin bâblarını çevirerek almak istiyorduk. Eğer başka kapılara da müracaat lâzımsa bilelim” demiştir. Ebussuud, Ali Çelebi'nin takdim ettiği eserleri biraz okuduktan sonra onun ilmî seviyesini anlamış ve onun hareketini beğenerek yanında bulunanlara “İnsan böylece hakkını fiilen ispatı ehliyet suretiyle elde etmelidir, yoksa nâil-i emel olmak için şunun bunun delâletine müracaat insanlık değildir.” demiştir.⁷⁸ Bunun üzerine Ali Çelebi'yi 20 akçe ile Edirne'deki Hüsamiye medresesine tayin etmiştir. Edirne'de üç yıl görev yaptıktan sonra 25 akçe ile Bursa Hamza Bey Medresesine, (953/1546) sonra 40 akçe ile Kütahya'da Sadrâzam Rüstem Paşa'nın yaptırdığı Yeni Medreseye (957/1550), 50 akçe ile yine Rüstem Paşa'nın bu defa İstanbul'da yaptırdığı medreseye Ataullah Efendi yerine, (958/1551) Karamanizâde Mehmed Efendi yerine Haseki Medresesine, (960/1553) Kurt Çelebi yerine Sahn-ı Seman medreselerinden birine, (953/1555) ve yeni yapılan Süleymaniye Medreselerinden güneydekine tayin edilmiştir. (966/1550)⁷⁹

Yaptığı kadılıklar sırasıyla şunlardır:

Şam Kadılığı (970/1562)

Kahire Kadılığı (974/1566)

Bursa ve Edirne Kadılıkları (976/1568)

İstanbul Kadılığı (978/1570)

Bu yerlerde kadılık görevlerinde bulunduktan sonra kazaskerliğe yükseltilerek Şeyhî Efendi yerine 979/1571 yılında *Anadolu Kazaskeri* olmuştur.⁸⁰

Ali Çelebi, Anadolu Kazaskeri olduğu sırada, II. Selim'in maiyetinde Edirne'ye gitmiş, orada daha önceden yakalanmış olduğu nikris hastalığının kışın tesiri ile daha da artması neticesinde kurtarılamayarak 6 Ramazan 979 / 22 Ocak 1572 tarihinde vefat etmiştir. Atâî onun bir Yahudi doktor tarafından kasten öldürüldüğünü ileri sürmektedir.⁸¹ Abdülhak Adnan Adıvar ise "Fazla mâlumâtı fazla

⁷⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1988, s. 676; Hasan Aksoy, *age.*, s.126-127.

⁷⁹ Atâî, *age.*, I. 165–167; Ferid Kam, *age.*, s. 300; M. Ali Ayni, *Türk Ahlâkçuları*, İst. 1993, s. 86.

⁸⁰ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 216a- 218b; Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-a'lam*, C. V, İst. 1314, s. 3696.

⁸¹ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik*, *Şekâyik-i Numaniye ve Zeyilleri*, Zeyl I, neşre hazırlayan, Abdulkadir Özcan, İst. 1989, s. 168.

sözler ile süsleyip, yazmak merakında olan eski hal tercümeleri müelliflerinden Atâî'ye göre böyledir" diyerek ölümünün asıl sebebinin romatizma ve onun neticesi olarak, kalp hastalıklarının olmasını daha akla yakın olduğunu yazmaktadır.⁸² Edirne Eski Camiinde kalabalık cemaat ile kılınan namazından sonra, İstanbul yolu üzerindeki Seyyid Celâlî Türbesi civarındaki Nâzır mezarlığına defnedilmiş,⁸³ daha sonra içinden yol geçmesi sebebiyle mezarlığın kaldırılması neticesinde kabri Selimiye Camii haziresine nakledilmiştir.⁸⁴ Kaynakların hemen hepsi Kınalızâde Ali Çelebi'nin vefat tarihinde ittifak ettikleri halde, Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*⁸⁵ adlı eserinde onun Şam kadılığı esnasında 971-973/1563-1565 seneleri arasında vefat ettiğini, *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde ise yukarıdaki tarihi vererek (979/1572) diğer kaynaklara uyduğu görülmektedir.⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın iki ayrı eserinde farklı tarihler vermiş olması onun *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* adlı eserinde verdiği tarihte yanlış olduğunu göstermektedir.

Hikmet Turhan Dağlıoğlu da aynı tarih ve yeri naklettikten başka mezarının başında Farsça şu beyitin yazılı olduğunu söylemektedir.⁸⁷

*Ferîd-i dehri vahîdi zaman Ali Çelebi,
Ki bâd can-ı azîzeş be-huld-i câvidân.*

*Be-şehr-i Edirne der pençum-i meh-i ramazan,
Eş-Şehir be-Hinnalızâde.*

Osmanlı döneminde, önemli şahsiyetlerin, önemli olayların ve eserlerin doğumuna, ölümüne, bitişine ve olayın oluş tarihine ebced hesabı ile tarih düşürmek bir sanat olduğundan, Kınalızâde Ali Çelebi'nin de vefatına şu mısralarla tarih düşürülmüştür.

Kazasker-i İslâm-ı güzîn

⁸² A. Adivar, "Kınalızâde Ali Efendi", *İ.A.*, C. 6, MEB, 2. Baskı, İst. 1967, s. 709.

⁸³ Bursa'lı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I*, s. 400.

⁸⁴ Hikmet Turhandağlıoğlu, *ÜN Mecmuası*, C.7, sayı 82 - 83, Isparta, Şubat 1941, s. 1130; A. Adnan Adivar, *a.g.e.*, s. 709.

⁸⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, 3. Baskı, Ankara, 1988, s. 234.

⁸⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, 5. Baskı, TTK, Ankara, 1988, s. 675.

⁸⁷ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Edirne Mezarları", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 1963, S. III, s. 165.

Ol Âli nâm reîsü'l-fudalâ

Dediler nakledecek tarihin

“İrtihal eyledi kutbu'l ulema”⁸⁸

“Elin Hinalızâde yudu gör âb-ı hayattan”⁸⁹

1.2. Ailesi

Bıraktığı eserleri ve yapmış olduğu görevleri ile unutulmazlar arasına girmeyi başarabilen Kınalızâde Ali Çelebi'nin ailesi de son derece kültürlü ve eğitimidir. Kınalızâde Ali Çelebi'nin Müslimî ve Abdurrahim Kiramî adında iki kardeşi bulunmaktadır. Müslimî ve Kiramî bazı kaynaklarda amcası olarak geçmektedir.⁹⁰, *Sicill-i Osmanî*'de⁹¹ Kiramî'nin, Kınalızâde Ali Çelebi'nin oğlu olduğundan bahsedilmekte ise de Atâî, kardeşi olduğunu zikreder.⁹² Ailenin diğer üyeleri gibi iyi yetişmiş olan Müslimî Efendi, Müderris olup Rodos ve çeşitli yerlerde kadılıklarda bulunmuş fazıl, şair bir zattır. Farsça ve Türkçe şiirleri olan şairin mürettep *Divân*'ı da vardır. *Behçetü'l-esrâr* adlı kasidesi meşhurdur.⁹³ Kendi memleketi olan Isparta'da kadılık yaparken 944/1537-38 yılında vefat etmiştir.⁹⁴

Kınalızâde Ali Çelebi'nin küçük kardeşi olan Abdurrahim Kiramî, devrinin en başarılı öğrencilerinden olduğu için ilk önce günde 20 akçe ile Edirne'de Beylerbeyi müderrisi olmuş ancak gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle kadılığa nakledilmiştir. Rumeli'de birçok yerde ve Serez'de kadılık yaptıktan sonra Ankara ve Yenişehir kadılıklarına tayin edilmiştir. Basılmamış bir *Divân*'ı bulunan Kiramî

⁸⁸ İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 153.

⁸⁹ Bursalı Mehmet Tahir, “Osmanlı Müellifleri I, 400”, *ÜN Isparta Halkevi Mecmuası*, C. 1, sayı 2, Temmuz 1934, s. 23.

⁹⁰ Neşet Köse, “Kınalızâde Mirî ve oğlu Ali Çelebi”, *ÜN, Isparta Halkevi Mecmuası* 1, C. 1, S. 2, Isparta, 1934, s. 22.

⁹¹ M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 500.

⁹² Atâî, *age.*, II, 164.

⁹³ Hasan Çelebi, *age.*, c. II, s. 896.

⁹⁴ Hasan Aksoy, *Kınalızâde Ali Çelebi Hayatı, İlmi ve Edebî Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İÜEF, İst. 1976, s. 1.

982/1574-75'te Yenişehir kadısı iken vefat etmiştir.⁹⁵

Bu durumda Kınalızâde Ali Çelebi'nin Hasan, Mehmet Fehmi ve Hüseyin Fevzi adlarında üç oğlu bulunmaktadır. Oğullarından Hasan Çelebi meşhur *Tezkiretü'ş-şuara* müellifidir. Babası hakkındaki bilgilere kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Babası Bursa Muradiye'deki Hamza Bey Medresesinde müderris iken 953/ 1546–47 yılında doğmuştur. Pek çok yerlerde kadılık ve müderrislik yaptıktan sonra 12 Şevval 1004 /15 Mart 1604 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁶

Oğullarından Mehmed Fehmi Efendi, müderris olup babasının kadılığı sırasında 972/1564–65 tarihinde Şam'da doğmuştur.⁹⁷ Müderrislik mesleğinin yanında şiir ve muammâları ile dikkati çekmiş olan Fehmî döneminin tanınmış bilginlerindedir. *İmtihan Risâlesi* adlı bir de eseri bulunan Mehmed Fehmi Efendi 28 Şevval 1004/26 Haziran 1596'da vefat etmiştir.⁹⁸

Üçüncü oğlu Hüseyin Fevzi Efendi ise kadılıklar yapmış âlim ve şair bir zattır.⁹⁹ Ailesinden övgü ile bahseden Hasan Çelebi kardeşi Hüseyin Fevzi Hakkında da şunları söylemektedir. “*Hasen-sıfat Hüseyin-sîret dürr-i deryâ-yı fütüvvet ü mürüvvet... fazl u irfân ile münevver kumru lisânı kafes-i dehânda nagamat-ı belâgat ü berâati ser-âvâz-ı hüseyinî ile mütegannim ve gonca-i cinân ü bahâr-ı dil ü arâr-ı cânı nesâim ü bedâyi ü beyân ile mütebessimdir.*”¹⁰⁰

1.3. İlmî ve Edebî Kişiliği

Kınalızâde Ali Çelebi'den bahseden biyografiler, tezkireler ve diğer incelemelerde, Kınalızâde Ali Çelebi'nin ilmî derecesinin oldukça yüksek olduğu hemen her konuda bilgi sahibi, özellikle tefsir, fıkıh, felsefe, riyâziyât, belâgat ve inşâ'da önde olduğu belirtilmektedir.

⁹⁵ Melek Dikmen, “İlmî ve Edebî Yönü Olan Ispartalı Bir Aile: Kınalızâdeler” *SDÜ, İFD*, Yıl, 2009/1, S. 22. s. 114.

⁹⁶ Mustafa İsen, “Kınalızâde Hasan Çelebi”, *DİA*, Ankara 2002, C. XXV, s. 418.

⁹⁷ Melek Dikmen, *age.*, s. 118.

⁹⁸ Hasan Çelebi, *age.*, c. II, s. 893-898.

⁹⁹ Hasan Çelebi, *age.*, c. II, s. 779-783.

¹⁰⁰ Hasan Çelebi, *age.*, c. II, s. 782.

Babasını övgü dolu sözlerle anlatan Hasan Çelebi; onun tefsir ilminde benzersiz, hadis ilminde çok yüksek derecede, felsefede ise muallim-i sâni olduğunu, Sadettin Taftazânî'nin benzeri olup astronomide de bir Kadızâde olduğunu söylemektedir.¹⁰¹

Kâtip Çelebi; ise "... *allâme-i Rum ve dehre bir gelenlerdir. Gerçekleri araştırıp bulan ulu Türk âlimi... dünyaya bir gelenlerdendir*"¹⁰² diyerek Kınalızâde Ali Çelebi'nin ilmî kariyerine vurgu yapmaktadır.

Şekâyık zeylini yazan Atâî, Kınalızâde'yi "serdefteri ulemâ" diye tarif ettikten sonra belâgat, edebiyat, riyâziye, fıkıh, felsefe, tefsir ve hadiste mütebahhir¹⁰³ olduğunu Beyân etmektedir.¹⁰⁴ Ali Peçevî de onun, zamanının âlimlerinden üstün olduğunu, en azından onların seviyesinde (İbni Kemal, Ebussuud, Muhaşşî Sinan, Bostan Efendi gibi) bulunduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁵ "Kur'an-ı Kerim ile pek çok hadisi ezbere bildiği, hat sanatında da usta olduğu, fen ve hikmet ilminde de iyi yetişmiş, felsefeyi incelemiş, fakat felsefecilerin bozuk fikirlerine kapılmadığı" görüşleri ise *Rehber Ansiklopedisi*'nin "Kınalızâde Ali Çelebi" maddesinde bulunmaktadır.¹⁰⁶

Mehmet Ali Aynî'de Kınalızâde Ali Çelebi'yi şöyle tasvir etmiştir.

... İşte bu hocamızı Türk ahlâkçılarının birincisi olarak huzurumuza arz etmek istiyorum. Bu hususta hiçbir veçhile yanılmadığımı zannediyorum. Çünkü onun vefatından bugüne kadar dört yüz seneye yakın bir zaman geçtiği halde Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si* derecesinde kuvvetli bir ahlâk kitabı yazılmış olduğunu bilmiyorum. Ali Çelebi'den evvel İslâm âlimleri tarafından yazılmış başlıca ahlâk kitapları Nâsiruddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî'si*, Celâlî Devvânî'nin *Levâimü'l-İşrâk'ı*, Vâizî Herevî namıyla maruf Hüseyin b. Aliyyü'l-Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî'si*, Aksaray'lı Cemalüddîn'in *Ahlâk-ı Cemâlî'si*, Adûdiddîn İcî'nin *Ahlâk'ı* gibi eserlerdi. Fakat Çelebi'nin eseri onların hepsine fâiktir...¹⁰⁷

M. Ali Aynî ayrıca İslâm âleminde meşhur ve mümtaz bir simâ olan Mısır'lı müfessir Şihâbüddin'in Ali Çelebi'yi şahsen tanıdığından bahisle onun *Reyhânetü'l-*

¹⁰¹ Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, II, 653-692, Haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1989.

¹⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 675.

¹⁰³ Mütebahhir: Bilgisi deniz gibi geniş ve engin olan.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Kınalızâde Ali Çelebi" *Osmanlı Tarihi*, II, C. II, Ank. 1964, s. 676.

¹⁰⁵ Hasan Aksoy, *age.*, s. 125-144.

¹⁰⁶ *Rehber Ansiklopedisi*, "Kınalızâde Ali Çelebi" maddesi, C. 12, İhlâs Yayınları.

¹⁰⁷ M. Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, İst. 1993, s. 86-87.

Elibbâ adlı eserinde Ali Çelebi için yazdıklarını nakleder. M. Ali Aynî'nin bayağı uzun olan bu naklinden sadece iki cümle:

... Kadrinin yüksekliği dağlardan yüce idi. Her iki kazaskerlik onunla şereflenmişti. Mısır'a da gelmişti. Orada da büyüklüğünü göstermişti. Arapça şiirleri dehrin boynunda gerdanlık oldu...¹⁰⁸

Onun hem söz söylemede hem de yazma hususunda çok üstün olması, sahip olduğu bilginin neticesidir. Hasan Aksoy'un tespitine göre, onun bu bilgilerini aktarma arzusu, sanatını göstermek için sözü fazla uzatması kendisinin zor anlaşılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁹ Neşet Köse'nin verdiği bilgiye göre her yerde ilmini kabul ettiren Kınalızâde, Şam'da kadı iken orada mağrip ulemasından Şeyh Ebu'l-Fethi Meliki ile görüşmüş, Mağrip hakkında o kadar iyi coğrafi ve tarihî bilgiler vermiş ki şeyh, kendi memleketi hakkında bu kadar iyi ve geniş malumat veren Çelebi'ye karşı büyük hürmetler göstermiştir. Bir defasında da Râdi ile girdiği bahsi kazanmış, bütün Şam ulemâsını kendine hayran bırakmıştır.¹¹⁰

Şiire merakı olduğu ve şiirin muammâ türüne önem verdiği bilinmektedir. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak gayet güzel şiirler de yazmıştır. Şiirlerinde sanata önem vermekle beraber, lafızları sağlam, ifadesi serbest, manaları tam ve mükemmeldir. Kasîde ve gazel tarzında şiirler yazan Ali Çelebi'nin mülemma türünde de hayli manzumesi vardır.¹¹¹ Şiirleri çeşitli yazma mecmualarda bulunmaktadır. Kaynaklarda kendisine ait bir Divan'ı olduğundan söz edilmekte ise de Sadettin Nüzhet Ergun onun şiirlerine sadece mecmualarda rastladığını, Kanûnî'nin şiirlerine yaptığı tahmislerden birkaçının bugün elimizde olduğunu belirtmektedir.¹¹² Arapça şiirleri ise Kutbi Mekkî'nin *er-rahletü's-seniyye*'sinde bulunmaktadır.¹¹³

Türkçe şiirlerine örnek:

¹⁰⁸ M. Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, İst. 1993, s. 83.

¹⁰⁹ Hasan Aksoy, *age.*, s. 128.

¹¹⁰ Neşet Köse, "Kınalızâde Mîrî ve Oğlu Ali Çelebi" *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, C. 1, S. 2, s. 23, Temmuz 1934; amlf., "Ispartalı Büyük Adamlar", *Ün, Isparta Halkevi Mecmuası*, C. I, S. 1, Isparta, Haziran, 1934, s. 4-5.

¹¹¹ Hasan Aksoy, *age.*, s. 129.

¹¹² S. N. Ergun, *Türk Şairleri*, C. I, İst. 1936, s. 520.

¹¹³ M. Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, İst. 1993, s. 83.

*Her tir gamze kim kaşın altı keman olup,
 Kaldı dil-i şikeste'de hatır nişan olup,
 Mülâyemet koculurken o şûha lâzım olur.
 Neteki şemi kosan koynuna mülâyim olur.
 Sabre kadir âşıkı bînaz dilber görmedim.
 Az âşık olmadım ben az dilber görmedim.
 Her ne derse der gözüm katli dili ahbapta,
 Kimse tınmaz neylesünler arkası mihrapta.
 Ensesinden biliriz hattı gelen mahbûbu,
 Arif olan beyim ardından okur mektubu.
 Bîd abâ demiş ki feyzinden,
 Daima şerbeti zülâl içeriz.
 Ab da bîde dedi biz de senin,
 Sâye-i devletinde hoş geçeriz.
 Açma ol sineyi kim sim gibi safirdir,
 Beni öldürmeye hod zerre meğrin kâfidir.
 Şehir içre yürütmez bizi yârin kahri,
 Terk edelim ol mâhın ucundan şehri.
 Hüsn-i hâl anlayup sıfâtunda,
 Mu'cib olma ki hüsn-i hâl budur.
 Hünerüm var dime hüner oldur.
 Anla noksânunı kemâl budur.¹¹⁴
 Her sabâh a'zâ-yı âdem dir lisâna ey lisân,
 Sâkit ol kim ten selâmet bulmaz olmazsan selîm.
 Geçerüz biz cümleten kec-rev olursan sen bugün,
 Müstakîmüz cümlemüz ger sen olursan müstakîm.¹¹⁵*

¹¹⁴ A.A., s. 96.

¹¹⁵ A.A., s. 137.

Arapça şiirine örnek:

*Era fi sudğike-l muğvecci dâlen,
Aleyha noktâtün min miski halike.
Fesâret dâlühü bin nakti zâlen,
Fehâ ene hâimün min ecli zâlike.*¹¹⁶

Türkçesi:

Ucu yukarı kıvrılmış zülfünde bir dal harfî görüyorum.
Bu dalın üzerinde, misk gibi siyah olan beninden bir nokta var.
Bu dal o nokta sebebiyle zâl oldu.
Ben de bunun için işte böyle hayran ve sermestim.

Oğlu Hasan Çelebi; babasını özetle şöyle anlatmaktadır.

“...Ali Çelebi Fazîlet sahibi, ahlâkı güzel, olgun bir kişi idi. Kimseyi incitmeyen halim selim bir kişiliğe sahipti. İlmî tartışmaların dışında az konuşur, çok düşünürdü. Nezih davranışlı, ince ruhlu ve edep ölçüleri içerisinde samimi idi. Gıybet etmezdi, insanları çok severdi. Fakirlere ve zayıflara iyiliklerde bulunur, onlara karşı daha yumuşak olurdu. Güzel yazı yazmada oldukça sanatkârdı... Çok kuvvetli bir hafızası vardı. Birçok Arapça ve Farsça şiirleri orijinalinden ezbere bilirdi. Hangi kitabı eline alsa bir bakışta hafızasına nakşolurdu...”¹¹⁷

Hasan Çelebi, babasının ilim, irfan ve kişilik bakımından insanları kendine hayran bırakan üstün niteliklerini belirtmek için bazı hatıralarını da anlatır. Bu hatıralarından bir tanesi şöyledir.

Kınalızâde, ders arkadaşlarıyla *Şerhü'l-Adud*'dan ders okuduktan sonra kaleme aldığı bir risâleyi hocası Çivîzade'ye hediye eder. Çivîzade risâleyi okuduktan sonra “Elhamdülillah! İlim ve kemal güneşine zeval erişmemiş, Fazîlet ve irfan binası yıkılmamış” diyerek, ona iltifatlarda bulunur.¹¹⁸

Çivîzade'nin, çok sevdiği iki başarılı talebesi için, “Bir gözüm Şah Çelebi ve bir gözüm de Ali Çelebi'dir” dediği de rivayet edilir.¹¹⁹

¹¹⁶ Neşet Köse, “Kınalızâde Mîrî ve Oğlu Ali Çelebi”, *agd.*, S. 14, C. 2, 9 Mayıs 1935, s. 192.

¹¹⁷ Hasan Çelebi, *age.*, s. 653-692.

¹¹⁸ Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, C. II, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 663-664.

¹¹⁹ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-şu'arâ, İnceleme, Tenkitli Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 610.

Şefaattin Severcan, çağdaşı Gelibolu’lu Mustafa Ali’nin Ali Çelebi hakkındaki sözlerini *Kitâbu’t-tarih-i künhü’l-ahbar* (İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No: 5959, v. 472b)’ı kaynak göstererek şöyle aktarır.

“...Şahsi Fazîletleri bol, ilmî sınırsız ve her alandaki olgunluğu hem söylenir hem de manzum ve mensur olarak yazılır. Eliyle ve kalemiyle Hz. Musa gibi yüksek mertebelerin yolcusu bir molladır. ... Eğer ömrü olsaydı ve zamanında Ebussud Efendi, Muhaşşî Sinan ve Mevlanâ Bostan gibi meşhur ulema bulunmasa, yani şimdiki gibi meydan boş olsa idi hiç şüphesiz şeyhülislam olurdu. Aynı zamanda da Mevlanâ Kemal Paşazâde gibi ansiklopedist âlim olarak şöhret bulurdu... Doğrusu hikmet incilerinin bulunduğu bir deniz veya iki tarafı irfan ve olgunluk bahçeleriyle bezenmiş bir nehir idi. Öyleki;
Nûr-ı fazlı olalı âlemde gün gibi celî
Bu Ali yanında hikmetten dem urmaz bu Ali...”

Şefaattin Severcan bu sözleri naklettikten sonra ilginç bir yorumda bulunarak Gelibolu’lu Mustafa Ali’nin, aslında Ali Çelebi’yi en üsttekilerden bir derece aşağıya çektiğini, yaşadığı dönemde çağdaşı âlimlerle karşılaştırıldığında, onu şeyhülislam olacak bir ilmî yeterlilik içinde bulmadığı değerlendirilmesini yapmaktadır.¹²⁰

1.4. Eserleri

Kınalızâde Ali Çelebi’nin başta *Ahlâk-ı Alâî* olmak üzere büyük küçük birçok eseri vardır. Kendisinin müstakil bir eserden ziyade; kısa risâleler, önceden yazılmış hatta şerhleri yapılmış eserler ile öğrencilerine okuttuğu derslere yaptığı şerh ve hâşiyeler, risâleler onun, döneminin en çok eser veren müellif olmasına sebep teşkil etmiştir.¹²¹ Enfel Doğan Kınalızâde Ali Çelebi’nin Türkçe ve Arapça, kimisi müstakil ve hacimli olmak üzere irili ufaklı kırk civarında eseri bulunduğunu söylemektedir.¹²² Eserlerinin çoğu Arapçadır. Müellifin muhtelif kaynaklarda değişik isimlerde farklı sayılarda eserlerinin isimleri verilmektedir. Tüm kaynaklarda geçen eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.¹²³

¹²⁰ Şefaattin Severcan, *age.*, s. 6.

¹²¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. 677; A. Adnan Adıvar, “Kınalızâde Ali Efendi”, *İ.A.*, C. 6, MEB, 2. Baskı, İst. 1967, s. 709-711.

¹²² Enfel Doğan, *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İst. 2006, s. 18.

¹²³ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, II, Leiden, 1938; A. Adnan Adıvar, “Kınalızâde Ali Efendi”, *İ.A.*, C. 6, MEB, 2. Baskı, İst. 1967, s. 709-711; Hasan Çelebi, *age.*, s. 651-691; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 401; Hasan Aksoy, *Kınalızâde Ali Çelebi: Hayatı İlmî Edebî Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları*,

1.4.1. Türkçe Eserleri

1) *Ahlâk-ı Alâî*; İlk Türkçe ahlâk kitabı olup o yüzyılın lisanına göre yazılmıştır. Sadece İstanbul kütüphanelerinde yetmişden fazla nüshası bulunan¹²⁴ eser 1248/1833 tarihinde Mısır'da Bulak matbaasında basılmıştır. (Bu eser hakkında geniş bilgi "1.5. Ahlâk-ı Alâî'nin Yazılışı ve İçeriği" bahsinde verilecektir.)

2) *Divan*; üç dilde yazdığı şiirlerini içine alan eserdir. Kaynakların çoğunda onun bir divan sahibi olduğu belirtiliyor ancak şiirlerine sadece mecmualarda rastlanabiliyor.¹²⁵

3) *Münşeat-ı Kınalızâde*; Muhtelif makamlara yazdığı mektup ve dilekçeleri içerir. Birçok yazma nüshaları bulunan eser, müstakil bir kitaptır. (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu, nu. 3300, 3314, 3324; Nuruosmaniye Kütüphanesi nu. 4289 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nu. 3797)

4) *Muammeyât*; Müstakil bir eser olmayıp bir muamma mecmuası içerisinde derç edilmiştir. (Nuruosmaniye Ktp., nu. 4965)

5) *Siyer-i nebi ve târih-i hulefâ*;¹²⁶ Hz. Muhammed öncesi Arap tarihi, Hz. Muhammed ve dört halife devri, on iki imamın tarihi, Emevîler, Abbâsiler dönemini içeren bu eserin tercüme olduğu sanılıyor.¹²⁷ (Süleymaniye Ktp., Ragıb Paşa, nu. 984, 396 vr.; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü Kitaplığı, nu. 1327)¹²⁸

6) *Risâle-i vücûd*; (Süleymaniye Kütüphanesi Reşidü'd-din koleksiyonu, nu. 446/1)

7) *İnşâ-i atik*; (Bayezid Devlet Kütüphanesi, nu. 5888)

Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1976; amlf., "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemmâ Na'tı" *MÜİFD*, S. 5, İst. 1987-88, s. 129; Şefaattin Severcan, "Kınalı-zâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Kınalızâde Ali Efendi Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, 1999, s. 7-11; A. S. Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul, 2005, s. 62-66; Enfel Doğan, *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, İÜ, SBE, Doktora Tezi, İst. 2006, s. 18.

¹²⁴ Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi", *DİA*, C. 25, Ank. 2002, s. 416.

¹²⁵ S. N. Ergun, *Türk Şairleri I*, s. 520.

¹²⁶ A. Sıdika Oktay bu eserin Kınalızâde Ali Çelebi'ye ait olduğunun şüpheli olduğunu belirtiyor. Bk. A. Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İst. 2005, s. 63.

¹²⁷ Mustafa Koç, *Ahlâk-ı Alâî, Kınalızâde Ali Çelebi*, Klasik Yayınları, 1. Baskı 2007, s. 20.

¹²⁸ Hasan Aksoy, bu kitabın kaynaklarda adının geçmemesine rağmen yazmalar katalogunda bulunduğunu fakat katalogda da şüpheli karşılandığını aktararak kendisi de bu eserin Ali Çelebi'ye aidiyetini şüpheli bulmaktadır. Bk. H. Aksoy, *Kınalızâde Ali Çelebi Hayatı, İlmi ve Edebî Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İÜEF, İst. 1976, s. 10.

8) *Kasîde fî medhi'n-nebî; (Manzûme, Mulemmâ)* Hasan Aksoy tarafından yayımlanmıştır. (Esad Efendi Kütüphanesi, Süleymaniye, nu. 3441/2, Fatih Kütüphanesi, nu. 5431/10)

9) *Nüzhet-nâme*;¹²⁹ nerede olduğu bilinmemektedir.

10) *Kınalızâde Tarihi*; (Ragıp Paşa Kütüphanesi, nu. 984)

1.4.2. Arapça Eserleri

1) *Risâle fî'l-Muhâkeme Beyne Ebî Hayân ve Tilmîzihi*; Zemahşerî ile Ebu Hayan Muhammed b. Yusuf el Endelusî'nin tefsir konusundaki görüşleri karşılaştırılmaktadır. (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nu. 39/3, 39/4; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 3556/1)

2) *el- İstiskâf fî Ahkami'l-Evkâf*; Edirne'de müderris iken Celâleddîn'i Rûmî ahfâdından Şah efendi ile bazı vakıf meselelerine ait geçen münakaşalar üzerine yazılmıştır. (Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nu. 185.)

3) *Hâşiye alâ Hasan Çelebi li-Şerh'il-Mevâkıf*¹³⁰

4) *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*; (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nu. 316)

5) *Risâle fî Tabakâti'l-Mesâili Hanefiyye* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3401; Âtıf Efendi, nu. 2825; Mihrişah Sultan, nu. 98; Şehid Ali Paşa, nu. 653)

6) *Risâle fî İ'râb* (Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi, nu. 1928)

7) *Hâşiye ale'd-Dürer ve'l-Gurer li Molla Hüsrev*; Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480), *Dürerü'l Hükâm fî Gureri'l Ahkâm* adlı eserine yazdığı hâşiyedir. Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, Nu. 749.

8) *Hâşiye alâ Kitâbi'l-Kerâheti mine'l-Hidâye*; (Millet Ktp., Murad Molla, 789.)

9) *Hâşiye ale'l Mutavvel*; (Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nu. 1027, 1028, 1029)

10) *Hâşiye ale'l-Keşşâf* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nu. 3913; Esad Efendi, nu. 1556/1)

¹²⁹ Melek Dikmen, "İlmî ve Edebî Yönü Olan Ispartalı Bir Aile: Kınalızâdeler" *SDÜ, İFD*, Yıl, 2009/1, S. 22. s. 112.

¹³⁰ Kütüphanelerde kaydına rastlamadığımız bu eseri Enfel Doğan zikretmektedir. Bk. *age.*, s. 19.

11) *Risâletü'l-Kalemiyye* (Topkapı Sarayı Ktp., Koğuşlar, nu. 1206/1; III. Ahmed, nu. 1541/47; Hazine, nu. 162/45; Âtîf Efendi Ktp., nu. 2851/11; Nuruosmaniye Ktp., nu. 4345/50; Süleymaniye Ktp., Servili, nu. 245/1; Aşîr Efendi, nu. 417/4, 290/4)

12) *Risâle fî Vakfî'n-Nukûd* (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nu. 446/9; Âtîf Efendi Ktp., nu. 1778/6; Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed, nu. 1541/166)

13) *el-Muhâkemâtü'l-Aliyye fî'l-Ebhâsi'r-Radaviyye* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 3556)

14) *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (veya *Tabakâtü'l-Müctehidîn*) (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nu. 4662; İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nu. 411; Millet Ktp., nu. 2511 / Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nu. 2172/7)

15) *Risâle fî'l-Hikmet* (Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, nu. 839)

16) *Risâle fî Kitâbi'l-Gasb mine'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nu. 708)

17) *Hâşiye ale'l-Hidâye ve'l-Înâye* (Murad Molla Ktp., nu. 789)

18) *Risâletü'l-Kelâmiyye* (Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nu. 1928, 2851; Reisülküttab Mustafa Efendi, nu. 748)

19) *Risâle fî Beyâni'l-Istîlâhâti'l-Mütedâvilât fî Kütübi'l-Fıkh* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Nu. 3782/19; Âtîf Efendi, nu. 2825/3)

20) *Risâletü Letâifü'l-Hamse* (Nuruosmaniye Ktp., nu. 4345/5, 4909; Süleymaniye Ktp., Nafiz Pasa, nu. 1350/5; Millet Ktp., nu. 4313/33)

21) *Talîkât alâ Sadri's-Serîa* (Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nu. 556)

22) *Talîkât alâ Hâşiyeti'l-Beyzavî* (Veliyyüddin Efendi Ktp., nu. 81; Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed, nu. 1541/47; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 39/2)

23) *Talîkât alâ Hâşiyeti'l-Beyzavî* (Veliyyüddin Efendi Ktp., nu. 81; Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed, nu. 1541/47; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 39/2)

24) *Risâle fî Müfâharati's-Seyf ve'l-Kalem* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 3724/3; Millet Ktp., nu. 433/2)

25) 10) *Risâletü's-Seyfiyye* (Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed, nu. 1541/310; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nu. 3331/2; Ragıb Paşa, nu. 1293/1)

26) *Risâle fî Ba'di'l-Ahkâm ve'l-Evkâf* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nu. 785; Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmet, nu. 1541/166)

27) *Risâletü'l-Vâlideyn Te'dîbü'l-Mütemerridîn* (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nu. 471, 63-81 vr.)

28) *Risâle fî Beyâni'l-Hakkî't-Tasrîh* (Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nu. 1778)

1.5. Ahlâk-ı Alâî'nin Yazılışı ve İçeriği

İslam Felsefesi geleneği içinde yer alan Kınalızâde Ali Çelebi'nin ismini, dünyada meşhur eden eseri, onun *Ahlâk-ı Alâî* isimli yapıtıdır. Bir ahlâk kitabı olan *Ahlâk-ı Alâî* ile Kınalızâde, bir yandan kendisinin ve döneminin felsefesini tafsilatıyla resmederken öte yandan bireylerin kendileriyle, aileleriyle, içinde yaşadıkları toplumla ve devletle ilişkilerini ne şekilde kurlmaları gerektiğine dair önemli bilgiler verir. Bu noktada özellikle aşırılıklara dikkat çekerek hem bireysel, hem de toplumsal hayatta bir orta yol arar.

Kendisinden önce yazılan ahlâk kitaplarının en önemlileri olan Nâsıruddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si,¹³¹ Hüseyin b. Aliyyü'l-Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini inceleyen müellifimiz bu kitapların Farsça olmaları, yeterince ilmî ve felsefî içerikli olmadıkları gerekçeleri ile araştırmalara dayalı, felsefî temelleri olan daha kapsamlı dördüncü bir eseri yazmayı ve bunun da Türkçe olmasını arzuladığını şu sözleriyle ifade etmektedir. “*Ve bârihâ hâtır-ı âtırâ endişe ve hâtıra olurdu ki zebân-ı Türki Rum üzere bir kitâb merkûm olaydı ki makâsıd-ı hikmet-i amelîyyeyi bi't-temâm câmi' ve kütüb-i selâseye râbi' olaydı.*”¹³²

Bu hedefini gerçekleştirecek zaman ve zemini Şam'a kadı olarak tayin edilince elde eden Kınalızâde Ali Çelebi, eserini burada yazdığını söylemiştir.

“*Tâ ol tarih-i mübârekte ki sâl-i ferruh-fâl hisâb-ı hicretten ve asl-ı aded lafz-ı ferruh-sâl oldu. Tasârif-i kazâ ile şem'i dîl-i sûzân şebistân-i hittâ-i Şâm'ı anber meşâmda fîrûzân oldu. Fil cümle ta'vîk mübâ'ade ve tevfiik müsâ'ade ve devâ'i müctemi' ve mevâni' mürtefi' olup evâhir-i sâli- mezbûrde târik-i şâri'i meşrû'a girilip evâyil-i sâl-i âyendede bi'l cümle ve bi't-temâm encâm ve itmâma erdi.*”¹³³

¹³¹ Celâleddîn Devvânî'nin ahlâk ilmî ile ilgili eserinin ismi *Levâimü'l-İsrâk fî Mekârimi'l Ahlâk*'tir. Fakat eser Devvânî'nin Celâleddîn lakabına izafetle *Ahlâk-ı Celâlî* adıyla tanınır. Bk. A. Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İst. 2005, s. 29.

¹³² A.A., I, s. 8.

¹³³ A.A., I, s. 8-9.

Türk-İslâm kültür ve medeniyetinde önemli bir yeri olan ebced hesabı ve tarih düşürme sanatı, müellifimizin döneminde zirvede idi. Kınalızâde Ali Çelebi bu geleneğe uyarak eserini yazmaya başladığında ve bitirdiğinde “tarih düşürmüştür.”¹³⁴ Hicrî 971 senesinin sonlarında kitabını yazmaya başladığını, 972 yılının başlarında tamamladığını ifade etmektedir.

*“Eyledüm tâze-ten ol câmeleri
Zerkeş-i Rûmî zibây-ile ben
Nûkhet-i hulk-ı Ali Paşadan
Oldı çün müşğ feşân-ı ceyb-i zemen
Bûy-ı lutfiyle muattar kıldı
Âlemi zülf-i arûsan-ı sühan
Eyledi bende Âli ahlâkın
Nam-ı âlâsına alâ kamudan*

*“Lâ-cerem hatmine tarih ânın,
Oldu Ahlâk-ı Alâyî Ahsen.”¹³⁵*

Beyitiyle eserinin bitişine ayrıca tarih düşürmüştür.

Bir tarih de kitabın sonunda geçmektedir.

“Ve sevâddan beyaza nakl ve intihâz ol saat oldu ki râbi’a-i nehâr cum’a-i hâmisi ısrîn safer sene selâse ve seb’în ve tis’a mie idi”

(25 Safer 973/21 Eylül 1565, ayın 4. Cumasında müsveddeden temize çekildi.)

Burada verilen üç tarih arasında bir çelişki var gibi görünse de verilen ilk iki tarihin, kitabın müsveddesinin bitiş tarihi, kitabın sonundaki tarihin de zaten açıkça

¹³⁴ Ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği tarihi verecek şekilde bir kelime, bir cümle bir mısra veya bir beyit söylemeye “tarih düşürme” denir. (Bk. İsmail Yakıt *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı*, İst. 1992; Ayrıca ekserisi vefatlara düşürülen tarihler olmak üzere, “*Yakut*” mahlasıyla toplam 1263 tarihin düşürüldüğü aynı yazarın *Yakut’tan Tarihler* isimli eseri, bu kültür mirasımızın az da olsa zamanımızda devam ettiğinin göstergesidir.

¹³⁵ *A.A.*, I, s. 11.

belirtildiği gibi kitabın son düzenlemelerle birlikte müsveddeden temize çekilişinin bitiş tarihi olarak kabul edilmelidir.¹³⁶

Bu eserini Şam'da kadı iken 1564 yılında kaleme almış, o zamanlar Suriye Sadrazamı olan Semiz Ali Paşa'ya ithaf etmiştir. Ali adının, “yükseklik, yücelik” anlamındaki âlâ'dan türediğini göz önünde tutarak kitabına “*Ahlâk-ı Alâî*” adını verdiğini metinde iki yerde belirtmiştir. Bu mısralarda eserin Semiz Ali Paşa'ya ithaf edildiği de açıkça anlaşılmaktadır. Eserin adında da tevriye sanatını ustaca kullanarak “Alâî” kelimesiyle hem Semiz Ali Paşa'yı ve hem de kendisini kastettiği akla gelmektedir.

“Lâ-cerem bu kitab ki ilm-i te'lifî kulle-i hisar-ı hikmet-i ameliyye üzerinde mansubdur, ismi ilm-i âlem-arasına ki “âlâ” dan müştakdur, mensub olup;

Nikat-ı hikem ü esrâr-ı fenne

İdüp elfâz-ı pâkiyle salâyı

Sürûş-i mülk-i gaybı gûş-i câna

Didi adını Ahlâk-ı Alâyî”¹³⁷

“Emîn-i dergeh-i sultân mu'in-i millet-i Yezdân

Müfzû'l cûdi ve'l-ihsân penâh-ı dîn Ali Paşa”¹³⁸

Yurt içinde ve yurt dışında yüzden fazla yazma nüshası bulunan eserin, orijinalinin nerede olduğu bilinmemektedir. Her ne kadar F. Babinger, müellif nüshasının Râgıb Paşa Kütüphanesinde olduğunu söylemiş olsa da A. A. Adıvar bunu kabul etmemektedir. Babinger'in orijinal dediği nüshanın belki Derviş Mehmed Ahlâki tarafından, yazılmış kırk nüshadan biri olduğunu söylemektedir.¹³⁹ A. Sıdika Oktay, yapılan taramalara rağmen eserin Avrupa kütüphanelerinde hiçbir nüshasının saptanamadığını belirtmiştir.¹⁴⁰

Son altmış yılda Kınalızâde Ali Çelebi ve *Ahlâk-ı Alâî* hakkında ansiklopedilerde, tezlerde, makale ve yayımlanmış bildirilerde olmak üzere, birçok

¹³⁶ Enfel Doğan, *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, İÜ, SBE, Doktora Tezi, İst. 2006, s. 22.

¹³⁷ A.A., I, s. 10, Bulak, 1248.

¹³⁸ A.A., I, s. 10-11.

¹³⁹ A. Adnan Adıvar, *age.*, s. 710.

¹⁴⁰ A. Sıdika Oktay, *age.*, s. 86.

çalışmalar bulunmaktadır. M. Aktuğ'un 1949 yılında yazdığı *Kınalızâdeler* adlı lisans tezinden sonra Hüseyin Algül'ün baskıya hazırladığı *Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî* (Tercüman 1001 Temel Eser, nu. 30, İstanbul, trs.) ile Ahmet Kahraman'ın baskıya hazırladığı *Kınalızâde Ali Efendi, Devlet ve Aile Ahlâkı*, (Tercüman 1001 Temel Eser, nu. 69, İstanbul, trs.) kitapları sonraki çalışmalara kaynak olmuştur. Hasan Aksoy'un *Kınalızâde Ali Çelebi, Hayatı, İlmi ve Edebi Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları* (Mezuniyet Tezi, İ.Ü. 1976); Ali Köse' nin *Ahlâk-ı Alâî'nin İkinci Kitabı İlmü Tedbiri'l-menzil'de Eğitim* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988), Hüseyin Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile Ahlakı* (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1988, kitap olarak yayımlanmıştır). Mustafa Koç'un günümüz alfabesine göre hazırladığı *Kınalızâde Ali Çelebi Ahlâk-ı Alâî'si*;¹⁴¹ Ayşe Sıdıka Oktay'ın *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî'si* ile Enfel Doğan, *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İst. 2006) zikredilmeye değerdir.¹⁴²

Kendinden önceki ahlâk kitaplarını tamamlama iddiasında olan *Ahlâk-ı Alâî*, bu iddiasını gerçekleştirmiş, aradan geçen asırlara rağmen Doğu ahlâk literatürü içerisindeki önemini muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu eser, kısmen Batı dillerine de tercüme edilmiştir. A. Adıvar, Venedikli tercüman Giovanni Medun tarafından yapılan bir tercümenin, Bonn Üniversitesi Kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir.¹⁴³

Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, felsefe ve ahlâk konularını bilen; Batı'da Aristo, İslâm dünyasında Fârâbî, İbn Miskeveyh, Gazzâlî, Nâsıruddîn-i Tûsi, Celâleddin ed-Devvânî, Hüseyin Vâiz el- Kâşifî gibi müelliflerin ahlâkla ilgili eserlerine bolca atıflar yaparak kendinden önceki fikirleri de çok iyi incelediğini göstermiştir. *Kınalızâde*'nin bu kitabını sadece bir emirler ve yasaklar kitabı saymak doğru

¹⁴¹ Klasik Yayınları tarafından 2007 yılında basılarak okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

¹⁴² *Ahlâk-ı Alâî* üzerinde yapılan; tezler, makaleler, yayımlanmış bildiriler ve ansiklopedi maddeleri ile yurt içi ve yurt dışındaki nüshaları hakkında bilgi için bk., Enfel Doğan, *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, İÜ, SBE, Doktora Tezi, İst. 2006, s. 30-39.

¹⁴³ A. Adnan Adıvar, *age.*, s. 710.

değildir.¹⁴⁴ Ayrıca söz konusu eser iddia edildiği gibi kendisinden önce yazılan ve çoğu Farsça olan eski ahlâk kitaplarının bir tercümesi veya derlemesi de değildir. Aksine *Ahlâk-ı Alâî*, İslâm ahlâkının gelenekçi, felsefî ve tasavvufî ekollerin bütün ünlü temsilcilerinin fikirlerinden faydalanılarak meydana getirilmiş dili, üslubu, metodu ve tertibiyle sahasında şöhret bulmuş bir eserdir. Kitabın başındaki ifadelerden anlaşılacağı üzere müellifin en büyük arzusu, *Ahlâk-ı Nâsirî*, *Ahlâk-ı Celâlî* ve *Ahlâk-ı Muhsinî* gibi Farsça eserler dışında Türkçe bir ahlâk kitabı yazmak ve bunu Müslüman Türk milletine armağan etmektir.

Gerçekten de geniş bir İslâmî kültüre dayanan, ilmî ve edebî ağırlığa sahip bulunan *Ahlâk-ı Alâî*, daha sonra yazılan Türkçe ahlâk kitaplarının hemen hepsine kaynak olmuştur. Müellif diğer eserlerinde olduğu gibi bu kitabında da ağır bir üslup kullanmış, secili ifadelerle yer vermiştir. Eserin bu kadar ağır bir dille yazılmış olması özellikle günümüzde anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bununla beraber Kınalızâde, konularını kıssalarla somutlaştırmış, Farsça mesneviler, Arapça şiirler, Türkçe kıta ve beyitlerle, gerektiğinde de hikâyelerle süslemiştir. Müellifin nazarî konulara bu şekilde yaklaşması, ayrıca dilinin Türkçe olması, *Ahlâk-ı Alâî*'yi meşhur ve elden düşürülmeyen bir kitap haline getirmiştir.¹⁴⁵

Üzerinde çalıştığımız nüsha; 1248 yılında Bulak Matbaasında bir defa basılmıştır. Bir cilt içinde üç kitap halinde yapılan bu baskı, maalesef itinasızdır. Her bir kitabın 1. sayfadan başlayarak numaralandırıldığı eserin birinci kitabı, 236, ikinci kitabı 127, üçüncü kitabı ise 52 sayfadan ibarettir. Toplam 415 sayfa olan eserin her bir sayfası 29 satırdan oluşmaktadır.

Müellif, eserine her ne kadar “Dibâce” diyerek başlamamış olsa da devrindeki klasik kitapların “Dibâce” ile başladıklarının bir gelenek olduğu bilinmektedir.

Dibâce bölümü; besmele, “*İnsanı yaratılmışların çoğundan üstün yaratan*”¹⁴⁶ Allah’a hamd, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)’ya salât ve selam, padişahlara dua,

¹⁴⁴ İ. Hakkı Uzun Çarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, TTK Yayınları, Ank. 1998, s. 675.

¹⁴⁵ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, Marifet Basımevi, İstanbul 1939, s. 77–104; Hüseyin Akyüz, *Türk Eğitimcileri*, MEB Yayınları, İst. 2001, s. 222–270; Ahmet Kahraman, “*Ahlâk-ı Alâî*”, *DİA*, C. 25, Ank. 2002, s. 15.

¹⁴⁶ İsrâ, 17/70.

edebî bir üslupla ve şiirlerle başlamaktadır. Daha sonra Müellifimiz Kınalızâde Ali Çelebi kitabı yazma sebeplerini açıklamakta ve eserini ithâf etmektedir. “Allah’ın yardımı ile ümîdim odur ki, bu kitap gönüllerde önceki kitaplardan daha çok yer bulacak kemâlat arayanlara yeni bir elbise giydirecektir.” Dua ve temennisi ile bitirmektedir.¹⁴⁷

“Ol umûrun beyânındadır ki...” diye 11. sayfadan başlayan mukaddime bölümünde müellif eser hakkında bilgi vermektedir. 52. sayfaya kadar devam eden bu bölüm kendi içinde üç bahse, bahisler de üç kısma veya makama, makamlar da emirlere ayrılmıştır. Ahlâk felsefesine giren konular, ahlâk ilmine ait terimler ile ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde bilgilerin verildiği mukaddime bölümü “İnsanın eşrefi mahlûkat” olduğuna dair bir bahisle son bulmaktadır.

Birinci kitap; ahlâk ilmine ayrılmıştır. Eserin en hacimli kısmıdır. Ferdî ahlâk meseleleri, huy çeşitleri, fazîletler, fazîletlerin elde edilmesine engel olan ruh hastalıkları (rezîletler), bunların tedavi usulleri, lisan terbiyesi ve konuşma adabını inceleyen ve dokuz bâb’tan oluşan bu bölüm 235. sayfada bir son söz ile sona ermektedir.

İkinci kitap; çalışmamızın ağırlıklı kısmını teşkil etmektedir. Sekiz bâb (bölüm)’tan oluşan bu kısım, aile ahlâkına (*İlm-i Tedbîru’l- Menzil*) ayrılmıştır. Aile ahlâkında; aile fertleri, aile reisi ve ev halkının birbirleriyle ilişkileri ile evin ihtiyaçları, küçükten büyüğe doğru aile fertlerinin, hizmetçilerin hak, vazife ve mesuliyetleri konuları anlatılmış, ailede eğitim metotları örneklerle ve delillerle izah edilmiştir. Aile hayatını bozan rezîletler, bunların sebepleri ve çözüm yolları üzerinde oldukça geniş bilgiler verilmiş çok evliliğin; evin düzenini, aile refahını bozacağı anlatılarak birden çok evliliğe karşı çıkmıştır. Bundan başka ailenin geliri, harcaması ve biriktirmesi gibi ekonomik konular ayrı başlıklar altında incelenerek ailenin mutluluğu ile ilişkisine dikkat çekilmiştir. *Beşinci Bâb* aile ve çocukların eğitimine ayrılmıştır.. *Altıncı Bâb*; “*Tedbir-i Müdün ve Zabt-ı Memâlik ve Kavâid-i Şâhî ve Nevâmîs-i İlâhî Beyânındadır*”¹⁴⁸ başlığı ile düzenlenmiş olup, devlet ahlâkı,

¹⁴⁷ A.A., I, s. 11.

¹⁴⁸ A.A., II, s. 65.

memleketlerin idaresi, devlet başkanlığı ile ilgili kurallar incelenmiştir. Sevginin tarifinin, kısımlarının ve derecelerinin açıklandığı ikinci kitap 127 sayfadan oluşmaktadır.

Devlet İdaresi ve Siyasi Ahlâk (İlm-i Tedbîru'l-Medîne) konularının işlendiği üçüncü kitap, diğer bölümlerde olduğu gibi “bâb” ve “fasıl”lara ayrılmamıştır. Adâletin şartları, insanların tabakaları, mülkün korunması ve adâletin hâkim kılınması, devlet reisinin vasıf ve görevleri ile ahlâklarının nasıl olması gerektiği, devlet adamlarının seçiminde uyulması gereken kurallar, devletin halk ile münasebeti, ordunun önemi ve bunun gibi konular bu bölümün mevzularıdır. Kitabın sonuna eklenen adâlet dairesi şemasında,¹⁴⁹ devlet-ordu-halk bütünleşmesine işaret edilmekte, mülkün ancak adâletle ayakta durup devam edebileceği anlatılmak istenmektedir. 52 sayfa tutan bu bölüm, Nâsiruddîn-i Tûsî, Celâleddin Devvânî, Aristoteles, Abdülhalik Gücdivânî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi düşünürlerle ait olan bazı öğütlerle son bulmaktadır.

1.6. Ahlâk-ı Alâî'nin Fihristi¹⁵⁰

DİBÂCE	2
Zıkr-i Mehâmid ve Neşr-i Medâyih-i Hazreti Hilâfet-Penâhî Sa'adet-Destgâhî Halledallahü Teâlâ Sultânehü ve Efâda Ale'l Âlemîn İhsânehü.....	3
Şecere-i Hilâfete Semere-i Cûd u Re'feti Muttasıl Kılmak Yani Duâ-yı Hazret-i Saltanat-Penâhîden Senâ-yı Cenab-ı Şehin-şahiye Müntakil Olmak.....	7
Bu Dâî'ye Dâiye-i Te'lîf Ne Olduğun Beyân ve Bazı Ahlâklarıyla Sahib-i Sahib Sa'adeti Bi'l-cümle Zâhir-u İyân Kılmaktır.....	7
MUKADDİME	11
Bahs-i Evvel; Hikmet-i Ameliyyenin Mutlakan ve İlm-i Ahlâk ve İlm-i Tedbîru'l-Menzil ve İlm-i Siyâsetü'l-Müdün Nice İlimlerdir ve Tarif-i İsimleri Nedir Ânın Beyânıdır	11
Tarif-i Hikmet ve Taksîm u bi-Aksâm-ı Meşhûre	11
Kısm-ı Evvel İlm-i Ahlâk.....	12

¹⁴⁹ A.A., III, s. 49.

¹⁵⁰ Üzerinde çalıştığımız *Ahlâk-ı Alâî* Bulak baskısının nüshası olup fihristi bulunmamaktadır. Sayfa numaraları her bölümde yeniden başlamaktadır. Bu duruma bağlı kalınarak Latin harfleriyle fihristi yapılmıştır. Eserin birinci kitabında, 77, 78, 79 ve 80. sayfalar, 37, 38, 39 ve 40 şeklinde; 225, 226, 227 ve 228. sayfaları 125, 126, 127, 128 şeklinde sehven yazılmıştır. Okuyucuların bu durumu değerlendirmeleri açısından zikredilmesinde yarar görülmüştür.

Kısm-ı Sâni İlm-i Tedbîru'l-Menzil.....	15
Kısm-ı Sâlis İlm-i Tedbîru'l-Medine	15
Bahs-i Sâni; Hikmet-i Ameliyyenin Fâide-i Müterettibe ve Gâyet-i Müteahhiresi.....	16
Bahs-i Salis; Hikmet-i Ameliyye Üç İlimdir Mevzuları Ne Nesnelerdir.....	22
Makam-ı Evvel Nefs-i İnsani ki Nefs-i Nâtika ile Tabir Olunur Ne Nesnedir Ânın Beyânındadır	23
Emr-i Evvel, İsbât-ı Vücut-i Nefs-i Nâtikadır.....	24
Emr-i Sâni Cevher-i Nefs Nedir.....	25
Emr-i Sâlis Beyân-ı Bisâtat-ı Nefstir	25
Emr-i Rabi' Nefs-i Nâtika Cism-ü Cismânî Değil İdüğidir.....	26
Emr-i Emr-i Hâmis Nefs Bi-Nefsihî Müdrîk ve Âlât ile Mutasarrıf İdüğidir.....	26
Emr-i Sadis Nefs Havâs ile Mahsus Olmadığıdır	26
Makam-ı Sâni Nefs-i Nâtikanın Vücûd-i Helâk-i Bedenle Zâil ve İnniyet-i Zâtı İnhidâm-ı Bünyâd-ı Cesed ile Bâtıl Olmayup Belki Ba'de Müfâratü'l-beden Dâyim-ü Bâkî ve Âlem-i Mücerredâta Muttasıl-u Mülâkî Olup Ebedü'l Âbidîn Zümre-i Halidîn'den Olduğunun Beyânıdır.....	26
Makam-ı Sâlis Nefs-i Nâtika-i İnsaniyyenin Kuvvetlerin Beyân Vesâir Hayvânât Kuvâsından Temyîz ü Âyan Etmektir	28
Evvela Nefs-i Nebâtî	29
İkinci ki Nefs-i Hayvânîdir	29
Üçüncü ki Nefs-i İnsânîdir	30
Kuvâ-yı Nefs-i Nebâtî	30
Kuvâ-yı Nefs-i Hayvânî	33
Kuvâ-yı Nefs-i İnsânî.....	34
Hatime-i Mukaddime; Bir Nice Umûrun Beyânındadır ki Mühimm-ü Lâzımdır ve Şari'i Maksûda Nâfi'dir ve Mülâyimdir	37
Emr-i Evvel İnsan Mürekkebat-ı Âlem-i Unsurînin Ekmel-i Eşref İdüğün Beyân Etmektir.....	37
Emr-i Sâni Ânın Beynındadır ki Nefs-i Nâtika-i İnsaniyyenin Kemâli ve Noksanı Ne Nesnedir ve Hayr-u Saadet ve Şerru Şekavetten Garaz Nedir.....	37
KİTAB-I EVVEL: İLM-İ AHLÂK BEYÂNINDA VE ŞERH-İ RUMÛZUNDADIR.....	52
Bab-ı Evvel; Hulkun Aksâmına Taksimi Beyânında ve Ecnas-ı Fezâil ü Rezâil Ne Olduğunun Şerh u Ayânındadır.....	53

Taksim-i Hulk	53
Nefs-i İnsanının Kuvvetleri.....	54
Nefs-i Müdrikenin Şubeleri.....	54
Kuvvet-i Muharrikenin Şubeleri	54
Fazîletin Şubeleri	54
Rezîletin Şubeleri	54
Nefs Kategorileri.....	55
Nefs-i Melekînin İtidal, İfrat ve Tefriti	55
Nefs-i Sebu'înin İtidal, İfrat ve Tefriti	55
Nefs-i Behîmînin İtidal, İfrat ve Tefriti	56
Adâlet ve Cevr.....	56
Bab-1 Sâni; Ecnâs-ı Fezâil-i Mezkûrenin Tahtında Münderic Olan Enva' Beyânındadır	57
Hikmet Altında Toplanan Güzel Huylar	57
Şecaat Altında Toplanan Güzel Huylar.....	57
İffet Altında Toplanan Güzel Huylar	59
Sehâ Altında Toplanan Güzel Huylar	60
Adâlet Altında Toplanan Güzel Huylar	61
Tenbih-ü Teznîb	62
Bab-1 Sâlis; Aksâm-ı Fezâilin Ezdâd-ı Olan Aksâm-ı Rezâyil Beyânındadır.....	63
Hikmetin İfrat ve Tefriti.....	66
Hikmetin İfrat ve Tefriti.....	66
İffetin İfrat ve Tefriti.....	67
Adâletin İfrat ve Tefriti	67
Zekânın İfrat ve Tefriti.....	68
Sür'at-i Fehm İfrat ve Tefriti.....	68
Safâ-yı Zihin İfrat ve Tefriti.....	68
Sühûlet-i Taallüm İfrat ve Tefriti.....	68
Hüsn-i Taakkul İfrat ve Tefriti	68
Tahaffuz İfrat ve Tefriti	68
Tezekkür İfrat ve Tefriti.....	68
Bâb-1 Rabi'; Fezâil'e Müştebih Olan Rezâyilin Temyîzindedir	69
Fazîlet-i Hikmet	70
Amma Fazîlet-i İffete Müştebih Olan Fazîlet	71

Amma Fazîlet-i Sehâ Müşâbihi.....	71
Fazîlet-i Şecâ'ata Şebîh Olan Rezîlet.....	72
Fazîlet-i Adâlete Şebîh Olan Rezîlet.....	75
Bâb-1 Hâmis; Fazîlet-i Adâlet Beyânındadır.....	75
Bâb-1 Sadis; Aksam-1 Fazîletin Beyânındadır.....	80
Bâb-1 Sabi'; Tahsil-i Fezayil ü İktisab-1 Saadet İçin Tarîk-i Mûsili Nedir ve Tertib-i Esbâbı Nice Olmak Gerek Ânın Beyânındadır.....	87
Bâb-1 Sâmîni; Hıfz-1 Sıhhat-i Nefs ki Fezâilî Dâim-i Bakî Kılmaktır Ânın Beyânındadır.....	93
Bâb-1 Tasi'; Emrâz-1 Nefsânîyenin Ferden Ferdâ İlaçları Beyânındadır.....	104
Emrâz-1 Kuvvet-i Temyîz.....	106
Emrâz-1 Kuvvet-i Gadabiyye.....	107
Emrâz-1 Kuvvet-i Şehviyye.....	108
İlâc-1 Hayret.....	111
İlâc-1 Cehl-i Basît.....	111
İlâc-1 Cehl-i Mürekkeb.....	113
İlâc-1 Emrâz-1 Kuvvet-i Gazab.....	114
İlâc-1 Gazab u Hışım.....	114
Esbab-1 Gazap On Nev'îdir.....	118
İlâc-1 Tedbir-i Esbab-1 Gazab u Hışım.....	119
İlâc-1 Ucb.....	120
İlâc-1 Mübâhât.....	121
İlâc-1 Mirâ (Ceng-ü Cidâl).....	123
İlâc-1 Tekebbür.....	125
İlâc-1 Kibir Ucb İlacına Garibtir.....	126
İlâc-1 İstihzâ.....	127
İlâc-1 Gadr.....	128
Zaym, Münâfeset.....	129
İlâc-1 Münâfeset.....	134
İlâc-1 Bed-dilî.....	134
İlâc-1 Havf-1 Mevt.....	136
İlâc-1 Emrâz-1 Şehvet.....	143
İlâc-1 Betâlet-ü Kesâlet.....	152
İlâc-1 Maraz-1 Hüzün.....	155

İlâc-ı Maraz-ı Hased.....	160
Beyân-ı Mezânn-ı Hased.....	164
Zikr-ü Bakıyyeti'l Kelam fî Tathiri'l-Kalb ve'l-Cesed	
Min Dâi'l- Münâfesât ve Hubsî'l-Hased.....	166
Zikr-i Emrâz-ı Âfât-ı Lisân	171
Mâlum Olsun ki Âfât-ı Kelam; Hazret-i İmamın Tenbîh u İlâm	
Buyurduğu Üzere Yirmi Afettir	174
Evvelki Âfet Mâlâyâ'ni.....	174
İkinci Âfet Fuzûlî Kelam	176
Üçüncü Âfet Havz-ı Batıl.....	176
Dördüncü Âfet Mirâ vü Cidâl	176
Beşinci Âfet Husûmet	177
Altıncı Âfet Tasannu'-i Kelâm	177
Yedinci Âfet Fuşş-u Seb ve Şetm-ü Kazf.....	178
Sekizinci Âfet Lâ'n-ı İnsan Ya Hayvan Ya Cemâddır.....	179
Dokuzuncu Âfet Gınâ Etmek ve Şiir Söylemek	182
Onuncu Âfet Mizâh.....	188
Onbirinci Âfet Temashur u İstihzâ.....	188
Onikinci Âfet İfşâ-yı Sırr-ı Âher.....	188
Onüçüncü Âfet Va'd-i Kâzib	188
Ondördüncü Âfet Kizb.....	189
Onbeşinci Âfet Gıybet.....	190
Avâm Gıybeti	191
Havâs Gıybeti	193
İlâc-ı Gıybet.....	194
Beyân-ı Kefâret-i Gıybet.....	198
Onaltıncı Âfet Nemimet.....	198
Onyedinci Âfet İki Dilli Olmak	200
Onsekizinci Âfet Medh-i Gûyluk.....	201
Ondokuzuncu Âfet Kelamda Vaki Olan Dekâyık-ı Hata vü Hallerdir	203
Yirminci Âfet Avamın Dekayık-ı Ulûm ve Müteşâbihat-i Kur'an ve	
Sırr-ı Kaza-Kader ve Müşkilât-ı Esrar-ı Hikmet ü Şeriatten sual etmesidir	204
Zikr-i Rezîlet-i Salef	211
Zikr-i Rezîlet-i Buhl-i Hisset	212

Beyân-ı Esbab-ı Buhl	213
Beyân-ı İlâc-ı Buhl	215
Zikr-i Maraz-ı Riyâ	225
Beyân-ı Hakikat-ı Riyâ	226
Beden Cihetinden Riyâ	227
Riyâ-yı Zıyy-i Hey'et	227
Riyâ-yı Kavl	228
Riyâ-yı Fi'l ve Amel	229
Riyâ-yı Etbâ'	229
Merâtib-i Riyâ	230
Beyân-ı Hâbt-ı Amel bi Sebeb-i Riyâ	231
Beyân-ı İlâc-ı Rezîlet-i Riyâ	232
Hatime	236

KİTAB-I SÂNÎ RİSÂLE-İ AHLÂK-I ALÂÎ'DEN İLM-İ

TEDBİRİ'L-MENZİL BEYÂNINDADIR.....	2
Bâb-ı Evvel; Menâzil ve Erkân-ı Menâzile İhtiyaç Beyânındadır	2
Bâb-ı Sâni; İctimâi Menzilde Reis ve Ehl-i Menzîl-i Sâyiş Olan	4
Bâb-ı Sâlis; Nefs-i Menzilin Tedbirindedir.....	5
Bâb-ı Râbi'; Çün Nev'i İnsan Kût İddihar Etmeye Muhtâr-u Muhtaçtır.....	7
Hıfz-u Tebkîye-i Mal	10
Harc-ü İnfak-ı Mal Dört Nesneden İhtirâz Vâciptir.....	12
Evvel Levh-ü Takdîr	12
İkinci İsrâf-u Tebzîr	12
Üçüncü Harc-ü İnfak-ı Riyâ ü Şöhret ü İftihar-u Mübâhat İçin Eylemeye....	12
Şerh-i Hâl-i Mesârif-i Mal dahi Üç Kısmıdır.....	14
Kısm-ı Evvel; Taleb-i Rızâ ve İcrâ-yı Şer'ü Dîn Mevcud Ola.....	14
Kısm-ı Sâni; Sehâvet ü Mürüvvet ü İsrâ u Bezl-i Ma'rûf İçin Verile	14
Kısm-ı Sâlis; Kendi Zarûriyyât ve Umûr-ı Maaşî İçin Sarf Oluna	14
Kısm-ı Sâni'de Beş Şart Riâyet Oluna Şart-ı Evvel Tâcildir	16
Şart-ı Sâni Kitmandır	16
Şart-ı Sâlis Ettiği Harc-u Atâyî İstiksâr Etmeyip Belki Kalil Addetmektir.....	16
Şart-ı Râbi' Muvâsalat-t Atâdır.....	16
Şart-ı Hâmis Harc u Atâ ve Sarf u Sehânın Mevkiini Teşhis ü Temyiz Etmektir	16

Bâb-1 Hâmis; Ehl-ü İyâl Terbiyesi Beyânındadır.....	18
Ve Hatun Erinin Siyaset ü Zaptında Üç Emri Riâyet ü İktisâb ve Üç Şeyden Taharruz ü İctinâb Etmek Gerek.....	22
Ve Riâyet ü Keramet-i Hatun Dahi Nice Nesne İle Olur.....	22
Ol Umûr ki Zevc Ondan İhtirâz Etmek Vaciptir, Üçtür.....	24
Ve Hatunların Ezvâcı Katında Hürmet ü Riâyetin Ziyade Eden Beş Emirdir ki Her Hatunda Bu Beş Hasleti Riâyet Lâzımdır.....	24
Bâb-1 Der Beyân-1 Âdâb-1 Terbiyet-i Evlad-ü Etfâl.....	30
Söz Söylemek Âdâbı Beyânındadır	39
Âdâb-1 Hareket ü Sükûn.....	43
Beyân-1 Âdâb-1 Ekl ü Şürb.....	46
Bâb-1 Der Beyân-1 Âdâb-1 Riâyet-i Peder u Mâder.....	48
Bâb-1 Der Beyân-1 Âdâb-1 Terbiyet ve Hıdmet-i Hadem ü Haşem.....	52
Bâb-1 Der Beyân-1 Vasiyyet-i İştirâ-i Gulâm u Cariye	55
Bâb-1 Der Beyân-1 Ahlâk-1 Ecnas ve Emzice-i Tavâyif-i Nâs	58
Mukaddime.....	58
Tâife-i Arap	58
Tâife-i Acem	59
Tâife-i Rum	60
Tâife-i Etrâk	60
Tâife-i Ekrad	62
Macar.....	62
Arnavut.....	62
Rus.....	63
Frenk.....	63
Gürcü	63
Çerkes	64
Migrîl ve Abaza.....	65
Hindîler.....	65
Zengîler	65
Habeş.....	65
Bâb-1 Sâdis; Tedbir-i Müdün ve Zabt-ı Memâlik ve Kavâid-i Şâhî ve Nevâmîs-i İlâhî Beyânındadır ve Bu Bâbda Bir İki Fasıl İrad Olunur	65
Fasl-1 Evvel İnsanın Temeddüne İhtiyacı ve Bu Fennin	

Şerefi Beyânındadır.....	66
Fasl-ı Sâni Mahabbet Beyânındadır	78
Efrad-ı İnsânî Üç Kısımdır.....	104
Bâb-ı Sabi'; Siyaset-i Müdün Beyânındadır	104
Hatime-i Bâb	112
Bâb-ı Sâmin; Siyaset-i Melik ve Âdâb-ı Mülûk Beyânındadır.....	112
Padişah'ta Yedi Haslet Gerek Evvel Uluvv-i Himmettir.....	114
İkincisi İsbet-i Rey ü Fikrettir	118
Üçüncüsü Azm ü Azîmettir	119
Dördüncüsü Sabr-ı Şedâyid ve Tahammül-ü Azâim-i Havâdistir	122
Beşincisi Yesâr Yani Gınâdır	123
Altıncısı Asker-i Muvafık ve Etbâ'u Eşya-i Mutî'dir	124
Yedincisi Nesebtir	125

KİTAB-I SÂLİS RİSÂLET-İ AHLÂK-I ALÂÎ'DEN

İLM-İ TEDBİRİ'L-MEDİNE BEYÂNINDADIR.....	2
Adâletin Şurut u Erkânı ve Padişah-ı Âdil'e Riâyet-i Lâzım Kavânin	7
Aksâm-ı Benî âdem.....	10
Def'i Şerr.....	11
Selâtin-i İzâmın ve Ümerâ-yı Kirâmın Nüdemâ vü Mukarreblerin ve Etbâ'u Eşya'nın Edeb-i Rüsûmu Beyânındadır	27
Bâb-ı Der Beyân-ı Muamele-i Umûm-i Nâs	32
Tabakât-ı Nâs	36
Hatime-i Kitâb ve Fezleke-i Hisâb.....	44
Vesâyâ-yı Eflâtûn-i İlahî	44
Vesâyâ-yı muallim-i Evvel Aristatalis-i Hakîm.....	46
Dâyire-i Adliye.....	49
Hâtimetü'l Hâtime.....	49
Zeyl-i Hâtimetü'l Havâtim.....	51
İntehâ.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

AHLÂK-I ALÂÎ'DE FELSEFE VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

2.1. İlimler Sınıflaması

Felsefeyi ilimlerin anası olarak gören Kınalızâde Ali Çelebi, eserinin mukaddime bölümünde felsefeyi önce; Aristoteles'in *teorik* ve *pratik* tanımlamasına tekâbül eden *hikmet-i nazârî* (teorik felsefe) ve *hikmet-i amelî* (amelî felsefe) olmak üzere ikiye ayırmakta sonra da teorik felsefeyi *İlm-i İlâhî*, *İlm-i Riyâziye* ve *İlm-i Tabîi* olmak üzere üç bölümde ele almaktadır. Bu sınıflama da Aristoteles'in metafizik, matematik ve fizik'inin karşılığıdır. Yine Aristoteles'in etik, ekonomi ve politika diye ayırdığı pratik felsefeyi müellifimiz; *İlm-i Ahlâk*, *İlm-i Tedbîru'l-Menzil* ve *İlm-i Tedbîru'l-Medîne* kavramlarıyla üç kısma ayırmıştır. Kınalızâde, Aristoteles'ten farklı olarak; (Nâsiruddîn-i Tûsî'den atıf yaparak) insanlardan sudûr eden salih amellerin (iyi işlerin) bir temel noktadan ve bunu gerektiren bir sebepten doğduğunu bunun da ya tab'î ya da vaz'î olduğunu söylemektedir. Yâni kişi bir işi ya kendiliğinden yapar ya da o iş olmuştur da kişi ona uyar. Birinci durumda anlayış ve tecrübe sahipleri, akıl ve feraset sahiplerinin bu husustaki tutumları örnek olmalıdır. İkinci kısımdaki vaz'î durumda ya bir topluluğun ittifâkı olur ki ona âdet-rusûm (örf-töre) derler. Bu ya ilâhî inayet ile kuvvet bulmuş bir şahsın ortaya koyması ile olur, nebî aleyhisselam gibi. Ya da velî ve imamlar vasıtası ile olur. Bu kısma *Nevâmîsi ilâhî* (ilâhî kanunlar) derler.¹⁵¹

Nevâmîsi ilâhî de Amelî Hikmet gibi üç kısma ayrılır:

- 1) İbadetle ilgili hükümler: Her şahsı ayrı ayrı ilgilendiren konular.
- 2) Muâmelât ve münâkehât: Mal sahiplerini ilgilendiren konular.
- 3) Hudûd-u siyâsât: Memleketler, beldeler ve insanların ortak davranışları ile ilişkileri itibariyle ortaya çıkan konular.

¹⁵¹ A.A., I, s. 3-4; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, no. 30, trs. s. 33.

Kınalızâde Ali Çelebi, bu amellerin temelini bir vazı' (ortaya koyan), ortaya koyduğu için bu ilimlere *İlm-i Fıkıh* denildiğini belirtmiştir.¹⁵²

2.2. Felsefenin Tanımı Amacı ve Kısımları

Biyografisinden anlaşılacağı üzere; felsefe, eğitim, edebiyat ve hukuk alanlarında önemli katkılarda bulunan Kınalızâde Ali Çelebi; felsefî düşüncelerinin önemli bir bölümünü çalışmamızın temel kaynağı olan *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde açıklamıştır. Kendisinden önceki Kindî ve Fârâbî gibi müelliflerin görüşlerine katılarak felsefeyi bütün ilimler için esas almıştır. Felsefe hakkındaki görüşlerini; felsefenin tanımını, bölümlerini ve gayelerini *Hikmet-i Ameliyye* (Amelî Felsefe) başlığı altında vermiş Amelî Felsefeyi, Nâsirüddîn-i Tûsî'nin “hikmet eşyayı lâıyk olduğu şekilde bilmek, fiilleri lâıyk olduğu şekilde yapmak”¹⁵³ tarifine katılarak Mutlak Felsefenin içerisinde göstermiştir.

2.2.1. Felsefenin Tanımı ve Amacı

*“Hikmet, mevcûdat-ı hariciyye-yi nefsü'l-emrde ne halde ise ol hâl üzerine bilmektir ve lâkin tâkat-ı beşeriyye vefâ itdükçe ve kudret-i insâniyyede mümkün olduğu mikdâr.” Bu tarif, nefs-i amele şâmil değil ve amel bu tersim muketezâsınca hikmette dâhil değildir ve bu mezheb savb-ı savâba yakın ve makbûl-i amme-i muhakkâkindir. Ammâ bazı hukemâ hikmet-i ta'mîm ve ameli dahî derc edip bu vech üzere taksim eylediler ki (hikmet nefsi insâniyyede ilm ü amelin husûlü ve nefs-i insaniyye bu iki cihetten kemâl-i mu'teddün bih olan mertebeye vusûlüdür.) Nitekim Hâce-i muhakkîk Kitab-ı Ahlâk-ı Nâsirî'de hikmeti bu vech üzere tarif buyurdu ki hikmet eşyayı lâıyk ne ise öyle bilmek ve ef'ali lâıyk nice ise öyle kılmaktır”.*¹⁵⁴

“Felsefe; insanın gücü yettiği ve mümkün olduğu kadarıyla dışarıdaki varlıkları, ilk planda ne halde ise o hal üzere bilmektir.” Bu tarifi; genel olarak doğruya yakın ve makbul bulmakla beraber eylemin (amelin) kendisini kapsamadığı

¹⁵² A.A., I, s. 16.

¹⁵³ A. S. Oktay, *age.*, s. 99.

¹⁵⁴ A.A., I, s. 11.

gerekçesi ile yeterli bulmayan müellifimiz, bazı filozofların felsefenin tarifini daha genelleştirerek eylemi de içine alacak şekilde şöyle yaptıklarını söylemektedir.

“Felsefe, insanın nefsinde bilgi ve eylemin meydana gelmesi ve bu bilgi ve eylemle istenilen dereceye ulaşmasıdır.”¹⁵⁵ Bu görüşü benimsediği anlaşılan Kınalızâde, bu tarifi Nâsiruddîn-i Tûsî tarafından da yapıldığını söyleyerek görüşünü pekiştirmiştir.

Kınalızâde Ali Çelebi, eserinin bir ahlâk kitabı olması özelliğinden dolayı, genel eğitimin amacını değil ama “*Nazarî ve Amelî Felsefeden Beklenen Faydalar ve Onun Nihâî Gayesi*” bölümünde görüleceği üzere amelî ve nazarî felsefenin amaçlarını açıklamıştır. *Ahlâk-ı Alâî*'nin hemen başında “*hikmetli kimseler katında mâlumdur ki, İlm-i Ahlâk, Tedbîr-i Menzil ve Siyaset-i Medeniyye -ki hikmet-i ameliyye onlardan biridir.- Bu ilimlerin inceliklerine ve hakikatlerine ulaşmadan saâdet ve mârifete erişilemez.*” diyerek pratik felsefenin amacının, insanları mutluluk ve saadete ulaştırmak olduğunu açıklamaktadır.

Genel olarak eğitimin amaçları; insanı, potansiyel kalitelerini geliştirerek toplumun iyi bulduğu özellikleri taşıy hale getirmek ve bir iş veya bir formasyon kazandırmak şeklinde söylenebilir.¹⁵⁶ Bu tariften hareketle müellifimizin eğitimin bilişsel ve duyuşsal amaçları hakkındaki görüşleri ancak *Ahlâk-ı Alâî*'nin tamamı dikkate alındığında anlaşılmaktadır.

Bilişsel amaçların açıklanması denince kısaca iyi yetişmiş bir insanın hangi zihinsel ürünlere ve süreçlere sahip olması gerektiğinin ortaya konulması kastedilmektedir. Duyuşsal amaçlar; duyarlıktan başlayıp tutum ve dünya görüşü oluşturmaya kadar uzanan süreçteki değişimleri ifade eder. Bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme ile ilgili yeteneklerin geliştirilmesi eğitimin bilişsel amacını oluştururken, duygular, tercihler, seçimler, inançlar, değerler, ahlâki kurallar, tutumlar, istek ve arzular, güdüler, yönelimler ve duygulanışlar da eğitimin duyuşsal amacını oluşturmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ A.A., I, s. 12.

¹⁵⁶ Selahattin Parlador, *Din Eğitiminde Hedefler*, DEÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. IX, İzmir, 1995, s. 80.

¹⁵⁷ Hacer Ev, *İbn Haldun'un Eğitim Görüşü*, DEÜ, SBE, Doktora Tezi, 2007, s. 102.

Kınalızâde Ali Çelebi'nin açıkladığı kavramlara, üzerinde durduğu ve tavsiye ettiği öğütlerine bakarak kendisinin eğitimdeki bilişsel amacını şöyle temellendirmek mümkündür. Tahaffuz (belleme), tezekkür (düşünme), zekâ, sür'at-i fehm (çabuk anlama), safây-ı zihin (zihin duruluğu), suhûlet-i taallüm (kolay öğrenme), hüsn-ü taakkûl (doğru düşünme), gözlem ve araştırma yapmak, olayları sebep-sonuç ilişkileri içinde anlamak ve yorumlamak ile rasyonel olmak.

Müellifimizin ahlâkı ön plana çıkarması ve güzel ahlâkı, ruhun kemâle ermesinin şartı olarak görmesi, insanın güzel ve yararlı işler yapmaya devam etmesiyle dünyada ve ahirette mutluluğa ulaşacağını önemle vurgulaması sebepleriyle de duyuşsal amacının en önemlisinin güzel ahlâk olduğunu rahatlıkla söyleyebilmekteyiz. Bilginimiz her ne kadar kendisi söylememiş olsa da güzel ahlâkı davranışa dönüştüren amelleri saymış olması sebebiyle de eğitimin duyuşsal amaçlarını zikretmiş olmaktadır. Güzel ahlâkı davranışa dönüştüren ameller;

Vakar (olgunluk), necdet (olayları göğüsleme), ulüvv-ü himmet (yüksek gayret), sebat (azim), hilm (yumuşak huyluluk), sükûn (ölçülü olmak), şehâmet (kendini iyiliğe ve hayra adanmak), tahammül (sıkıntılara katlanmak), tevâzu (alçak gönüllülük), hamîyyet (fedâkârlık), rikkât (incelik), hayâ, müsâlemet (barışıklık), sabır, kanaat, verâ (samimiyet), intizam (disiplinli yaşamak), hürriyet (meşrû serbest hareket), sehâvet (cömertlik), îsâr (başkasını kendine tercih etme), af, mürüvvet (olgun insanlık), neyl (yardım elini uzatmak), müsâmahat (malını başkasının hizmetine vermek), âdil olmak, sadâkat, ülfet (karşılıklı sevgi duyma), vefâ, şefkat, sila-i rahm (yakınlarına ilgi), mükâfat (iyiliğe fazlası ile karşılık vermek), hüsn-i şirket (ortak işlerde iyi davranmak), hüsn-ü kadâ (dürüst davranmak), teveddüd (dostlarının sevgisini kazanmak), teslîm (ilâhî iradeye dayanmak), tevekkül (Allah'a güvenmek), ibadet, sır saklama ve aşırı tüketimden kaçınmaktır.

2.2.2. Felsefenin Kısımları

Eğitimin fiil ve davranışlarımız gibi var olmasında irademizin ve gücümüzün katkısının olduğu konularla ilgilendiğini bilgisinden hareket eden Kınalızâde Ali Çelebi, felsefeyi araştırma alanlarına göre sınıflandırmıştır.

“Tarîf-i hikmetde mezkûr oldu ki mevcûdat-ı hariciyeyi bilmektir. Ve şol eşya ki “mevcûdat-ı hariciyye” lafzı ona isimdir, nefsü'l-emir de iki kısımdır:

Kısm-ı evvel oldur ki onun vücûdunda bizim kudret-i irâdetimizin asla medhali yoktur; zemîn ü asman ve eşhas-ı insan u hayvan gibi. Kısm-ı sâni oldur ki onun vücûdunda bizim kudret-i irâdetimizin medhali mukarrer ve anlarsız vücudu nâ müyesserdir; bizden sâdir olan ef'âlü harekâtı a'mâl gibi."¹⁵⁸

Eğitimcilerin işine yarayacak olan bu tarife göre felsefenin bölümlerini temellendiren Kınalızâde; felsefenin araştırma alanının, dışarıdaki varlıkların kendilerindeki durum olduğunu ifade etmektedir. Ona göre mademki dışarıdaki varlıklardan söz edilmektedir öyleyse onların kendilerindeki bulunuşların nasıl olduğunun bilinmesi gerekir. Haricî varlıklar temelde iki kısımdır:

1) Var olmasında bizim irademizin ve gücümüzün asla bir katkısının olmadığı varlıklar. Yeryüzü, gökyüzü, şahıslar, insan ve hayvan gibi. Bu varlıkların durumunu araştıran felsefeye "Nazarî Felsefe" denir. Çünkü bu alanın bilgisi akıl ve düşünme yani nazar ile dir.

2) Var olmasında irademizin ve gücümüzün katkısının olduğu varlıklar. Fiil ve davranışlarımız gibi. Bizim katkımız olmadan bunların var olmaları mümkün değildir. İnsanın kendisinden kaynaklanan fiil ve davranışları araştıran felsefeye de Amelî Felsefe denir.¹⁵⁹

Kınalızâde Ali Çelebi, Felsefe ile ilgili olan haricî varlıkların iki kısma ayrılması ile Felsefenin de *Nazarî Felsefe* ve *Amelî Felsefe* diye ikiye ayrıldığını söyleyerek bunları ayrı ayrı açıklamaktadır.

2.2.2.1. Nazarî Felsefe

Müellifimiz, Nazarî Felsefenin araştırma alanlarına göre; *Yüce Bilim*, *Orta Bilim* ve *Tabiî Bilim (Esfel Bilim)* olarak açıklarken ayrıntıya girmemiştir. Meselâ Yüce Bilimin alt dalları ile Tabiî Bilimin alt dallarını belirtmemiştir. Bu da herhalde eserinin muhtevasının Amelî Felsefenin bölümleriyle ilgili olmasından kaynaklanmaktadır.

"Pes mefhûm ola ki hikmet-i nazariyye dahi üç kısımdır ve her kısım alâ-hide mersûm-i resm ve müsemmâ-yı isimdir. Zirâ mevcûdât-ı hariciyye ki kudreti

¹⁵⁸ A.A., I, s. 12.

¹⁵⁹ A.A., I, s. 12.

irâdetimizin medhali yoktur ve hikmet-i nazariyye anlardan bahs eder, üç kısma münkasımdır."¹⁶⁰ Daha çok insanın bilgileriyle ilgili olan nazârî felsefenin kendi içinde üçe ayrıldığını belirtmiştir.

2.2.2.1.1. Zihinde ve Dışarıda Maddeden Uzak Olan Varlıklar

Hariçte ve zihinde cismanî bir maddeden uzak olan varlıklardır. Allah (C.C.) mücerret akıl ve ruh gibi. Bunları ne zihinde ne de dışarıda madde ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu varlıklar özü eksiklik olan maddeden uzak oldukları için bunları araştıran ilme *İlm-i Âlâ* adını vermek uygundur.

2.2.2.1.2. Zihinde Maddeden Uzak Dışarıda Maddeye Muhtaç Varlıklar

Daire, üçgen ve dörtgen gibi şekillerdir. Bunlar dışarıda belirli bir maddede bulunmalarına karşılık zihinde maddeden soyut olarak bulunabilirler. Bu tür varlıkları araştıran ilme *İlm-i Riyâzi* veya *İlm-i Evsat* denir. Kınalızâde Ali Çelebi'ye göre bu bilgiler kesin bilgiye ve delile dayandıkları için vehim ve kuşkudan uzaktırlar. Ona göre bu bilim dalına *İlm-i Evsat* denmesinin sebebi ise; zihinde eksiklik mayası olan maddeden uzak olması yönüyle yüksekte, fakat dışarıda ondan uzak kalamayıp bu yönüyle de aşağıya inip orta mertebede yer almasından dolayıdır. Kınalızâde, *İlm-i Riyâzi*'yi de Astronomi, Geometri, Aritmetik ve Müzik diye kendinden önceki filozoflar gibi dörde ayırır ancak sıralamayı kendine göre yapar. Önceki filozofların sıralaması, Aritmetik, Geometri, Astronomi ve Müzik şeklindedir.¹⁶¹ Matematik ilminin eğitimdeki alâkasına dikkat çekerek ona ayrı bir önem atfeden Kınalızâde, yeni yetişen çocuklara ilk önce matematik öğretmek gerektiğini söylemiştir. Ona göre çocukların zihinlerine vehim ve şüpheden uzak bilgilerin yerleştirilip alışkanlık kazandırılması, onların ilahî bilgiye de şüpheye kapılmadan ulaşmalarını sağlayacaktır. Kendisinden önce bazı filozoflar tarafından uygulanan bu yönüme Kınalızâde Ali Çelebi de katılmıştır.

2.2.2.1.3. Hem Zihinde Hem de Dışarıda Maddeye Muhtaç Varlıklar

"Üçüncü kısım zihinde vü hâricde maddeye muhtâc olandır. Andan bahseden ilme 'İlm-i Tabii' ve 'İlm-i Esfel'denir. Zira tabiat ki mebde-i hareket-i sükûndur

¹⁶⁰ A.A., I, s. 13-14.

¹⁶¹ A. Kamil Cihan, *age.*, s. 46-62.

andan bahistir ve haricî zihinde madde nâkısaya muhtâc olduğu ilm-i esfel denmeye bâ'istir."

Ali Çelebi'ye göre nazari felsefenin üçüncüsü zihinde ve zihnin dışında maddeye muhtaç olan varlıklardır. Bu varlıkları araştıran ilme '*İlm-i Tabi'î*' ve '*İlm-i Esfel*' denir. Zira tabiat hareket ve hareketsizliğin başlangıcıdır, hem zihinde hem de dış dünyada maddeye muhtaç oldukları sebebiyle de *Aşağı Bilim*'dir.¹⁶² Ali Çelebi'nin bu tasnifinin eğitimle ilişkisi maddesinden ayrılmamış varlıkların bilimini öğrenmek suretiyle eğitim felsefesi oluşturmak açısından önem arz etmektedir.

2.2.2.2. Amelî Felsefe

*"... Pes hikmeti ameliyye bir ilimdir ki anda ef'âl-ü âmâl-i efrad-ı insandan bahs olunur şu haysiyetten ki kangısı amel-i salih ü makbûldür ki anı tahsîl ü ikâ etmek nefsi-i insaniyyeye mûcib-i kemâl-i sa'âdet-i hakîkiyyedir ve kangı amel fâsid ü mezmûmdur ki anınla mülâbese vü ittisâf kılmak zât-ı âdemiye mûris-i noksan u şekâvet-i uhreviyedir tâ ki envâ'-ı ef'al ve asnâf-ı a'mâl mâlûm u mübeyyen ve mefhûm u muayyen olup kısım-ı evveli iktisâb etmekle nefsi-i insaniyye tahliyesin hâsıl ve kısım-ı sânidan ictinâb etmekle tahliyesine vâsıl ola..."*¹⁶³

Amelî Felsefe, kişilerin fiil ve davranışlarının hangisinin doğru ve kabul görmüş (ki bunları elde etmek ve gerçekleştirmek insan için gerçek mutluluğun gereğidir) hangilerinin yanlış ve makbul olmayan (ki dünyevî ve uhrevî noksanlık görülür) olduklarını araştıran ilim dalıdır.

Kınalızâde Ali Çelebi'ye göre makbul davranışları kazanan kişi kendisini süslemiş ve aydınlatmış, kınanmış davranışlardan kaçınmak suretiyle de arınma işini gerçekleştirerek kurtuluşa ermiş olur. Ona göre "*nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir.*" ayeti¹⁶⁴, makbul eylemlerin kazanılmasını, "*Onu kötülüklerle gömüp*

¹⁶² A.A., I, s. 14.

¹⁶³ A.A., I, s. 13-14.

¹⁶⁴ Şems, 91/9, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 594, D.İ.B. Yayınları, 12. Baskı, Ank. 2006.

kirleten kimse de ziyâna uğramıştır."¹⁶⁵ Ayeti de ikinci tür davranışı ifade etmektedir.¹⁶⁶

Kınalızâde'ye göre kişi Nazârî felsefe ile nelerin iyi ve doğru, nelerin kötü ve yanlış olduğunu öğrenir; Amelî Felsefe ile de güzel davranışları kazanır neticede gerçek mutluluğa ulaşır.

2.2.2.2.1. İlm-i Ahlâk

"... Evvel kısım ol ef'âl ü a'mâldir ki âdemîden şahs-ı vâhid olduğu cihetten sâdir olup gayr-ı şahs mülâhaza olunmadığı zâhir olur. Bu mekûleden bahs eden hikmet-i amelîyyeye "- 'İlm-i Ahlâk' derler..."¹⁶⁷

Kınalızâde'ye göre "İlm-i Ahlâk"; fert olarak insandan kaynaklanan fiil ve davranışları araştırır. İnsanın hemcinsleriyle birlikteliğini dikkate almaz. Bu ilimde her kişinin huyundan bahsedilir. Ne yapmak lazımdır ki iyi ve övünülecek bir huya sahip olunup, çirkin ve kınanan bir huydan kaçınılsın. Kişi yalnız bile olsa kendine hâkim, cömert, namuslu olup, hiddetli, cimri ve namussuz olmasın. İlm-i Ahlâk buna benzer huy ve kişisel davranışlardan bahseder.

2.2.2.2.2. İlm-i Tedbîru'l-Menzil

"... İkinci kısım ehl-i beyt ve erbâb-ı menzili ile olan ef'âl ü a'mâlidir. Andan bahs eden 'İlm-i Tedbîru'l-Menzil'dir. Meselâ herkes ehl-i beyt ü hâne ve sükkân-ı menzil ü kâşânesiyle -ki ehl-i beyt ü iyâl ve evlâd u etfâl ve hidmetkârân u haşem ve perestârân u hademdir- ne vechile müsâkene vü muamele ve ne derecede muaşeret-ü mücâmele etmek gerek ki sebeb-i intizam-ı emr-i ma'âş ve hakk ı me'âdında mücib-i irtifâ' u inti'âş ola..."¹⁶⁸

Düşünürümüze göre Amelî Felsefenin ikinci araştırma alanı da "İlm-i Tedbîru'l-Menzil" (Aile Ahlâk-ı)'dir. Ev halkı ile olan eylem ve davranışlarından bahseden ilimdir. Bir evde, bir iş yerinde veya bir konakta bulunan kimselerle nasıl

¹⁶⁵ Şems, 91/10, age., s. 594.

¹⁶⁶ A.A., I, s. 12-13.

¹⁶⁷ A.A., I, s. 14-15.

¹⁶⁸ A.A., I, s. 15.

irtibat kurulmalı ki bu ilişki onun dünya hayatında işlerinin düzenli olmasına, âhiret hayatında da derecesinin yükselmesine sebep teşkil etsin.

2.2.2.2.3. İlm-i Tedbîru'l-Medîne

“Üçüncü kısım *âmm-e-i ehl-i medîne vü diyâr ihtilatı itibârı ile sâdır olan evzâ’u ef’âldir. Andan bahseden ilme ‘İlm-i Tedbîru’l-Medîne’ demekle müsemmâdır.*”¹⁶⁹

Amelî Felsefenin üçüncü araştırma alanı da bir arada yaşamaları itibarı ile bütün şehir ve bölge halkının tavır davranış ve fiilleridir. Kınalızâde Ali Çelebi, bunları araştıran ilme de “*İlm-i Tedbîru’l-Medîne*” adı verildiğini belirtmektedir.

2.3. Nazarî ve Amelî Felsefenin Faydaları ve Gayesi

Müellifimizin, eserinde, *Hikmet-i Ameliyyenin Fâyide-i Müterettibe ve Gâyeti-i Müteahhiresi* başlığı altında altı sayfada izah etmiş olduğu bölümden Nazarî ve Amelî Felsefenin faydaları ve onun nihaî amacı hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamak mümkündür.

2.3.1. Nazarî Felsefeden Beklenen Faydalar ve Onun Nihâî Gayesi

İnsan, dışarıdaki varlıkların bilgisini ve eşyanın hakikatini sahih yollar ve sağlam deliller ile bilmelidir. Bu da Nazarî Felsefe ile elde edilir. Nazarî Felsefe sayesinde bilen, cehaletten kurtulan insan da sanki varlığın ve âlemin kendisi olur. Neticede dünyada olgunluğa âhirette de âlimlere hazırlanan hakiki mutluluğa kavuşmuş olur.¹⁷⁰

2.3.2. Amelî Felsefeden Beklenen Faydalar ve Onun Nihâî Gayesi

Kınalızâde Ali Çelebi’ye göre Amelî Felsefenin gayesi soyut ilim değil, amelî mükemmelleştirmek ve davranışları güzelleştirmektir. Nazarî Felsefe ile doğru bilgilere ulaşmış yanlış görüşlerden uzaklaşan insan, Amelî Felsefeyi de öğrenirse iyi davranışlar ve güzel huylar ile kötü davranışlar ve çirkin huyların neler olduğu bilgisine ulaşır. Bu bilgilere sahip olan kişi bildikleri ile de amel ederse dünyada

¹⁶⁹ A.A., I, s. 15.

¹⁷⁰ A.A., I, s. 16.

üstünlükler ve güzelliklerle nitelenir. Âhirette de yüksek zatların arasına katılarak şerefli bir makama ulaşır.¹⁷¹ “Onlar muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.”¹⁷² Müellifimiz bu görüşleriyle bir yönüyle de nazari felsefe ile amelî felsefenin ilişkisini kurmuş ve eğitim felsefesindeki amaçlarını açıklamıştır.

2.4. İnsanın Kendi Varlığını İspatı

Kınalızâde Ali Çelebi “*Ma’lûm olsun ki hukemâ, ‘nefs-i nâtika’ dediklerinde lisân-ı şer’î mütahherede ‘rûh’ derler.*¹⁷³ “Filozoflar nefs-i nâtika dediklerinde din lisanında ‘ruh’ demiş olurlar.” cümlesiyle başladığı bu bölümde; İsrâ suresinin 85. ayetini delil göstererek¹⁷⁴ nice âlimlerin ruhun hakikati hakkında konuşmaktan kaçındıklarını söyleyerek Kur’an’da kast edilen ruhun, ruhun hakikati olmasının muhtemel olduğu, dolayısıyla açığa çıkan eserleri ve görüntüleri ile ruhu tanımının yasak olmadığından bahisle bir din âlimi olarak bu sakıncayı ortadan kaldırmıştır.

Ali Çelebi, insanın kendi varlığını ispatı meselesini; “*İsbât-ı Vücûd-i Nefs-i Nâtıkadır*”¹⁷⁵ başlığı altında ele alarak; insanın kendi varlığının, delile ihtiyaç olmayacak kadar açık olduğunu, bu varlığın bir an bile gizli kalmadığını, uyanırken, uyurken, sarhoş ve ayıkken herkesin kendi ruhunun şuurunda olduğunu açıklamaktadır. Bu bakış açısı Descartes’in, *cogito ergo sum* (düşünüyorum, öyleyse varım) sözünü çağrıştırmaktadır. Her şeye şüpheyle bakan Descartes, kendi varlığını nasıl bu ilkedden bulup felsefesini bu esas üzerine kurmuş ise Kınalızâde Ali Çelebi de ruhun varlığını istisâr (ben) üzerine kurarak başka bir delil arama ihtiyacı hissetmemiştir.¹⁷⁶ A. Sıdika Oktay’a göre, Kınalızâde Ali Çelebi’nin nefis anlayışı her ne kadar Tûsî’nin nefis tarifine benzese de aslında bu yöndeki düşünceler İbn Sînâ’ya aittir. O, burada İbn Sînâ’nın eserlerinden doğrudan değil, onun *el-İşârât*’ını şerh etmiş olan Tûsî aracılığıyla yararlanmıştır.¹⁷⁷

¹⁷¹ A.A., I, s. 15-16.

¹⁷² Kamer, 54/55, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 530, D.İ.B. Yayınları, 12. Baskı, Ank. 2006.

¹⁷³ A.A., I, s. 23.

¹⁷⁴ “Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ, 17/85, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, D.İ.B. Yayınları, 12. Baskı, Ank. 2006, s. 289.

¹⁷⁵ A.A., I, s. 23.

¹⁷⁶ H. Öztürk, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁷⁷ A. Sıdika Oktay, *a.g.e.*, s. 143.

Kınalızâde, bilginlerin çoğunun ve filozofların tamamının öğrencilere ruhu şöyle tarif ettiklerini söylemektedir. “İnsan ruhu; cisimden gayrı ve cismânîlik dışında bir cevher-i basittir (bölünemezdir). Bizzat makûlâtı idrak ve bedeni mahsusta aletler ve kuvvetler sebebiyle tedbir ve tasarruf ederler.”¹⁷⁸ Müellife göre ruh mücerrettir, yok olmaz, ne surettir ne de a’raz’dır. Olmaması akla aykırıdır. Devam ve bekâsı kesindir. İmam-ı Gazzâlî’ye atfen bu kuvvetlere melâike dendiğini de belirten Ali Çelebi, bunların insanlara bir nevi kemal olarak verildiğini, çalışmakla bunun kemâlinin artmayacağı görüşünü savunmaktadır. Seçmek, dilemek ve fikir yürütmekle meydana gelen kuvvetlerin ise dört adet olduğunu bunlardan ikisinin “*hayvânî kuvvet*”ten, “*kuvvet-i müdrike*” ve “*kuvvet-i muharrike*”; diğer ikisinin de “*insânî kuvvet*”ten “*kuvvet-i âlime*” (bilme ve öğrenme kuvveti) ve “*kuvvet-i âmile*” (yapma-icrâ kuvveti) olduğunu açıklayarak, kuvvet-i âlimeye “*nutk*” adı verildiğini, kuvvet-i âmilenin bir bölümünün “*şehvî kuvvet*” bir bölümünün de “*gazap kuvveti*” olduğunu izah etmektedir.¹⁷⁹

2.5. Ahlâk-ı Alâî’de Bilginin Oluşumu

Müellifimize göre sadece insan ruhuna mahsus iki kuvvet vardır ki bunlar; bilme ve öğrenme kuvveti ile yapma/icrâ kuvvetidir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği, kendisine doğuştan verilen öğrenme kabiliyetidir. Teorik ahlâk yönünden bilme ve öğrenme kuvvetinin yaptığı iş, akılla bilinen şeylerin varlık ve bölümlerini idrak etmektir. Pratik ahlâk yönünden ise, iyi ile kötüyü idrak etmektir. Yapma ve icrâ kuvveti; vücut azâ ve organlarının harekete geçmesine ve bir şeyin eylem olarak dışarıya vurmasına sebep olur. Mecâzî olarak akıl da denilebilecek icrâ kuvveti birinci kuvvete muhtaçtır.¹⁸⁰ İmam-ı Gazzâlî ve bazı tasavvufçuların bu kuvvetlere melâike dediklerini de belirten Kınalızâde, öğrenme kabiliyetine haiz olan insanın iradesiyle bilgi sahibi olmasından yanadır. İlim ve bilginin şeref ve faziletini anlatmaya kitabının yetmeyeceğini söyleyen bilginimiz konu ile alakalı Arapça ve Farsça dörtlükler söyleyerek eserine renk ve güzellik katmıştır.

¹⁷⁸ A.A., I, s. 23.

¹⁷⁹ A.A., I, s. 30-37.

¹⁸⁰ A.A., I, s. 24.

*Te'allem fe-inne'l-ilme zeynün li-ehlihi
 Mine'l-hulleti'l hasnâi inde't-tekellüm
 Velâ hayra fî men âşe leyse bi-âlimîn
 Basîrun bimâ ye'tî ve-lâ müteallim.*

İlim öğren zira ilim, konuşurken ehline süslü bir kaftandan daha çok yakışır. Öğrenici olmadan yaşayanla basiretli olmayan bilginde hayır yoktur.

*El-ilmü enfesü şey'in ente zâhiruhu
 Men yedrusü'l-ilme lem tedrus mefâhirahu
 Akbil ale'l-ilmî vestekmel makasidehu
 Fe evvelü'l-ilmî ikbalün ve ahiruhu.*

İlim toplayabileceğin en harika bir şeydir İlim öğrenen kişi onu övünç vesilesi yapmaz. Sen ilme koş ve onun maksatlarını tamamla. İlmin evveli de ahiri de ikbâldir.

*İkbâl-i müdam u izz-i dâim ilm-est
 V'an hayr k'ez-ust şer'i kâim ilm-est
 V'an hâsiyet-i nakz u mükerrem ki bidân
 Mümtaz şud insan zî-behâyim ilm-est.¹⁸¹*

İlim devamlı bir ikbal ve sonsuz bir izzettir. Şeriatın kâim olması ilim iledir. İlim insanı hayvandan ayıran seçkin bir özelliktir.¹⁸²

Eserin mukaddime bölümünde; “...Evvelâ ma'lûm olsun ki tâ'rif-i ilm mümkin olmaz illâ hadd-i ismîsiyle –ki ta'rifte asldır-...”¹⁸³ ilmin tarifinin ancak cins ve fasıllarıyla yapılabileceğini söyledikten sonra yukarıda verilen felsefe tariflerini yapan müellifimiz, peşinden varlıkları ve hakikatleri tanımanın, eşyanın mahiyetini bilmenin ancak ilimle olması gerektiğinden bahsetmektedir. Kınalızâde'ye göre; insan, haricî varlıkları ve eşyanın mahiyetini doğru yollar ve açık delillerle bilir sonra da idrâk safhasında kesin bir tasdik hâsıl olur. Şek ve şüpheden arınmış kesin tasdikle de Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları, doğru hükümler, soyut akıllar, temiz ruhlar, gezegenler, bütün felekler, hareketli ve sabit yıldızlar, maden, nebât ve hayvan

¹⁸¹ A.A., I, s. 66.

¹⁸² Mustafa Koç bu şiirlerin Ebu'l-Feth el-Bustî'ye ait olduğunu söylemektedir. Bk. Mustafa Koç, Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Birinci Basım, İst. 2007, s. 119

¹⁸³ A.A., I, s. 11.

sınıflarını içine alan basit unsurlar, ruh ve bedenden meydana gelen insan hakkında yakîn bir inanca sahip olarak dünyada kemâle, ahirette ise hakiki saadete ulaşır. Kişinin sahip olacağı bilginin kendisine büyük bir sevinç ve mutluluk vereceğini izah eden âlimimiz bu mertebeye ulaşan kişiyi vasfetmeye dil ve kalemin yetmeyeceği müjdesini de vererek “*Bu Allah’ın bir lütfudur ki dilediğine verir.*”¹⁸⁴ Ayetini de delil gösterip peşinden “*Bu öyle bir lezzettir ki hekimler bunu ispat edip, cismânî lezzetlerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır*”¹⁸⁵ hükmünü vermiştir.

Eserinin Birinci kitabının dokuzuncu bâbında cehl-i basît ve ilacını açıklarken bilginin önemine tekrar vurgu yapan Ali Çelebi;

*“Levle’l-ulûmu le-kâne ednâ daygamin
Ednâ ilâ şerefîn mine’l insâni”*¹⁸⁶

Beyitiyle, ilim olmasaydı insanın şerefini sürdüremeyeceğinden bahisle “Ey insan kabiliyetini ilim ve hikmetle değerlendir. Tabiatını ilim ve marifet cilâsı ile süsle. Böyle yaparsan ne mutlu sana ne mutlu sana! Yer, zaman, kuvvet ve aletler müsait iken ilim ve kemale doğru hareketle cehalet çukurundan, dalâlet girdabından kurtulmak için varını yoğunu seferber et. Böylece cehalet deryasından selâmet sahiline ulaşır, sapıklık girdabından helâke sürüklenmekten kurtulursun.” tavsiyelerinde bulunmaktadır.¹⁸⁷

2.6. Bilgi-Mutluluk İlişkisi

Kınalızâde Ali Çelebi, eserinin değişik iki yerinde¹⁸⁸ mutlulukla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Müellif, kendinden önceki filozofların İslâm dinine aykırı olmayan mutluluk tariflerini de dikkate alarak âdeta bir terkip yapmak suretiyle mutluluğa yeni bir anlam katmıştır. Kendinden önceki bazı filozofların mutlulukla ilgili tarifleri kısaca şöyledir.

¹⁸⁴ Mâide, 5/54.

¹⁸⁵ A.A. I, s. 12; Hüseyin Algül, *age.*, s. 30.

¹⁸⁶ A.A., I, s. 111.

¹⁸⁷ A.A., I, s. 112; Mustafa Koç, *a.g.e.*, s. 177; Hüseyin Algül, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁸⁸ A.A., I, s. 44, 87.

Sokrates' e göre mutluluk, erdemli olmaktır. Erdemli olmak da ancak bilgi ile mümkündür. Stoacı, mutluluğu erdem olarak açıklar. Epikuros'a göre ise mutluluk bütün eylemlerimizin gayesidir. Biricik mutlak değer, hazdır. Haz ise acıdan, kötünden kurtuluştur. Acıdan, huzursuzluktan kurtulan mutluluğu bulur. Platon'a göre en yüksek iyi, mutluluktur. Mutluluğu elde etmenin yolu da erdemdir. Aristoteles'te mutluluk itminandır. Ortaçağ'da mutluluk Platon'cu ve Aristoteles'ci anlamlarında görülmektedir. 17. yüzyılda Descartes'in mutluluk anlayışı ilk çağdakilerden farklı değildi. Ona göre mutluluk tam bir ruh memnunluğu ile iç hoşnutluğundan ibarettir.¹⁸⁹

Kınalızâde'de ahlâkın göstergesi olan mutluluk, Tanrı-kâinat ilişkisi, yani ontoloji ile başlar, epistemolojide (bilgi felsefesi) son hedefine ulaşır. Ona göre mutluluk için temel, iyi olma ve iyiyi yaşamadır. İyiyi bilme, onu yaşama bir olgunluktur. İnsanın kemâle ermesi bilgiyle olan bir olgudur. Bu yüzden mutluluk, ancak doğru bilginin kazanılması ile elde edilebilir.¹⁹⁰ Ona göre mutluluk; doğru inanca sahip olup ahlâk ve amel bakımından güzel ahlâka bürünerek dünya ve âhirette sürekli olarak saadet içinde olmaktır.

*Âlim ü âmil olanlar çekmeden endûh u bîm
Sâkin-i Firdevs olurlar zâlike'l fevzü'l-azîm¹⁹¹*

Günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beyiti; Âlim ve âmil olanlar çekmeden üzüntü ve keder// Ne büyük kazanç ki bu, cennetü'l-firdevse girerler.

Kınalızâde; ebedî ve hakiki saadete, bu dünyada nazarî ve amelî felsefenin gereklerini yerine getirerek ilâhi aşkın kazanılacağını, neticesinde de mutluluğa ulaşılacağını düşünmektedir.¹⁹²

İnsan mutluluğunu ön plana çıkararak Kınalızâde Ali Çelebi, bu özelliğinden dolayı Ferid Kam tarafından mutlulukçu (eudemonist) filozoflar arasında sayılmıştır.¹⁹³

¹⁸⁹ Celal Türer, "Kınalızâde'de Mutluluk", *Felsefe Dünyası*, Kayseri, 1999, S. 30, s. 80-90.

¹⁹⁰ Celal Türer, *age.*, s. 85.

¹⁹¹ *A.A.*, I, s. 18.

¹⁹² A. S. Oktay, *age.*, s. 311.

¹⁹³ Ferid Kam, "Kınalızâde Ali Çelebi" *DEFM*, sene, 1, S. 4, İst. 1332, s. 367.

2.7. Huyun Değişip Değişmemesi Meselesi Yönünden Bilgi

Kişinin gelişimini, doğuştan getirilen özellikler mi belirler yoksa öğrenme evrelerinin ve çevrenin niteliği ile sonradan mı kazanılır. Eğitim tarihi boyunca tartışıla gelen bu soruya farklı cevaplar verilmiştir.

Kimi düşünürler kalıtımın anne-babadan çocuklara aktarılan özelliklerin bireyin gelişiminde en büyük paya sahip olduğunu ileri sürerken kimi düşünürler de katılımın değil, öğrenme ve çevresel şartların daha etkili olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹⁴

*“Pes bu makamda bize lâzım oldu ki tebdil-i hulk hadd-i nefsinde mümkün ü maddûr ve âdemi huyın kesip aher hûy hâsıl kılmak hadd-i zâtında kabil ü meysûr mudur ıyân ve ekâvîl-i hukemâyı bu meselede şerh ü beyân idevüz.”*¹⁹⁵

Kınalızâde, huyun değişmesinin mümkün olup olmadığı şayet mümkünse bunun kolay olmadığı hususunu açıklamak gerektiğini ifade ederek filozofların bu mesele üzerinde üç farklı görüş belirttiklerini beyan etmiştir.¹⁹⁶

Birinci görüş: Huyun değiştirilmesi mümkün değildir. Zira huy emr-i tabîdir. Doğuştan gelen özelliktir. Bu da dış tesirlerden etkilenmez ve değiştirilemez. Bu görüşün eğitimle ilgisi; huyun değiştirilmesi mümkün görülüyorsa eğitime, öğretmene hatta peygamberlere ihtiyacın olmadığı gibi son derece yanlış ve tehlikeli bir sonuca götürmesidir.

İkinci görüşe göre; huy iki çeşittir. Birisi tabîdir. Yani yaratılışından getirilmektedir ki değiştirilmesi imkânsızdır. Diğeri de ünsiyetle kazanılır, ülfet ve alışkanlık haline getirilmek suretiyle hâsıl olur. Bunun değiştirilmesi mümkündür.

Üçüncü görüşe göre ise; huy tabî değildir, haricî sebeplerden oluşmuştur, değişmesi mümkündür ve kötü huyların yok edilmesi imkânsız değildir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ M. Şevki Aydın, “Kınalızâde Ali Efendi’nin Eğitim Anlayışı”, *E.Ü., Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları*, Yayın No: 31, Kayseri, 1999, s. 13.

¹⁹⁵ *A.A.*, I, s. 18-19

¹⁹⁶ *A.A.*, I, s. 19.

¹⁹⁷ *A.A.*, I, s. 19.

Eğitim felsefesi oluşturmak için huyun değişip değişmediğinin bilinmesi zaruridir. Huy değişmeyecekse eğitimin anlamı olmayacaktır. Şayet değiştirilmesi imkânsız değilse zor da olsa eğitimin görevi onunla uğraşmaktır.

Müellifimiz; İslâm bilginlerinin tamamının ve filozofların çoğunun bu üçüncü görüşü tercih ettikleri bilgisini vererek kendisi de bu görüşün en doğru ve en üstün olduğunu bilgisini vererek, peygamberlerin insanları dine davetlerinin, meşâyih-i tarîkatin ve bilginlerin eğitim felsefelerinin ve metotlarının da bu üçüncü görüşten kuvvet aldıklarını açıklamaktadır.¹⁹⁸

Huyun değişip değişmeme meselesinin, aslında başka bir meseleye dayandığını ve önce onun halledilmesinden yana olduğunu söyleyen müellifimiz, o meselenin de “insanın yaratılışındaki ve doğuşundaki ilk durumun ne halde olduğu sorusudur”¹⁹⁹ deyip görüşlerini açıklamıştır. Böylelikle müellifimiz de gelenek yoluyla kendisine ulaşmış olan ulaşan bu tartışmada yer almıştır.

Bu meselede de ihtilâfa düşüldüğünü belirten Kınalızâde Ali Çelebi farklı görüşleri şöyle açıklamıştır.

“Bazı filozoflara göre; yaratılış, tam hayır, sırf kemâl üzerinedir. Sonradan şehvî hislere uymak, dünyanın çirkin sayılan işlerine bağlanmak, saadet ve hayır elde etmeyi ihmal etmek şer ve kötülük yapanlara karışmakla yaratılışa aykırı kötü huyların sahibi olunur. Kişi bu durumda yaratılışına aykırı hareket etmiş olur. Nitekim hadis-i şerifte “*Her doğan İslâm fıtrati üzerine doğar. Sonra anne ve babası onu Hıristiyan, Yahûdi veya Mecûsî yapar*”²⁰⁰ buyrulmuştur.”²⁰¹

Kınalızâde’ye göre, bazı filozoflar da bunun aksi olan görüşü ileriye sürmüşlerdir. Bunlar derler ki; insan yaratılışı itibariyle hayır üzere değildir. Her ne kadar ruhun cevheri nûrânî ise de kötülükle karıştığı için şerre meyillidir. Fakat bazısı hidâyet yollarına sevk eden bir rehberin yardımı ile yaratılışını değiştirerek

¹⁹⁸ A.A., I, s. 19.

¹⁹⁹ A.A., I, s. 19.

²⁰⁰ *Buhârî*, C. 1, s. 465, no. 1319; *Tirmizî*, C. 4, s. 447, no. 2138.

²⁰¹ A.A., I, s. 19.

hayra doğru yol alır. Bu yola girebilmesi için de kişinin nefsindeki şer, kötülük ve zulmet cevherinin, nûrânî cevhere mutlaka mağlup olması gereklidir.²⁰²

Huyun değişip değişmemesi meselesinde Tûsî'den geniş ölçüde yararlanan Kınalızâde Ali Çelebi, onun görüşünü aynen aktarmamıştır. Tûsî ile İbn Miskeveyh aynı çizgiyi takip ederken Kınalızâde kendi düşüncesini dikkate almış, Stoacı filozoflarla Aristoteles'in kıyas ile yaptıkları görüşlere yer vermemiştir. A. Sıdika Oktay'ın tespitine göre müellifimiz Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'sinden yararlanmıştır.²⁰³ Ahlâk kelimesinin tekili olan huyu (hulk); “*bir melekedir ki ânın sebebiyle nefisten ef'al suhûletle sâdır olur, fikir ve ruviyyete muhtâc olmaz*” şeklinde fikir ve düşünceye muhtaç olmadan eylemlerin kolaylıkla ortaya çıkmasına sebep olan bir meleke olarak tarif etmektedir.²⁰⁴ Bu tarifin gerçekte Galen'in tarifi olduğunu, sonraları İslâm filozoflarının da bu tarifi kullandıklarını söyleyen A. Sıdika Oktay bu hususta Ahlâk-ı Alâî'den nakille şu bilgileri aktarmıştır.

“Müellifimizin belirttiğine göre insanın özellikleri (keyfiyet-i nefsâniye) iki kısımdır. Birisi hâl diğeri melekedir. Huy tarifinin anlaşılabilmesi için bu “meleke” ve “hâl” kavramlarının açıklanmasına ihtiyaç vardır. İnsandaki özellikler utanmak ve gülmek gibi yerleşik olmayıp çabuk kayboluyorsa ona hâl, cömertlik ve cesaret gibi kaybolmayıp yerleşik durumdaysa ona meleke denir. Meleke insanın yapısında (hey'et) olmalıdır. Bu sebeple huyun tarifinde meleke anılmıştır. Eğer insandaki özellikler meleke durumunda değillerse yani yerleşik olmayıp çabuk kayboluyorlarsa bu huy değildir. Ayrıca bir davranışın huy olması için sadece bu özellik de yeterli değildir. Nitekim tanımda ‘Onun sebebiyle fiiller nefisten kolaylıkla meydana gelmeli’ cümlesi yer alır. Çünkü insandaki özellikler meleke olsa fakat onun sebebiyle nefisten fiiller meydana gelmese ona huy denilmez. Benzer şekilde davranış meydana gelse fakat kolaylıkla olmayıp zorlukla meydana gelse yine huy olmaz. Ancak meleke haline gelen fiiller kolayca düşünerek meydana gelseler bu huy olur. Meselâ bir kimse nadiren insanlara bir şey verip iyilik yapsa ona cömert denmez. Çünkü bu meleke haline gelmemiştir. Yine bir kimse başkalarına karşı cömert davranmayı âdet haline getirirse fakat bunu nefisini zorlayarak yapsa yine

²⁰² A.A., I, s. 3; Hüseyin Algül, *age.*, s. 32.

²⁰³ A. S. Oktay, *age.*, s. 41.

²⁰⁴ Amlf. s. 107.

cömert huylu sayılmaz. Ancak bir kişi her zaman ve kolayca başkalarına mal verebiliyorsa onda cömertlik huyu meydana gelmiş denilir.”²⁰⁵

Ali Çelebi’ye göre cahillerde ve kötü insanlarda bulunan, nefiste yerleşip kalmış bir huyun değişmesi zordur ama imkânsız değildir. Bu tür bir huyun değiştirilmesi ancak kuvvetli bir eğitim ve gayret ile mümkündür.

Fikirlerini kuvvetlendirmek isteyen Kınalızâde Ali Çelebi *Ahlâk-ı Nâsırî*’den şu alıntıyı yapmıştır.

“... Biz açıkça görürüz ki bazı kimselerin tabiatı hayır iktiza eder. Bu kısım azdır. Bazılarının ki şer iktiza eder. Hiçbir veçhile hayır kabul etmez. Bu kısım birinci gruptan daha fazladır. Bazılarının tabiatı ise ikisine de yatkındır. İyilerin meclis ve sohbetinde olursa iyi, kötü insanların yakını olursa kötü kimse olur. Bu üçüncü kısım orta derecededir...”²⁰⁶

2.8. Adâlet Eğitim İlişkisi

Adâlet konusunu, “*Bâb-ı Hâmis Fazîleti Adâlet Beyânındadır*” diyerek ayrı bir başlıkta inceleyen Kınalızâde, yeri geldikçe de eserinin değişik yerlerinde aynı konudan bahsetmiştir. Kendisine Aristoteles, Gazzâlî, Tûsî ve Devvânî’den ulaşan bilgileri de aktaran müellifimiz bunları tahlil etmiş ve değerlendirmiştir. Birinci Kitabın “*Bab-ı Evvel; Hulkun Aksâmına Taksimi Beyânında ve Ecnas-ı Fezâil ü Rezâil Ne Olduğunun Şerh u Ayânındadır*” bölümünde faziletin şubelerini sayarken “ve eğer kuvvet-i amelî mühezzeb olup itidal üzerine ef’ale sebep olursa o huy adalet olur”²⁰⁷ diyerek ahlâktaki adalet tarifini yapmıştır. “*Bâb-ı Hâmis Fazîleti Adâlet Beyânındadır*” başlığında “*Ve çün merrâtla tembih olundu ki adâlet vasattır. Her nesne ki vasattan zâyil ve bir cânibe mâyil ola ona ism-i adl itlakı galattır*”²⁰⁸ diyerek adaletin, eşitlik ve orta yol olduğunu, ifrat ve tefrite dönüştüğünde ise ona adâlet demenin yanlış olduğunu belirtmektedir. “*Fazîlet-i Adâlete Şebîh Olan*

²⁰⁵ A. S. Oktay, *a.g.e.*, s. 107-108.

²⁰⁶ *A.A.*, I, s. 20.

²⁰⁷ *A.A.*, I, s. 53.

²⁰⁸ *A.A.*, I, s. 75.

Rezîlet” bölümünde gerçek adâleti; “nefsin kuvvetlerini itidal üzere tutmak, yalnızken veya toplum içindeyken davranışlarını akıl ve şeriatın gereklerine göre düzenlemek olarak, tanımlamıştır.²⁰⁹ Ona göre adâlet; en şerefli fazilettir. En büyük haslettir. Adâlet eşitlikten ibarettir. Eşitliğin temeli de birliktir.

Kınalızâde, kendinden önceki İbn Miskeveyh, Tûsî, Devvânî ve Fârâbî'nin adâlet tasniflerine dayanarak da adâletin üç şeyde olduğunu belirtmiştir.

- 1) Malların taksiminde (mal, lütuf, ihsan veya makam gibi)
- 2) Muamelâtta (alış-veriş, icâre ve rehin gibi)
- 3) Eğitime yönelik cezalarda olur.

Hiçbir kimseye haksızlık etmemek olan orta ve adâlet mertebesine “*Allah (C.C.)’in yeryüzündeki terazisi*” denildiğini belirtmiştir.²¹⁰

2.8.1. Adâletin Sağlanması İçin Toplumda Üç Şey Lazımdır

Adâletin; *Eğitimde Adâlet* kavramı gibi doğrudan, *Adil Gelir Dağılımı*, *Alış-Verişte Adâlet* ve *Cezalarda Adâlet* gibi de dolaylı olarak eğitimle sıkı bir bağı bulunmaktadır.

Kınalızâde Ali Çelebi, Aristo’dan beri benimsenen anlayışı kabul ederek halk arasında adaletin sağlanabilmesi için üç şeye ihtiyaç olduğunu belirtip bunları;

- 1) Nâmus-u Rabbânî (İlahi Kanun)
- 2) Hâkim-i İnsânî (Padişah)
- 3) Dînârî Mîzânî (Para) olarak verir.²¹¹

Toplumda adâlet ve düzenin sağlanabilmesi için devlet başkanının şeriata uyması, paranın da devletin kontrolünde yapılması şartlarını öne süren müellife göre; bir şahsın adâlet sıfatıyla vasıflanması için ilk önce kendisi, sıfatında kuvvet ve azasında adâlete riayet etmelidir. Her uzvun niçin yaratıldığını bilip o yolda

²⁰⁹ A. S. Oktay, *age.*, s. 41.

²¹⁰ A.A., I, s. 76.

²¹¹ A.A., I, s. 77-78.

kullanması gereklidir. Eğer ailesi, çocukları, yakınları ve yanında çalışanlar varsa Allah'ın emir ve yasaklarına, aydınlanmış aklın uyarınca amel etmelidir.²¹²

Nâsıruddîn-i Tûsî'nin, Aristo'dan naklettiğini belirttiği adâletin kısımları bölümünü kendisi de eserine aktaran müellifimiz, adaleti; Allah'a karşı, yarattıklarına karşı ve ölmüşlere karşı dahi adil davranılması gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre:

1) Cenâb-ı Hakka karşı olan kulluk borcumuzu ödemek adâletin gereğidir.

2) İnsanlarla, çevresiyle ve komşularıyla olan ilişkilerini meydana getiren hakları gözetmek, Devlet büyüklerine, emirlere, milletin büyüklerine, âlimlere saygı, emanetleri yerine getirmek, muâmelatta ölçülü olmak ve sözlerde durmak gibi hususları gözetmek adâlettir.

3) Adâlet, ebedî âleme intikâl etmiş olan geçmişlerin haklarını gözetmektir. Borçların ödenmesi, vasiyetlerin yerine getirilmesi, vakfedilmiş olan cemiyet yararına binaların tamirleri gibi hususlara dikkat etmektir.²¹³

Adaletin içinde oniki şeyin bulunduğunu "*Ammâ ol envâ'ki cins-i adâlet tahtında mündericdir, on iki nev'dir...*"²¹⁴ sözleriyle açıklayan Kınalızâde, bunların da; sadâkât (doğruluk), ülfet (karşılıklı sevgi), vefâ (Hakka bağlılık), şefkat (başkalarının dertlerini paylaşmak), sıla-i rahim (yakınlara ilgi), mükâfat (iyiliğe fazlasıyla karşılık vermek), hüsn-i şirket (ortak işlerde iyi davranmak), hüsn-i kazâ (dürüst davranmak), teveddüd (yakınlarının sevgisini kazanmak), teslîm (ilâhî iradeye dayanmak), tevekkül (Allah'a güvenmek), ve ibadet (kulluk etmek) olduklarını izah etmektedir. Müellifimizin tek tek açıkladığı bu kavramları adâletin kazandırdıkları olarak algılamak yerinde olacaktır.

2.9. Eğitimin Sonuçlarından Sevgi

Sevgi konusunu, eserinin ikinci kitabının sonunda altıncı bâbta; "*Tedbir-i Müdüin ve Zabt-ı Memâlik ve Kavâid-i Şâhî ve Nevâmîs-i İlâhî Beyânındadır*"

²¹² A.A., I, s. 78-79.

²¹³ A.A., I, s. 80-81.

²¹⁴ A.A., II, s. 61.

başlığının ikinci faslı olan “*Muhabbet Beyânındadır*”²¹⁵ başlığı ile ele alan Kınalızâde Ali Çelebi yine İbn Miskeveyh, Tûsî ve Devvânî’den zaman zaman da Mevlânâ’dan nakiller yaparak görüşlerini pekiştirmiştir. Eserinin 78-104. sayfaları arasında oldukça uzun olan bu bölümdeki eğitim felsefesi ile ilgili bölümleri şöyle değerlendirmek mümkündür.

Eğitim tek taraflı olması mümkün olmayan bir eylemdir. Eğitim varsa eğiten de olacaktır. Kınalızâde’ye göre insanların bir arada yaşamalarının; ihtiyaçlarını karşılama, kendini emniyette hissetme ve mutlu olma gibi faydalarının yanında; külfetinin bulunması ve birbirine üstün gelme mücadelesini de beraberinde getirmiş olması sebepleriyle bir takım zararları da bulunmaktadır. Bu zararları da ortadan kaldırmak için iki yol öneren Ali Çelebi; bunlardan birisinin, kanunlara uymak ki bu yolun herkes için geçerli olduğunu, ikincisinin ise okumuşlara ve ileri gelenlere mahsus olan sevgi yolu olduğunu söylemektedir. Nâsiruddîn-i Tûsî’nin, “...*erdemlerin en yetkini olan adalete ihtiyaç, sevgi yoksunluğu yüzündendir; eğer bireyler arasında sevgi hâsıl olsaydı hakkını verme ve hak aramaya ihtiyaç kalmazdı... İşte böylece bilinmiş oldu ki sevgi adâletten üstündür*”²¹⁶ sözünden hareketle, sevginin normal, adâletin ise zorlama olduğu görüşünü beyan etmektedir. Müellifimize göre, bütün eşyada hatta cansız varlıklarla, bitkilerde bile bulunan sevgi, insanlarda; doğuştan olan tabiî sevgi ile isteğe bağlı olan irâdî sevgi olmak üzere iki kısımdır.

“*Ve sebeb-i muhabbet dahî üç nesnedir*”²¹⁷ diyerek sevginin; lezzet, menfaat ve hayır olmak üzere üç sebebi olduğunu açıklayan Kınalızâde’ye göre, bunlar bazen bir arada bulunur. Lezzet çabuk gelip geçen sevginin sebebidir. Buna bağlı olan sevgi de çabuk geçer. Menfaate bağlı sevgi geç oluşur fakat çabuk gider. Hayır ise çabuk gelen fakat geç giden sevgiye sebep olur. Çünkü hayır sevenler arasında güzel ve engin bir sevgi bulunur. Sevgi sadakatten daha geniştir.²¹⁸ Yine Nâsiruddîn-i Tûsî’nin “*aşk sevginin ifrâtıdır*”²¹⁹ sözünü nakleden müellife göre; aşk sevgiye göre özeldir. Çünkü bir kişiye âşık olunur. Bir gönüle iki kişinin aşkının girmesi

²¹⁵ A.A., II, s. 78.

²¹⁶ Nâsiruddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, İst. 2007, s. 247.

²¹⁷ A.A., II, s. 81.

²¹⁸ A.A., II, s. 82.

²¹⁹ Nâsiruddîn-i Tûsî, *age.*, s. 250.

imkânsızdır. Aşkın sebebi ya lezzet aşırılığı ya da hayra duyulan aşırı ilgidir. Bunun birincisi hayvânîdir ve hoş karşılanmayan bir durumdur. Çünkü dış güzelliğe verilen değerden kaynaklanmıştır. İkinci sebep ruhî aşk ve güzelliştir. Bu sevgide akıl, sevgilide ahlâkî güzellik aramıştır. Büyük mürşitlere, sanatkârlara ve âlimlere duyulan aşk bu cinstendir. Buradan ilâhî aşka geçen Kınalızâde Ali Çelebi, bu sevgiyi, sevgilerin en güzeli ve en yücesi olarak tarif etmektedir. Çünkü öteki âlemdeki hakiki fayda bu sevgi ile kazanılmaktadır.²²⁰

Müellif yukarıda verdiği sevgi sebeplerine beş sebep daha ilave etmektedir.

1) Kendi varlığını ve varlığının devamını sevmektir.

2) İyilik eden ve yardımda bulunanları sevmektir.

3) Kemal sahiplerini, takvâ sahibi şeyhleri, fetvâ veren âlimleri sevmektir.

4) Cemâl (güzellik) sevgisidir. Güzellik başka yerden bir yansımadır.

Nesneye akseden bu güzellik geçicidir. Mutlak güzelliğe sahip olanı sevmek lazımdır.

5) Ruhların birbirlerini sevdiği rûhî anlaşmaya götüren sevgidir.²²¹

Müellifimiz yine Devvânî'ye dayanarak derecelerine göre de sevgiyi sınıflandırmıştır.

1) Allah sevgisidir. Hayır ve mutluluğun kaynağıdır. Takdir edilir ki Allah'ı seven bir insan öğrenmeyi de sevecektir. Kur'an-ı Kerimin ilk ayeti olan "Oku"²²² emrine uyarak bilgi edinmeye çalışacaktır.

2) Hocaya karşı olan sevgi. Bu sevgi baba sevgisinden daha üstündür. Sevilen ve saygı duyulan öğretmenlerin derslerinde daha başarılı olduğu gerçeği yaşayarak öğrenilmiş bilgilerimizdendir.

3) Anne-baba ve ecdat sevgisidir. Bu maddenin de eğitimle alakası, anne-babayı ve ecdadını seven bir kişi onların bilgilerini anlamakta ve öğrenmekte zorlanmayacaktır şeklinde açıklanabilir.

4) Devlet Başkanına gösterilen sevgi.

5) Akrabalara gösterilen sevgi

6) Samimi dostlar ve arkadaşlar arasındaki sevgidir.

²²⁰ A.A., II, s. 82.

²²¹ A.A., II, s. 90-92

²²² Alâk, 96/1

Tek başına yaşaması mümkün olmayan insanın eğitimi ve öğretimi için müellifimizin saydığı bu unsurların tamamına ihtiyacı bulunmaktadır.

Her sevgi, kendisine uygun amel yapılmasını gerektirir. Allah'ı sevmek; O'na itaat ve ibadet yapmakla, Hz. Peygamberi sevmek; sünnetine uymak, adı anıldığında salâvat getirmekle olur. Sahâbe anıldığında “radiyallahü teâlâ anh”, demek âlimler ve şeyhler anıldığında “rahmetullah” demek onlara sevgiyi göstermenin yoludur. Pâdişahı sevmenin gereği ona itaat etmek, anne-babayı sevmenin gereği haklarını yerine getirmek, karşı gelmekten sakınmak, nasihatlerini dinlemek, öldükten sonra dua zikir ve sadaka ile ruhlarını hatırlamakla olur. Yakınlara sevginin gereği ise haklarına riayet etmek ve güzel davranışlarda bulunmaktır.²²³

2.10. Varlıklar Âlemi ve Konumları

Varlıklar âleminde insanın en şerefli ve en mükemmel varlık olduğu fikrini kabul eden Kınalızâde, ontolojik açıdan yerini tespit etmek istemektedir. İlk defa Empedokles'in sözünü ettiği Aristoteles'in geliştirdiği dört unsur teorisi, İslâm felsefesinde “anâsır-ı erbaa” olarak geniş bir kabul görmüştür. Bu görüşü benimseyenlerden birisi de Kınalızâde Ali Çelebi'dir. Ona göre unsur sayılan cisimler iki kısımdır:

1) Basit

2) Mürekkebe

Basit cisimler:

1) Ateştir; kurutucu sıcaklıktır, tam hafiftir, tabî kütlesi itibariyle diğerlerinin üstünde olup güneş ve ayın altındadır.

2) Havadır; ıslak sıcaklıktır, hafif olduğu için kütlesi ateşin altındadır.

3) Sudur; ıslak soğukluktur, orta ağırlıktadır, kütlesi havanın altındadır.

4) Topraktır; kurutucu soğukluktur, mutlak ağır olduğundan hepsinin altındadır.

²²³ A.A., II, 98-99. Fazla bilgi için bk. Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, II. Baskı, Ankara, 1991; A. Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İst. 2005, s. 477-488.

Mürekkebe cisimler de; terkîbini uzun süre koruyabilen *tam olan mürekkebler* ve terkîbini uzun süre koruyamayan *tam olmayan mürekkebler* olmak üzere iki kısımdır.

Tam olan mürekkebler; maden, nebât ve hayvanlardır. Bunlara *Mevâlîdi Selâse* denir. Hayvan cinsinin de en faziletli ve şerefli insan nev'îdir. Kâinattaki mertebeler arasında orta yerde olan insan hayır kazanarak en üst seviyelere ulaşır. Hevâ ve hevesinin tabiatına uyararak en aşağı mertebelere düşer.²²⁴ Bu kısım aslında eğitimin kapasitesine atıfta bulunarak bilgisine göre varlık âleminde yer alabileceği konumlara işaret etmektedir. İnsan kendisini eğitir, geliştirirse en yüksek ruhlar mertebesine çıkacak, geliştirmese en alt seviyelerde bulunacaktır. Bu sınıflama sebebiyle Kınalızâde Ali Çelebi'nin evrim düşüncesi hakkındaki görüşleri akla gelmektedir. Anaksimandros, Empedokles, Aristoteles daha sonra Darwin'den sonra ilk Türkçe evrim teorisyeninin Kınalızâde Ali Çelebi olduğu takdim edilir.²²⁵

²²⁴ A.A., II, s. 37-38.

²²⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. İsmail Yakıt, *Kınalızâde Ali Efendi'nin Evrim Düşüncesi*, İÜ, İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, Sosyoloji Konferansları, XXIII, s. 51-60, İst. 1991; A. Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 130-134, İst. 2005.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM-ÖĞRETİMİN UNSURLARI

Eğitim-öğretim unsurlarından en önemlileri aile, öğrenci, öğretmen, okul, çevre, yönetici ve paradır. Kınalızâde Ali Çelebi'nin eğitim konusundaki bilgi kaynakları önceden olduğu gibi Nâsiruddîn-i Tûsî ve Celâleddin-i Devvânî'dir. Kendisi hocalarının bu konudaki fikirlerine içtenlikle katılmakla beraber onlardan daha sistematik ele aldığı değişik görüşleri bulunmaktadır.

Düşünürümüze göre bütün ilimleri öğrenmek imkânsız olduğundan kişi lazım olanın en güzelini almaya çalışmalıdır. O, bu görüşünü Arapça şu beyitle ifade etmektedir.

“Leyse bi have'l-ilme cemî'an ahadün

Lâ velev mâ rasehe elfe seneh

İnneme'l ilmü bâ'idün gavruhu

Fe-huzû min külli şey'in ahseneh”²²⁶

Türkçesi:

Bir kimse bin yıl uğraşsa da

İlmi tamamen kuşatamaz

İlmin kökü derinlerdedir

Öyleyse siz en iyisini alın

Düşünürümüzün ilimlerin çeşitleri hakkındaki fikirlerini “Nazarî Felsefe” bölümünde görmüştük. Ona göre nazarî yani pratik felsefeyi öğrenmeye öncelik vermek gerekmektedir. Çünkü amelî felsefeyi kazanabilmek için kişinin önce bilgisizlikten kurtulması, doğru bilgiler ile donanması lazımdır.²²⁷ O, bu ilimlerin sırayla öğrenilip en son ilim olan ilahî ilme ulaşılmasını sonra da anne-babadan taklit

²²⁶ A.A., II, s. 36.

²²⁷ A.A., II, s. 17.

yoluyla öğrenilen bilgilerin delil yoluyla ilme’l yakîn derecesinde öğrenilmesini tavsiye etmektedir.²²⁸

3.1. Eğitimde Ailenin Yeri

Kişinin ilk eğitim ve öğretimi aldığı yer evi, eğitim aldığı kişiler de anne-babasıdır. *Ahlâk-ı Âlâî*’nin İkinci Kitabı olan İlm-i Tedbîri’l-Menzil bölümüne aile ahlâkının tarifi ve bu bilimin önemini açıklayarak başlayan Kınalızâde Ali Çelebi; “İlm-i tedbîru’l-menzil bir ilimdir ki anınla ehl-i menzil arasında nizam u intizâm ve vech-i lâyıık üzerine ma’âş eylemeğın keyfiyeti bilinir...”²²⁹ demektedir. Ona göre, “aile ahlâkı ilmi” sayesinde; aile fertleri arasındaki nizam ve intizam ile düzgün yaşama keyfiyeti öğrenilir. Aile; eş, çocuklar, hizmetçiler ve erzak (kût)’tan oluşmaktadır. Bir arada olan insanların dünyada haysiyeti, ahirette saadeti temin edecek metot ve kaidelere göre hareket etmeleri gerekmektedir. Bu kurallar sadece akılla elde edilecek kadar açık-seçik değildir. Çoğu teoriktir. Filozoflar onları delil ve kaynaklardan çıkarıp bir araya getirerek adına “Aile Ahlâkı” demişlerdir. Bu sebepten dolayı bu bilime duyulan ihtiyaç, ihmali imkânsız kılacak şekilde zarûri olmuştur.

3.2. Eğitimde Evin Önemi

Medeni bir varlık olan insan, doğumundan ölümüne kadar barınacak, dinlenecek, eğitilecek ve temel ihtiyaçlarını giderecek mekânlara ihtiyaç duymuştur.

“*Ve menzilde bu ilimde murâdımız taş ve ağaçla binâ olunmuş hâneler değildir, belki erkân-ı hamse-i mezkûreyi ya ekserini câmi’ olan mahalli me’vâdır...*”²³⁰ Kınalızâde Ali Çelebi her ne kadar evi; aile ile alakalı yuva anlamında algılıyor olsa da bina manasında evi de ailenin temel eğitimin ve öğretimin alındığı ilk mekân olması özelliğinden dolayı önemli görmektedir.

²²⁸ A.A., II, s. 34-35.

²²⁹ A.A., II, s. 2.

²³⁰ A.A., II, s. 2.

“*Ve çün tenâkuh vâki ola, tenâsül’ü tevâlüd olup evlâd hâsıl olsa gerek.*”²³¹

Ona göre evin lüzumunun asıl gerekçesi; kişinin kendi varlığını sürdürme arzusu olduğu kadar, kendi türünün ve neslinin de devam etmesini istemesi, bunun için de kadına ihtiyaç duyması dolayısıyla onun barınacağı mekâna gereksinim olmasıdır.

Müellif; insanların yaratılışı gereği (kendi tabiriyle; “*medeniyün bi’t-tab*”) medenî olduğunu ve ihtiyaç duyduğu gıdasının da basit olmadığına dikkat çeker. İnsanın, doğası gereği, gıdasının nâzik ve temiz olmasını arzu ettiğini beyanla “*Meselâ gayet mühim olan gıdası ekmektir. Buğdayı ekmek haline getirmek için; ekme, biçme, öğütme ve pişirme gibi birçok eylem gerekmektedir. Bu kadar işe bir tek kişi güç yetiremez. Diğer insanlarla yardımlaşması gerekmektedir. Menzile olan ihtiyaç aşikârdır.*”²³² sözleriyle insanın işbirliği yapmasına, paylaşmasına ve toplu yaşama zorunluluğuna işaret etmektedir.

İnsanların yiyeceklerini kardan, yağmurdan, hayvanlardan ve hırsızlardan koruyup ihtiyaçları olduğunda kullanılmak üzere saklayabilecekleri, ayrıca uyuması ve giyinmesi gibi gereksinimlerinden dolayı da bir eve ihtiyaçları olduğundan bahseden ve daima itidâlden yana olan Ali Çelebi, bina yapımında aşırı harcamaya da karşı çıkmaktadır. “*Mutlaka binâ vü imâret hususunda i’tidâlden bîrûn ve kadr-i mâ-lâbüdden efzûn harc mezmûmdur*”²³³ dedikten sonra görüşünü şu hikâyeye ile pekiştirir.

“*Azîzlerden birisi bir sadîkına vardı gördü ki binalar yaptırmış ummâl ve sunnâ’a akçe verir. Aziz dahî bir akçe isteyip alıp toprağa bırakmış. Sahib-i hâne ‘Neylersiz’ deyince ‘Sen bu kadar malı taşta ve toprağa döküyorsun, ben bir akçeyi toprağa bıraksam ne lâzım olur’ demiş.*”

“*Pes bu cümle bekâ-yı şahsi içindir*”²³⁴ cümlesiyle bunların hepsinin insanın kendi nefsinin devamı için gerekli olan şeyler olduğunu söyleyerek insan neslinin devamı için ise “*Bekâ-ı nev’ için dahi levâzımı vardır ve ol hâtundur ki tenâkuh*

²³¹ A.A., II, s. 3.

²³² A.A., II, s. 2.

²³³ A.A., II, s. 6.

²³⁴ A.A., II, s. 3.

sebebiyle tevâliüd olup bekâ-yı nev'e müeddî ola..."²³⁵ "nikâhlanarak evlenip insan neslinin devamını sağlamalı" diyerek aileye olan ihtiyaç konusunu anlatır.

3.3. Eğitimde Aileye Olan İhtiyaç

İnsan neslinin devam edebilmesi için de eşin lüzumuna dikkat çeken Kınalızâde, konu hakkındaki görüşlerini teker teker açıklamaktadır.

Çocukların eğitimine ayrı bir önem veren düşünürümüz, ailenin esas amacının çocuk yetiştirmek olduğunu söylemektedir. O aileyi Aristoteles gibi sadece biyolojik bir ihtiyaç²³⁶ olarak görmemektedir. Karı kocanın nikâhla bir araya gelmesinin asıl amacının çocuk yetiştirmek bu vesile ile de dünyada haysiyeti ahirette mutluluğu yakalamak olduğunu söylemek suretiyle büyük hedefler göstermektedir. İnsanın sadece bedenî zevk almak amacıyla evlenmesinin kendisini yüksek mertebelerden hayvanlık derekesine belki daha aşağı derecelere indireceğini söylemektedir.²³⁷

Evden ayrılması gerektiğinde kendisine vekil olarak haneyi koruyacak birisine muhtaç olması sebebiyle de aileye ihtiyaç vardır. Nikâhtan sonra çocukların doğmasıyla nesil devam eder. Fakat çocuğun yetişmesinde eve ve ebeveyne ihtiyaç vardır. Hatta anne-babanın yetişemediği yerde hizmetçiye ihtiyaç duyulur. Böylelikle hizmetçi de aileye katılır.

Kınalızâde evlenmek isteyen kişilerin, din, iffet iyi ahlâklı olanlarını tercih edilmelerini tekrar hatırlatarak kendi döneminde bunlara dikkat edilmediğinden yakınmaktadır.²³⁸

3.4. Eğitimde Ekonomi

Materyalist eğitim sisteminde olduğu gibi okulu bir ekonomik kaynak olarak görmeyip eğitim için ekonominin gerekli olduğuna inanan Ali Çelebi, mal ile

²³⁵ A.A., II, s. 3.

²³⁶ Aristoteles, *Politika I*, çev. Mete Tuncay, İst. 1990, s. 4.

²³⁷ A.A., II, s. 19.

²³⁸ A.A., II, s. 28-29.

paranın; evin ve ailenin kurulmasında ve yaşatılmasında şart olduğunu kabul etmektedir. Ekonomik gücün öneminden dolayı dikkatli harcanmasından hatta artırılmasından yana olan bilginimiz mal ve para hususunda ifrat ve tefritten uzak durmanın adâletin gereği olduğuna dikkat çekmektedir. Kınalızâde, gasp ve zulüm ile elde edilen malın görünüşte çok olsa da aslında bereketsiz ve az olduğunu; helâl yoldan, haksızlık olmadan kazanılan malın ise görünüşte az olsa da aslında bereketli ve değerli olduğunu beyan etmektedir. Harcama ve hayır yapmak zarureti bulunduğundan malın artmasından yana olan müellifimiz; şayet mal artmazsa ailede sıkıntıların baş göstereceğini ifade etmektedir. Ona göre kazanç her zaman aynı olmayabilir. Bu yüzden akıllı kimse malını biriktirmelidir. Bu sayede kıtlık ve zaruret yıllarında el açmak ve muhtaç olup rezil olmaktan kurtulmuş olur. Zekâtı verilen malın biriktirilmesi kınanmaz. Bu görüşüne Kur'an'dan şu ayetleri delil göstererek zekâtını verenlerin bu tehlide dâhil olmadıklarını söyler.²³⁹ “*Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı”! denilecek*”.²⁴⁰

Malın kazanılması, korunması ve harcanması konusuyla ilgili oldukça geniş bilgiler veren âlimimizin görüşlerini başlıklar halinde şöyle birleştirmek mümkündür.

3.4.1. Malın Kazanılması

Mal kazanma yollarından; (ticaret, sanat, ziraat ve imâret) hangisinin daha faziletli olduğunda “...ve bu aksâmın hangisi efdaldır. İhtilaf ettiler.”²⁴¹ diyerek İmam-ı Şafi’î’nin; bir görüşünde peygamberimiz (s.a.s)’in ticaretle uğraşması sebebiyle ticareti üstün gördüğünü, diğer bir görüşünde ise, ziraatin faziletli olduğunu söylediği, sonraki âlimlerin ise bozuk akidlerin çoğalması ile malların şüpheli duruma düşmüş olduğu gerekçesi ile ziraat (tarım)’in daha üstün olduğu görüşlerini naklettikten sonra tavrının ziraattan yana olduğunu açıklamaktadır. Mal

²³⁹ A.A., II, s. 9-10.

²⁴⁰ Tevbe, 9/34-35, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 191, D.İ.B. Yayınları,12. Baskı, Ank. 2006.

²⁴¹ A.A., II, s. 8.

kazanılırken üç şartı gerekli gören düşünürümüz, o üç şartın şunlar olduğunu belirtmiştir.

1) Zulüm ve haksızlıktan kaçınmak. Kandırarak başkasından mal almak böyledir.

2) Ayıp ve uygun olmayan yollardan para kazanmaktan kaçınmak.

3) Alçaklık ve düşüklükten kaçınmaktır.²⁴²

3.4.1.1. Meslek Çeşitleri

Kınalızâde Ali Çelebi, gerek öğrenen ve gerekse öğreten için rehber olması bakımından her zaman olduğu gibi yine Devvânî ve Tûsî'den yararlanarak meslekleri sınıflandırmıştır.

1) Şerif sanatlar; şerefli ve değerli sanat rûhî davranışlardır. Bedenî amellerden değildir. Yüce ve şerefli kimselerin himmetidir. Bu da üç kısımdır.

A) Aklın cevheridir ve temiz nefisle alakalı olan doğru yönetim sanatıdır. Ve buna “san’at-ı vizâret” (vezirlerin sanatı) derler.

B) Fazilet ve edep, güzel konuşma ve söz parlaklığı, tıp, astronomi ve matematik gibi ilimlerle alakalı olanlardır. Bu ediplerin, faziletli insanların, yazarların ve filozofların sanatıdır.

C) Kuvvet ve cesaret, güzellik ve ferasetle ilgili olandır. Bu sanatla düşmanlar def edilir, memleket korunur ve şehirlerin zaptı mümkün olur. Bu sanata da “sipâhilik” (askerlik) denir.²⁴³

2) Hasîs (alçak) sanatlar üç kısımdır;

A) Toplumun yararına ters olan sanatlar; ihtikârcılık, alaycılık, gammazlık ve kavatlık gibi mesleklerdir ve eşkıya ile bozguncuların sanatıdır.

B) Kamunun menfaatine zıt olmamakla birlikte insan cevherinin fazilet ve mürüvvetine zıt olan mesleklerdir. Maskaralık ve çalgıcılık gibi.

C) Bu iki mesleği içine almayan sanat, ancak insanın yaratılışı yönünden nefreti gerektirir. Yıldız bakıcılığı (falcılık), kan alıcılık ve debbağlık gibi. Bu aşağı ve düşük kimselerin sanatıdır.

²⁴² A.A., II, s. 8.

²⁴³ A.A., II, s. 8.

Aklın yanında bu sanatlar çirkin değildir. Bu sanatlarla meşgul olanlar insanlık sistemine zarar vermezler. Çünkü yaşamak için bunlar da zaruridir.

3) San'at-ı Mütevassıta (orta sanatlar) iki kısımdır. Birisi zarûfidir, ziraat gibi; birisi gayr-i zarûfidir, kuyumculuk gibi.²⁴⁴

İnsana uygun belki de gerekli olan bir sanatla uğraşması ve sanatında olgunlaşması ve en üstün olmasıdır. Sadece mal kazanmak, kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmek gibi bir hedefi gayesi olmamalıdır. Bundan sonra Nâsiruddîn-i Tûsî'den nakille şunu anlatır:

“...Ben fakir derim ki;

—Bir sanatla meşgul olan kimse, o sanatı müşteriye memnun edecek şekilde tam ve sağlam yapmalıdır. Aldatmak ve gizli hileden uzak durması üzerine borçtur.

Bir müşterinin hayır duası âhiret kurtuluşuna ve rızkının bereketine sebeptir. Bedduası da âhiretinin fesadını ve bereketinin yok olmasını hazırlar... ”²⁴⁵

Kınalızâde, aile reisine malın nasıl kazanılmasının daha iyi olacağı yönünde bilgi verdikten sonra malın korunması ve artırılması ile ilgili bölüme yer verir.

3.4.2. Malın Korunması

“Bu dahi mürûr etmiştir ki muamelat ve ahz-u i'tâda bir cevheri bâkî gerektir.”²⁴⁶

Malı muhafaza etmek gerekir ancak onu koruyayım derken aile halkını sıkıntıya sokacak şekilde kısmamalıdır.

Malı muhafaza etmek için din ve diyânete hâlel getirmemeli, zekât ve sadakayı terk ve ihmal etmemeli.

İnsanlar arasında mürüvvetine hâlel getirecek cimrilik ve miskinlikle şöhret bulmamalıdır.²⁴⁷

²⁴⁴ A.A., II, s. 9.

²⁴⁵ A.A., II, s. 9.

²⁴⁶ A.A., II, s. 7.

²⁴⁷ A.A., II, s. 10.

Bu şartlara ilaveten şu üç şarta daha uymaları gerekmektedir.

Harcama gelirden daha çok hatta birebir dahi olmamalıdır. Kazanç harcamadan çok olmalıdır.

Korumaya gücü yetmeyeceği malı biriktirmemelidir. Meselâ şehirde oturan bir kimse köyde bulunan akar ve ekinleri, tasarrufuna gücü yetmedikçe almayı düşünmemelidir.

Her zaman değerli ve her zaman aranan, pazarı olan ve müşterisi bulunan malları biriktirmelidir.

3.4.3. Malın harcanması²⁴⁸

İnsanın yemesi, içmesi ve barınması için zaruri masrafları olduğu gibi eğitimi ve öğretimi için de elbette harcamaları olacaktır. Dolayısıyla bu gibi harcamalar için orta yolu bulmak gerekmektedir. Kınalızâde Ali Çelebi'ye göre ehl-i iyâlinin geçimini ve masraflarını normal sınırından az tutup cimrilik yaparak onları sıkıntıya sokmaktan kaçınmalıdır. İsrâf da etmemelidir. Bunun da en çirkinini haram olan arzulara ve çirkin lezzetlere harcanandır. İktisat, bütün harcamalarda uyulması gereken bir şarttır.²⁴⁹

Harcamay; riyâ, şöhret ve övünme vesilesi yapmamalıdır. İster ailesi, çocukları, hizmetçileri ve diğer yakınları gibi bakımı ve harcaması zarurî olsun; isterse arkadaşları ve diğer fakirler gibi bakma mecburiyeti olmasın, hiçbir durumda minnet ve sitemde bulunmamak hatta îmâda dahi bulunulmamalıdır. “Ben sana filanca zamanda filanı yapmadım mı?” diye. Nitekim Hak Teâlâ Kur'an- Kerim’inde “*Ey iman edenler sadakalarınızı minnet ve eziyet ile iptal etmeyin*” buyurmuştur.²⁵⁰

Malın harcama yerleri de üç kısımdır.

Peygamberimiz (s.a.s.) sözlerinden delil göstererek kişinin ailesine harcadığını farz sayan Kınalızâde; müstehab olan fakirlere yapılan yardımların niyeti ve gayesi, Allah’ın rızasını istemek, dinin icrasının tahakkuk etmesi olmalıdır.

²⁴⁸ A.A., II, s. 12.

²⁴⁹ A.A., II, s. 17.

²⁵⁰ Ayet, Bakara/2, 264.

Ona göre harcamayı *sahâvet-ü mürüvvet* ve örf'e uymak için yapmalıdır. Kendisi için zorunlu ve yaşaması için gerekli işler ile hediye ve armağan vermek, hayır ve iyilik yapmak gibi.²⁵¹

Malın harcanması konusunda ikinci maddede yer alan kişilere sarf ederken şu beş şarta da riayet etmek gerekir.

- 1) Acele etmektir: Zira sâil (dilenci, isteyen) beklemekten dolayı üzüldürken, veren de yalan söylemeye alışır.
 - 2) Gizlilik: Çünkü âşikar olanda iyilik yoktur. Bu şart emellere kavuşmada özellikle tesirlidir.
 - 3) Verdiğini az görmek: Bu verene cömertliği alana da daha fazla ihsanı gerektirir.
 - 4) Devamlı vermek: Ara vermek daha önce verilenleri unutturabilir. Bir defada çok vermek yerine az fakat devamlı vermek daha iyidir.
 - 5) Verdiği kişiyi iyi seçmek: Verilen şey uygun yerlere verilmemiş ise faydasız olur. Fesat ve zararlara sebep olabilir.²⁵²
- Müellifin saydığı bu öğütler ahlâkla alakalıdır ancak bu ahlâki değerlere ulaşmak eğitim ve öğretim ile mümkündür.

3.5. İyi Komşuya Olan İhtiyaç

İyi bir eğitim için iyi bir çevrenin önemi bilinen bir husustur. Ev sahibi olmanın önemli bir yönünün de çevre olduğunun önemini vurgulayan müellifimiz, komşu seçimine dikkat edilmesini, temiz ve iyi ahlâklı komşuların tercih edilmesini; bozgunculuk, zulüm ve şiddetin bulunduğu yerden uzak durulmasını İkinci Kitabının Üçüncü Bâbında *Nefs-i Menzilin Tedbîrindedir* başlığı altında şöyle izah etmektedir.

*“Ve menzil ittihâzında bir mühim emr dahi civârdır, cehd etmek gerek ki bir menzilde ola ki cîrânı sülehâ ve kiramâ ve nîk-nefs ve hûb ahlâk kimesneler ola ve fesaka ve zaleme ve cehle civârından ihtirâz eyleye.”*²⁵³

²⁵¹ A.A., II, s. 14.

²⁵² A.A., II, s. 16.

Şahıs ve yer isimleriyle anlatarak görüşünü pekiştirdiği örneklerinden iki tanesini günümüz lisanına aktararak ve sadeleştirerek nakletmek uygun olacaktır.

“Cömert bir komşuya sahip olan bir şahıs ihtiyacından dolayı evini sattı. Sattığı evin parasını alırken komşusu için de bir bedel isteyince;

- Komşu için ayrı ücret istenir mi? Dediler. Bunun üzerine evini satmaktan vazgeçen şahıs,

- Öyleyse evimi geri verin. Benim komşum öyle bir kimsedir ki hasta olsam “geçmiş olsun” der. Yolculuğa çıktığımda emanet ve hürmetimi korur, yoldan geldiğimde ziyaret eder, ihtiyacım olduğunda karşılıksız para verir, borç istediğimde bağışta bulunur. Benim onun komşuluğunu bedava vermem mi gerekir.

Bunu işiten cömert komşusu evin bedelini azîze göndererek satmaktan vazgeçirmiş.

Hikâye olunur ki Eflâtun kuyumcuların yanında oturdu. Sebebini sorduklarında;

- İlim ve amel mücadelesi verirken uykum gelse bunlar çıkarttıkları gürültü ile mani olarak ömür sermayesinin zayi olmamasına sebep olurlar.”²⁵⁴

3.6. Aileyi Meydana Getiren Unsurlar

Ali Çelebi’ye göre ailenin rükunları (erkân-ı menzil) yani aileyi meydana getiren unsurlar beştir. Bunlar; baba, anne, çocuklar, hizmetçi ve yiyecek-giyecek gibi ev ihtiyaçlarıdır.²⁵⁵

Ailenin unsurlarını böyle sıralayan Kınalızâde, her birini tahlil etmiş ve menzilin varlığı için ilk şart olarak gördüğü evlenmeden başlamıştır.

²⁵³ A.A., II, s. 6.

²⁵⁴ A.A., II, s. 6.

²⁵⁵ A.A., II, s. 3.

3.7. Evlenmenin Eğitim Açısından Önemi

“*Evvelâ bir kimesneye lâzımdır ki teehhülü tezevvüc eyleye ve garazı teksîri nesl ve neşri benî nev’ husûsen teksîr-i ehl-i İslâm ve ümmet-i Muhammed (a.s.) ve nefsinî me’âsî ve fesâdâta mürtekib olmaktan tahsîn ola.*”²⁵⁶ Evvela bir kimseye lazımdır ki evlenmeli ve eş edinmelidir. Amacı neslin devamı, özellikle Ehl-i İslâm ve Ümmeti Muhammed’in çoğalması, nefsinî günah ve kötülük işlemekten alıkoymalıdır. Hadis-i Şerif’te vârid olmuştur. “*Evleniniz çoğalınız zira ben kıyamet gününde sizinle iftihar edeceğim.*”²⁵⁷

Ali Çelebi’ye göre Allah âlemdeki nizamın bekâsı ve insan neslinin devamı için insanlara ve hayvanlara lezzet ve arzuyu yaratılışlarının gereği kılmıştır. Tenâsülü bizzat aklın gereği olarak istemezlerse bari yaratılışlarının gereği olarak istesinler ki insan nevi’nin bekâsı hâsıl olsun. Nesiller vücuda geldikten sonra terbiye ve takviyeye muhtaç olduklarında Allah (C.C.) anne ve babalarını onlara karşı müşfik ve sevgili eyler ki nesil yok olmasın. Muhtaçlık durumu geçtikten sonra şefkat ortadan kalkar. Kuşlar yavrularını yuvalarından kovarlar.

Dolayısıyla nesli çoğaltmak, âlemin intizamının bekâsına ve insan neslinin devamına yardım etmek her olgun kimseye gereklidir.²⁵⁸

Ayrıca evlenmeyi, eşlerin birbirlerine yardımcı olmaları ve birbirlerinin vekili olmaları yönüyle de gerekli görür.²⁵⁹ Evlenmek sadece neslin devamı ve çokluğu için değildir. Evlilik; paylaşma, yardımlaşma, birbirlerine vekâlet etme nefsinî günah ve kötülöklere gitmekten korumak için de gereklidir.²⁶⁰ Doğacak çocuğun eğitime ihtiyacı vardır. Eğitimin eşlerin birbirlerine karşı uyumlu ve düzenli bir aile ortamında verilmesi şarttır.

Evliliğin önemini, evlenmemenin kötölüklerini ayet ve hadislerden deliller getirerek açıklayan, çoğu zaman şiir ve hikâyelerle süsleyen müellifimiz; Allah-ü Teâlâ’ya benzemeye çalışan bir insanın gayesi; sadece bedenî zevk almak amacını

²⁵⁶ A.A., II, s. 18.

²⁵⁷ Ebu Davud, *Sünen*, Nikâh, 2.

²⁵⁸ A.A., II, s. 18-19.

²⁵⁹ A.A., II, s. 18.

²⁶⁰ A.A., II, s. 18.

güdüyorsa, insanın yüce mertebeden hayvanlık derecesine belki ondan da aşağıya düşeceğini hatırlatarak evlenilecek kadında aranılacak özellikleri bildirmişdir.²⁶¹

3.7.1. İyi Bir Eşte Aranılacak Özellikler

Kınalızâde Ali Çelebi'nin "eşte aranılacak özellikler"den kastettiğinin kadınlar olduğu âşikardır. Bu niyetinin de zamanının şartlarından kaynaklandığını dikkate almak gerekmektedir. Ona göre eşte aranılacak özellikler şunlardır.

1) *"Ve hatunlarda bir sıfat-ı lâzime dahi velûd olup akîm olmamaktır. Nitekim Cenab-ı Risâlet penâhî buyurmuştur ki Hayrun-nisâikum el velûdu'l vedûd"*²⁶² Kadınlarda bulunması gereken özelliklerden birisi de çocuk doğurmak, çocuksuz olmamaktır. Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki; *"Kadınlarınızın en hayırlısı doğuran ve kimsesiz olmayandır."*²⁶³ Hadisini de delil olarak getirmiştir.

2) *"Ve tezevvüc-i nisâ-i ahrâr, teserrî vü istilâd-ı cevârîden efdaldır."*²⁶⁴ Hür kadınlarla evlenmek cariyelerle evlenmekten daha iyidir. Çünkü hür kadın, iffet, akıl ve idarede, ırzını korumak, çocuklarını terbiye etmek ve kötü davranışlardan kaçınmak gibi birçok durumlarda cariyeden üstün ve faziletlidir. Hür kadının birçok fazilet ve iyilikleri vardır. Meselâ yaratılışı itibariyle iffeti tam olmasa bile babasından ve yakınlarından çekineceği için zihnindeki bazı kötülükleri yapamama ihtimali mevcuttur. Hür olmanın şu faydası da vardır. Akraba ve yakınları ile yardımlaşma olur. Çocuğun eğitimi açısından anne tarafının yardımını görür. Bu durum cariyelerde olmaz. Bize göre de hür kadının çocuğu da hür olacağından çocuk kendine güven duymuş bir birey olarak eğitimi özgür alacak, anlamadıklarını özgürce soracak bu vesile ile de daha kaliteli bir eğitim almış olacaktır.

3) Evlilik yoluyla düşmanlıklar dostluğa dönüşebilir. Burada, Mâverdî'den Hailid b. Zeyd b. Muaviye'nin kendisine düşman olan Zübeyr kabilesinden Remle bint-i Zübeyr ile evlenerek bu kabile ile dostluk kurduğunu nakletmiştir.²⁶⁵

²⁶¹ A.A., II, s. 19-22.

²⁶² A.A., II, s. 19.

²⁶³ Hadis, Sünen-i Beyhakî, el-Kübrâ, 7/82.

²⁶⁴ A.A., II, s. 19.

²⁶⁵ A.A., II, s. 20.

4) “*Ve tezevvüc-i bîkr seyyibden efdaldır.*”²⁶⁶ Bekâr hanımla evlenmek, dul hanımla evlenmekten daha iyidir. Ona göre bekâr hanımların eşlerine bağlılığı, terbiyesi, emrine boyun eğmesi, sadece kocasıyla ilgilenmesi dul hanımlara nazaran daha fazladır. Dul hanımların ilk eşini hatırlaması ve hasret çekmesi ihtimali bulunmaktadır. Bunun eğitimle alakası ise üvey annelik, üvey evlatlık olmayacağından çocuk hak ettiği sevgiyi alacak, dolayısıyla daha iyi eğitilecektir.

Kınalızâde’ye göre bu vasıflardan başka güzel ve hoş görünüşlü, alımlı ve endamlı olması ayrıca zengin olması iyinin de iyisidir. Buna kavuşan kimsenin Allah’a sonsuz şükretmesi lazımdır. Eğer sadece güzellik, soy, sop ve zenginlik seçilirse, sonsuz üzüntü ve yorgunluk, belki de yok olmak, din ve dünya işlerinin bozulması ihtimali bulunmaktadır. Bu görüşlerini yine düşünürlerin sözleriyle pekiştiren Ali Çelebi şöyle bir nakil yapar. “*Filozoflar demişlerdir ki;*

— *Kadın sadece yüz ve şekil güzelliği sebebiyle istenmemelidir. Zira güzellik ile iffetin bir arada bulunmaları çok azdır. Güzel kadına istek ve alâka çok olur. Kadınlar da zayıf akıllı olduklarından muhtemeldir ki ahlâksız kimselerin aldatmacalarına kanarlar.*”²⁶⁷

Müellifimizin, kadınları zayıf akıllı görmesi elbette kabul edilecek bir görüş değildir. Ancak yaşadığı dönemin geleneği ve kadının ruhunun olup olmadığı tartışmalarının yapıldığı Hıristiyan batı kültürünün etkisiyle söylenmiş bir söz olduğu düşünülebilir.

Kisra’nın Bahircan adlı vezirinin hikâyesini de anlatan bilginimiz sonunda kanaatini açıklar. Ona göre, son derece güzel ve o nispette çirkin hanımdan kaçınmak gerekir. Zira çok çirkin olunca nefsi onunla yetinmeyip başkası ile ilgilenmekten geri kalmaz. Böyle bir durumla karşı karşıya gelindiğinde her zaman olduğu gibi yine itidâlli olmaya davet ederek ortacı görüşünü yinelemektedir.

*Ne fart-ı kubh gerek zevcede ne hüsn-ü behâ
Miyâne gözle ki hayru’l umûri evsatuhâ*²⁶⁸

Zevcede ne çok çirkinlik ne de paha biçilmez güzellik gerek.

²⁶⁶ A.A., II, s. 20.

²⁶⁷ A.A., II, s. 21.

²⁶⁸ A.A., II, s. 22.

Ortasını bul. Çünkü işlerin hayırlısı ortasıdır.

Yine müellifimize göre; kendisi ile makam ve mevkide denk olmayan kadına da rağbet etmemelidir. Onun malı çok olduğu için muhatap kabul etmez. Bu tip sıfatlar, kadının üstünlük ve hâkimiyetine sebep olur. Erkek hizmetçi, kadın hizmet edilen duruma geçer. Erkek kadına mağlup olmakla karı-kocalık işleri tersine döner “*Erkekler kadınlar üzerine hâkim ve galiptirler.*”²⁶⁹ Ayetinin manası alt üst olur ve evin idaresi bozulur. Yaşamadaki intizam noksan ve eksik olur.²⁷⁰

3.8. Baba

Eğitimin en önemli unsurlarından birisi de babadır. Dolayısıyla babanın iyi olması ailedeki eğitimin de iyi olmasına etki yapar. Her topluluk gibi ailenin de bir reisi olması gerektiğini, bu reisin de baba olduğunu belirten Ali Çelebi, aile reisinin niteliklerini ve ev halkıyla münasebetlerini de şöyle izah etmiştir.

“*İctimâ-ı menzilde reis ve ehl-i menzil-i sâyis olan evvela çoban gibi olmak gerek... Saniyen reis-i mezkûr tabib gibi ola ki...*”²⁷¹ Müellife göre baba o kadar önemlidir ki o hem doktor ve hem de çoban gibi olmalıdır. Çünkü baba hem evini geçindirecek ve hem de aile bireylerinin eğitilmesinde üzerine düşen görevi yapacaktır. Ona göre; bir çoban, sürüsünün korunmasında, sulanmasında ve otlatılmasında dikkatli olur, muhtemel zararlardan sürüsünü kurtarmaya çalışır da böylece sürü kurt ve canavarlardan emin olur, sulanması ve otlatılması da vaktinde yapıldığı için bakımlı olur, yavruları çoğalır ve gelişir. Aynen bunun gibi aile reisinin önce himayesi altında olan ev halkını düşman zararlarından koruması iyi olmayan zararlı işlerden ve yerlerden alıkoyması ve her birini mümkün olan olgunluğa erdirmesi gerekir. İkinci olarak aile reisi doktor gibi olmalıdır. Bir doktor sağlığı korumak ve hastalığı gidermek için tedaviye dikkat eder, organlar arasında denge kurar. Beden sağlıklı ise doktor onu korumaya önem verir. Eğer sağlıksız ise sıhhatini tekrar ikame etmeye çalışır. Bir organın rahatsızlığında sadece o organa bakmak yerine vücudun tamamını dikkate alır ve o organı rahatsız eden kaynak

²⁶⁹ Nisa, 4//34; D.İ.B. *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nde bu ayetin tercümesi şöyledir: “*Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır.*” D.İ.B. Yayınları, 12. Baskı, Ank. 2006, s. 83.

²⁷⁰ A.A., II, s. 22.

²⁷¹ A.A., II, s. 4.

konumunda başka bir organ varsa kaynağın tedavisine yönelir. Vücudun tamamının sağlığı, hasta organın kesilerek yok edilmesine bağlı ise doktor bunu yapmaktan kaçınmaz. Ta ki kötülük ve hastalık diğer azalara bulaşıp beden çökmesin, sıhhat ve denge kaybolmasın.²⁷²

3.9. Evde Kadın ve Erkeğin Statüsü

Evin ahenk ve düzeninin gerçekleşebilmesi için kadın ve erkeğin rollerini üstlenmelerini ve birbirlerine karşı olan görevlerini yapmalarını ister. Bu konuda da şunları söylemiştir.

*“Ve hatun-ı muvafık ve karîne-i sâliha, zevcine tedbir-i menzilde mu’în-i müşârik ve gaybetinde mâl-ü ıyâlini hafız-ı nâib, huzurunda müşkilât-i umûrunda nâsih-i müşavirdir ve şedâyid-ü nevâibinde gamgüsâr-u musâhibtir.”*²⁷³

Uygun bir eş; eşine ev idaresinde yardımcı ve ortak, eşi olmadığı zamanlarda onun malı ve çocuklarının koruyucusu ve vekilidir. Eşi yanında olduğu zamanlarda zor işlerinde nasihatçisi ve danışmanı, sıkıntılı anlarında keder ortağı ve arkadaşındır.

Kınalızâde’ye göre hanımların faziletli ve olgun olanı, akli dini, iffet ve namusu, edep ve hayâsı yerinde olanıdır. Eşinin rızasına önem verir. Namusunu korumak esas gayesidir. Nankörlük ve kıymet bilmezlik yapmaz. İffetlidir ve eşine bağlıdır. Dili uzun ve hakkı bilmez değildir.

3.9.1. Kadının Üç Şey Yapıp Üç Şeyden Kaçınması Gereklidir

1) “...zevcinden zevcesi heybet üzerine olmaktır.”²⁷⁴ “Kadın eşinden çekinmelidir.” Sözü “koca, karısına korku ve hürmet hissi verecek şekilde eşinden daha heybetli olmalıdır” şeklinde anlaşılmalıdır. Müellifimize göre bu şart en önemlisidir. Bu şart olmayınca kadın üstün olur ve isteklerini elde etmek ister. Kocasını hiçe sayar. Böyle olunca da kötü olaylar birbirini takip eder. Bunu gidermek ise imkânsızdır.

²⁷² A.A., II, s. 5.

²⁷³ A.A., II, s. 19.

²⁷⁴ A.A., II, s. 22.

2) Kadının; kendisine ikramda bulunan, iyilik yapan ve sevgisini kazanmak için gayret gösteren kocasının sahip olduğu bu özelliklerinin ona itaat etmemek, boyun eğmemek ve beraber olmamak için yok olmasını istememesi bundan kaçınması lazımdır.

3) “...hatunu bir şuşulle mukayyed edip battal oturmaya komayalar.”²⁷⁵ Kadın bir işle meşgul olup tembel olmamalıdır. Kadın ev işlerinden, farz ve mendup ibadetlerinden artan zamanlarını bir takım sanat ve zanaatlarla geçirmelidir. Kadınların çalışmasını ve meslek sahibi olmasını teşvik eden müellif burada Hoca Hamdullah Kazvinî'nin *Târih-i Güzîde* adlı eserinden şöyle bir olay nakletmektedir;

— Selçuklular zamanında, Arslan Selçukî'nin hanımları arasında bulunan bir hatun, zaman zaman gelip Kazvin dışındaki otağda otururdu. O zaman Kazvin'de su sıkıntısı çekilmekteydi. Şehir ahali, hanımdan su getirmesini istemek için otağına gittiler. Yaklaşınca, önüne çark koymuş, iplik eğirdiğini gördüler ve;

— Bu kadın bu kadar zenginken hâlâ ip eğiriyor. Bu kadar mal sevgisi olunca bizim isteğimizin kabul görmesi ihtimali yoktur diye düşündüler.

Melike, anlayış kabiliyeti ve ferasetiyle onların ne düşündüklerini anlayarak onları yanlarına çağırdı ve şunları söyledi.

— Çark ve çıkırık kadınların zinetidir. Eğer bununla meşgul olmazlarsa fikirleri başka yerlere kayar ve uygun olmayan şeylerle meşgul olurlar. Bildim ki sizin bir dileğiniz vardı. Benim çark çevirdiğimi görünce durdunuz. Anlatın bakalım. İmkân nispetinde yardım olunsun.

Kazvin halkı Melikenin iffet ve himmetini överek, isteklerini arz ettiler. Melike hemen sandıkları açıp bol mal verdi. Su Kazvin şehrine ulaşınca kadar da yerinden kalkmadı.²⁷⁶

Erkeklerin bulunduğu yerlere kadınların götürülmesinin yanlış olduğunu söylemeye gerek bile duymadığını söyleyen Kınalızâde “Mümkün oldukça kadınları düğünlere ve kadınların toplu bulunduğu yerlere gitmekten men etmelidir”²⁷⁷

²⁷⁵ A.A., II, s. 23.

²⁷⁶ A.A., II, s. 23.

²⁷⁷ A.A., II, s. 24.

görüşünü, kadınların bazı kötülükler için bir araya gelip birbirlerini teşvik etme ihtimalleri olduğu gerekçesi ile açıklamaktadır. Ona göre bundaki en az zarar, kadınların diğer kadınlara özenerek eşlerinden bunları istemeleridir. Bu ise aradaki sevgi ve hürmetin azalmasına sebep olur.

3.9.2. Kadınların Eşleri Yanında Hürmet ve Saygısını Artıran Beş Husus

1) İffettir. Eşinin yatağına hiçbir yabancıyı almamalı ve güzellik bahçesinden yabancıların gözünü faydalandırmamalıdır.

2) Eşinin malını israf ve telef etmekten korumalıdır.

Müellif burada bazı bilginlerin görüşüne dayanarak; cesaret ve cömertliğin erkek için fazilet, kadın için rezilet olduğunu kendine göre gerekçelerle açıklar.

3) Kocasını kadının yanında daima korkulan kişi olmalı ve kadının kalbinde eşinden çekinme duygusu olmalıdır.

4) Kadın kocasının isteklerine karşı çıkmamalı, inatçı olmamalıdır.

5) Koca, eşine iyi davranıp şakalaşırken yersiz naz yapmamalıdır.²⁷⁸

*Pes cümleden zâhir oldu ki zen her hâl zevcine mut'î ü münkâd ve muhteriz-i muhalefet-ü inâd olmak gerek...*²⁷⁹ cümlesiyle başlayan sözlerinde; her durumda kadının eşine boyun eğmesi ve itaat etmesi, muhalefet ve inattan kaçınması gerektiğinde herkesin ittifak ettiğini söyledikten sonra Peygamberimizden “*eğer mahlûkun mahlûka secde etmesi uygun olsaydı, kadının kocasına secde etmesini emrederdim. Fakat secde sadece Allah'a mahsustur ve yaratılanlara izin verilmemiştir*” hadisi şerifini nakletmiştir.²⁸⁰ Bu husustaki diğer görüşleri şunlardır.

²⁷⁸ A.A., II, s. 24-26.

²⁷⁹ A.A., II, s. 26.

²⁸⁰ Tirmizî, *Sünen*. Redâ, 10; Ebû Davud, *Nikâh* 40; İbni Mâce, *Nikâh* 4. Hadisin doğru tercümesi ise şöyle: "İnsanın insana secde etmesini emrederdim olsaydım, kadının kocasına secde etmesini emrederdim. Bu hadise açıklık getirmesi açısından Hayrettin Karaman hocanın görüşlerini nakletmek yerinde olacaktır. "Bir hadisin doğru anlaşılıp yorumlanmasında en önemli esaslardan biri de o hadisin söylenmesine sebep olan olayı (sebeb-i vurûd) bilmektir. Bazen hadisin hangi olay veya durum üzerine söylendiğini bilememek ciddi yanlışlıklara sebep olmaktadır. Bu hadisin sebeb-i vurûdu olarak şöyle bir olay zikredilir kaynaklarda:

Muaz b. Cebel Şam'dan (veya Yemen'den) döndüğü zaman, (Ebû Davud'un rivayetine göre ise Kays b. Sa'd Hîre'den döndüğü zaman) Rasûl-i Ekrem'e secde etmek istemişti. Neden böyle davrandığını soran Hz. Peygambere: Hıristiyanlar reislerine ve kumandanlarına secde ediyorlardı. Ben de sizin buna daha layık olduğunuzu düşünerek secde etmek istedim, dedi. Bu hareketi doğru bulmayan Hz. Peygamber bahsi geçen hadis-i şerifi söylemiştir.

Anlaşılması gereken odur ki bu hadiste ifade edilen şey kadının kocasına secde etmesi vs. değildir. İnsan Allah'tan başka hiçbir varlığa secde edemez. İnsanın kendi cinsinden bir varlığa "kulluk

Hukemâ dediler ki; iyi ve temiz kadın, muhabbet ve şefkatte anneye; kanaat ve hizmette cariyeye, sadakat ve anlaşmada dostlara benzer. Kötü kadın, emir ve üstünlük taslamada zalimlere, eşini kınamakta düşmanlara, malını israf ve telef etmekte hırsızlara ve haramîlere benzer.

Şu da iyi bilinmelidir ki eğer kadın aşağılık işlerde meşgul olur ırz ve dine hâle getirirse ayrılmak zaruri olur. Şayet kadın güzel olan hayatı bozar, evin temiz durumunu sarsar ise o zaman ayrılmak akla uygun ve münasiptir. Bazı azizler bu durumda sabrı ve tahammülü tavsiye etmişlerdir.²⁸¹

Kınalızâde Ali Çelebi bu görüşünü Mevlâna Abdurrahman-ı Cami'nin şu sözlerini naklederek güçlendirir. "Ona göre kadının eza ve cefasına dayanmakla kendi nefsinin arıtılması, iyi ahlâkı elde etmeyi hedeflemek gibi bir davranış içinde olmak gerekir. Ancak bu yol olgunların ve seçkinlerin yoludur. Halk için normal yol ayrıktır. Eğer ayrılık çocuklara zarar verecekse sabır ve tahammül göstermek daha iyi olur."²⁸²

3.9.3. Erkeğin Yapması Gereken Şeyler

1) Erkek karısına iyi davranmalı ve onun haklarına riayet etmelidir ki muhabbetini celb, ilgisini tahsil etsin. Bu iyilik ve güzel muamele haddinden fazla olmaya ki erkeğin mağlup kadının galip olmasından hâsıl olacak zararlar ortaya çıkmassın.

2) Erkek kudreti yettikçe, hali vakti müsait oldukça karısına güzel ve değerli elbiseler giydirmelidir ki buna riayet etmek olgunluğun delâletidir.

3) Ev idaresinde kadın ortaktır. Evin iç işleri kadına ait olup, yiyecek ve eşyaların hıfzı, hizmetçilerin kontrolü onun idaresine bırakılmalıdır.

4) Kadın sağlıklı, iffetli ve evi korumada kudretli ise onunla yetinip, üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır.²⁸³

göstergesi" sayılabilecek her türlü davranış ve tutum yasaklanmıştır. Bununla birlikte ailede iyi geçim, huzur ve mutluluğun yakalanabilmesi için en önemli unsurlardan biri de kuşkusuz eşler arasındaki sevgi ve saygı ilkesidir. Dinin emir ve tavsiyelerine ters düşmedikçe tarafların birbiri üzerindeki haklarına da saygılı olmaları gerekmektedir." Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. 3. İz Yayıncılık, İst. 2001.

²⁸¹ A.A., II, s. 22-23.

²⁸² A.A., II, s. 23.

²⁸³ A.A., II, s. 23.

5) Eşinin akraba ve yakınlarına riayet ve ikram etmelidir. Bundan fazlası da doğru değildir.²⁸⁴

3.9.4. Erkeğin Kaçınması Gereken Şeyler

Erkekler için de tavsiyelerde bulunan Kınalızâde Ali Çelebi şunları söylemektedir.

1) “*Gâyet-i mahabbet izhâr eylemeye*” Sevgi arzusuna müptela olmuş olsa bile bunu gizlemelidir. Kadın kocasının sevgisini fark ettiğinde naz ve cilveye meylederek dilediğini kocasına yaptırabilir. Bu çok naz yüzünden de erkeği rezilete sürükleyebilir.

2) Mühim ve büyük işlerde hanımıyla istişarede bulunmamalı, bütün gizliliklerine ve sırlarına kadın muttali olmamalıdır.

3) Kadınları boş ve lüzumsuz şeylerden, yakışıklı gençleri görebilecekleri yerlerden, Hüsrev ile Şirin gibi aşk hikâyelerinden, hezeyan kitaplarını okumak ve dinlemekten men etmelidirler. Kadınları, takvâ ve dindarlığı bilinmeyen ihtiyar ve müphem olan kadınların sohbetinden men edeler. Bilhassa tanımadığı ihtiyar kadını asla eve koymamalı ve gizli işlerine karıştırmamalıdır.²⁸⁵ Kadınları içki içmekten sakındırmak gerektiği üzerinde duran müellif; içkinin hayâyı kaldırıp şehveti tetiklediğini ayrıca isteyene boyun eğme meylini verdiği iddiasında bulunmaktadır.²⁸⁶

3.9.5. Kadınların Beş Çeşidinden Kaçınmak Gerek²⁸⁷

Aile konusuna son derece önem veren Kınalızâde, ailenin mutluluğu ve çocukların geleceği için en ufak ayrıntıyı dahi değerlendirmiştir. Kendisinin fikrine göre ailedeki mutluluğu sağlayabilmek için şu çeşit kadınlarla evlenmemek gerekmektedir.

1) *Hannâne*; eski eşini durmadan özlemle anan kadın.

²⁸⁴ A.A., II, s. 23-24.

²⁸⁵ A.A., II, s. 24.

²⁸⁶ A.A., II, s. 24.

²⁸⁷ A.A., II, s. 26-27.

- 2) *Mennâne*; eşine malı ve makamı için bağlı olan kadın.
- 3) *Ennâne*; hastalıktan veya eşinden dolayı devamlı şikâyetçi olan kadın.
- 4) *Keyyetü'l-Kafâ*; eşini arkasından kötileyen kadın.
- 5) *Hadrâu'd-Dimen*; kendisi güzel ama aslı ve nesebi düşük olan kadındır.

Hadis-i şerifte vârid olmuştur ki; kendileri güzel, asılları kötü kadınlardan kaçının.

—Ey Allah'ın Rasûlü; Bu ne demektir? Bunlar kimlerdir?

—Kötü yerde meydana gelmiş güzel kadındır.²⁸⁸

Râsûlullah (s.a.s.) ashaptan Zeyd b. Harise'ye şöyle buyurdular: Ey Zeyd evlen ki iffetine iffet eklensin. Ama beş kısım kadını nikâhlama.²⁸⁹

—Ey Allah'ın Rasûlü; Onlar kimlerdir?

- 1) *Şehpere*; gök gözlü ve haşarı kadındır.
- 2) *Lehbere*; uzun boylu, zayıf kadındır.
- 3) *Hendere*; kısa boylu, çirkin kadındır.
- 4) *Nehbere*; yaşlı, kadındır.
- 5) *Leğût*'dur.²⁹⁰ Başka erkekten çocuğu olan kadındır.

Müellifin bu özellikleri saymasının eğitime katkısı çocuğun eğitimi için en ufak bir noksanlık ve kusura yer bırakmamasıdır.

Arap şeyhlerinden birinin oğlu evlenmek isteyince şöyle demiştir.

—Ey oğlum; daima öfkeli olan, her zaman yüzü asık ve mirasını ve mihrini almak için her an eşinin ölümünü bekleyen kadını sakın alma!

İmam Maverdî *Kitâb-ı Edebü'd Din ve'd Dünya* adlı eserinde derki:

Nikâh akdinin iki çeşit şartı vardır.

- 1) Bir nev'i münhasırdır ki her nikâhta lazımdır.
- 2) Ve bir nev'i gayri münhasırdır. Zamanın ve yerin değişmesiyle değişir.

Birincisinin üç şartı vardır.

²⁸⁸ A.A., II, s. 27.

²⁸⁹ Müellifin hadis diye zikrettiği bu son iki hadisin kaynağı bulunamamıştır.

²⁹⁰ A.A., II, s. 27.

a) Dindir. İffet ve kanaate sebep olur.

Burada Ebû Hüreyre (r.a.)’den naklederek;

—Mü’min kadının mü’min eşi sevmemesi, daima buğz ve nefret etmesi hiç mevcut değildir. Bir huyundan nefret ederse diğer huyunu beğenir. Sözü zikreder.

b) Akıldır. İşlerin iyi ve doğru olanı akıldan çıkar. Peygamberimiz buyurmuştur ki:

—Size gerekli olan engin sevgidir, ahmak kadını nikâhlaymayın zira onun sohbeti yorgundur ve ondan olacak çocuk ta hebâ olur.²⁹¹

Yine:

—Aklın bulunduğu yerde anlaşma vardır

c) Denkliktir ki, onunla mahcubiyet ortadan kalkar. Yardım ve çokluk hasıl olur.

Hadis-i Şerifde buyurulmuştur:

— *Nutfelerinizi koruyunuz, onları ancak denk olan yerlere bırakınız.*²⁹²

Müellifimiz Kınalızâde Ali Çelebi Arap filozoflarından ve ahlakçılarından Eksem bin Sayfi’nin çocuklarına yaptığı şu vasiyeti aktarır:

— Sakın dış güzelliğine duyduğunuz ilgi sizi denklik isteğinden men etmesin ve şehvet üstünlüğü sizi akıllı hareketten uzak durmaya tabi kılmasın ki, hoş olmayan nikâh, nesebinizde olan şerefi giderir. Yine uyulması ve bilinmesi gerekli olan şey, evlenmek isteyen kimsenin gayesi, din, iffet, güzel ahlak ve günahsızlık olmalıdır.

Eksem bin Sayfi’nin vasiyetini naklettikten sonra kendi tavsiyelerine şöyle devam etmektedir.

“Birçok kimseler bu zamanda bu sebepleri istemeyip, makam ve mevki sahibi kimselerin kızlarını alarak, onu makam ve mevkiye vesile edinmektedirler. Çok malı ve çeyizi olana ilgi duymaktadırlar. Bazısı da dış güzelliğine, vücut ve beden şekline

²⁹¹ A.A., II, s. 28.

²⁹² A.A., II, s. 28. Müellif in kaynağını göstermediği bu hadis; *Sünen-i Dârekutnî*, 3/299, nu. 198; *Aclûnî, Keşfu’l Hafâ*, 1/358, nu. 960.

sahip olana meyleder. Makam ve mevki için eş alan kimsenin eşi ya vefat eder ya da kendisi kovulur. Bu kimse eli boş ve hüsranda kalır.

Mal için evlenen kimse yanılabilir. Zengin sandığı kimse, fakir ve orta halli, ya da cariye, ihtiyar ve eksik çeyizli çıkabilir yahut da zengin eş, malını eşine harcatmaz. Bu itibarla güçlkle karşılaşır. Eş, bu tip kadından faraza ödünç olsa bile, faydalanması mümkün olmaz.

Güzelliği abartanlar o kadar çok olur ki, bir çirkini Züleyha diye satarlar. İhtiyar bir kadını Şirin diye ortaya atarlar. Sonradan gerçekler ortaya çıkınca, pişmanlık, hüüzün ve esef içinde:

— Yetişin! Bu ne biçim yüz ve burun? Git, benden başka kime görünürsen görün! Diye feryad eder.”²⁹³

Bu, ihtiyar kadını genç sanıp alan, sonra da pişman olarak feryat eden Arab'ın durumuna benzer.

Güzelliği çok ve erkeğin kendisine âşık olduğu kimselerle evlenmelerin bile, umumiyetle aşkı yok olur ve meyli ve gönlü başkasına kayar. Niza ve mücadele ise sonunda ayrılmakla neticelenir.

Amma din, iffet ve Ahiret saadeti görüşünde olanlara Allah yardımcı olur ve iyi niyetle onları fakirlikten ve zenginlik ve servete, aşağı bir dereceden yüksek makam ve mevkiye yükseltir.

Nitekim Hadis-i Şerifde şöyle vârid olmuştur:

Kadın, güzelliği, malı, soyu ve dünyası için nikâh edilir. Size gerekli olan ise dindardır.”²⁹⁴

Peygamber efendimiz yine buyurmuştur ki:

“Kim bir kadını üstünlüğünden dolayı alırsa, Allah ancak onun düşkünlüğünü arttırır. Kim bir kadını malından dolayı alırsa, Allah onun ancak fakirliğini arttırır. Kim bir kadını güzelliğinden dolayı alırsa, Allah onun yalnız düşüklüğünü arttırır.

²⁹³ A.A., II, s. 28.

²⁹⁴ A.A., II, s. 29; Buhari, *Sahih-i Buhari*, 5/1958, Nikâh, 15; Müslim, *Sahih-i Müslim*, 2/1086; İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh, 6.

Kim bir kadını ancak namusu, iffeti, merhamet ve şefkatinden dolayı alırsa, Allah o kadın hakkında erkeği, erkek hakkında da kadını üstün ve mübarek kılar."²⁹⁵

Evlilikle ilgili adı geçen fazilet ve üstünlüklerin, evlilik hukukunu ayakta tutan, evlenme sebebi ile zulüm ve isyan yapmayanlar için olduğu kanaatine sahip olan Kınalızâde, aile hukukuna uymayan kimsenin evlilikten kaçınması ve yalnızlığa katlanması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Müellifimiz nikâhın kimilerine göre vacip, kimilerine göre mübah ve kimilerine göre de haram olduğunu söyleyerek kendi hükmünü şöyle açıklamaktadır.

"Nikâh son derece istekli olana gerekli ve zaruridir. Orta seviyedeki istek durumunda evlenme uygundur. Zulüm ve haksızlık durumunda haramdır."

Ahlâkçıların "evlenecek her kimse, eşini çekip-çevirmeye, evini idareye muktedir olmazsa, evlenmeden uzak durması ve yalnızlığa sabretmesi, evlenmemesi gerekir." dediklerini bu sebepten dolayı bazı bilginlerin evlenmenin aleyhinde olduklarını misaller vererek açıklamaktadır.

"Et-tezevvüc-ü iltizamu mehrin ve'n kitâ-u zahrin ve'n kisâr-u dehrin."

"Evlilik mehir yükümlülüğü, bel bükülmesi ve ömür boyu kırgınlıktır."

Burada müellif "fakir dedim ki" diyerek kendi sözlerini zikreder:

"Et-tezevvüc-ü garâmetü mehrin ve nedâmetü dehrin ve tekavvusü zahrin ve tecerru'u kahrin; sürûruhu ilâ usbû'in ve selâmetühü ila şehrin."

"Evlilik mehir borçlanması, bir ömür boyu pişmanlık, belin bükülmesi ve kahr çekmektir, mutluluğu bir hafta, düzenli yürümesi bir aydır."

"Ve dahi dedim ki; et tezevvücü selâmetühü müddete şehrin ve garâmetühü meda'd-dehri."

"Evlilik ancak bir ay kadar düzenli gider, sorunları ise bir ömür."

Şair Fârsî Gûy'un beyti;

Berây-ı yek dem-i şehvet ki hâk ber serâ vü,

Esîr-i zen netûvan süd be sahlâ-yı dârez.

²⁹⁵ A.A., II, s. 29; Şerh-u Sünen-i İbn Mâce, 1/134, nu. 1859.

“Bir anlık şehvet için lânet olsun kadına esir olunmaz.”²⁹⁶

Bu görüş, evlilikte gerekli hukuk ve kaidelere uymayanlar içindir.

Ancak, kendini ve ırzını koruyan, milletin çoğalmasını, malın ve dinin korunmasını hedef tutanlar için değildir.

İyi bir hanımla evlenerek, çocukların meydana gelmesi, nesillerin devamını sağlamak, elbette dini nikâha sarılmakla olur.”²⁹⁷

Çocukları ailenin üçüncü rüknü ve esası sayan müellifimiz, çocukların da terbiye edilmeleri ve kötülüklerden korunmaları gereği üzerinde durarak bu bölümde onların eğitimleri konusundaki fikir ve görüşlerini beyan edeceğini söylemiştir.²⁹⁸

3.10. Anne-Babaya Karşı Davranış Eğitimi

“*Bâb-ı Der Beyan-ı Âdâb-ı Riayet-i Peder ve Mâder*”²⁹⁹ başlığıyla anne ve babaya karşı hatta akrabalara karşı davranış kurallarını açıklayan müellifimize göre akıl ve din yönünden insan, kendisine nimet veren Allah’a şükretmelidir. Nimetlerin en yücesi ise Allah’ın verdiği ilahi nimetlerdir. Çünkü her türlü iyilikler O’ndan sadır olur. Bundan sonra anne-baba nimeti gelir. Zira kulun var oluşu gerçekten büyük nimettir. Diğer nimetler, varlık nimetine bağlıdır. İnsan varlığının hakiki sebebi, Hak Celle ve Alâ, görünen sebebi ise anne ve babadır.³⁰⁰

İnsanoğlu aciz iken (bebeklik ve çocukluk dönemi) ona en büyük desteği veren, yiyecek ve içeceğini temin eden, her türlü ihtiyaçlarını karşılayan, terbiye eden, büyümesine ve gelişmesine, hayatının devamına sebep olan ayrıca ruhunu güzelleştiren ve hareketlerini düzenleyen anne ve babadır. Birçok güçlülere katlanarak gece gündüz demeden yorulmadan her türlü ihtiyaçlarını karşılayan hatta kendisini evladına feda eden yine anne ve babadır.

Anne, varlığa sebep olmak hususunda baba ile eşittir. Ancak hamilelik dönemi, doğurmak, emzirmek ve diğer zorluklarda babadan hakkı çoktur.

²⁹⁶ A.A., II, s. 29.

²⁹⁷ A.A., II, s. 29–30

²⁹⁸ A.A., II, s. 30.

²⁹⁹ A.A., II, s. 48.

³⁰⁰ A.A., II, s. 48.

Ashabın peygamberimize. – Kime iyilik edelim? Sorusuna üç defa –annene-, dördüncüsünde, -babana- dediği hadis-i şerifi³⁰¹ naklettikten sonra görüşlerine şöyle devam eder.

Annenin babadan şefkatinin üstünlüğü sebebiyle anne sevgisi babaya üstündür. Çocuklar sıkıntı ve korku anında önce annelerine sığınır. Bu yüzden anne ve babaya ne kadar iyilik etsek onların iyiliklerine yetişemeyiz.

Yine müellifimizin hadis diye naklettiği ancak kaynaklarda göremediğimiz şu sözü nakleder.

Bir kimse Peygamberimiz (s.a.v.)’e gelerek şöyle dedi:

—Benim bir annem var, onu sırtımda taşıyor, yüzümü ondan ayırmıyor ve bütün kazancımı ona harcıyorum. Hakkımı ödemiş oluyor muyum?

—Ödemiş olmazsın. Zira o, sana hem hizmet ederdi hem de senin hayatının devamını isterdi. Sen ona hizmet ediyorsun ama ölümünü bekliyorsun.

Ali Çelebi’ye göre bir kimse anne ve babasına hizmete gücü yetiyorsa bunu ağır bulmamalıdır. Şeytan insana ana-babaya hizmeti ağır gösterir.

—*Anne ve babasına veya onlardan birisine yetişip de bakmayan kimsenin burnu sürtülsün.*³⁰²

3.11. Himayesi Altındakilere Davranma Eğitimi

“*Bâb-ı Der Beyan-ı Âdâb-ı Terbiyet ve Hidmet-i Hadem ü Haşem*”³⁰³ başlığı altında incelediği konuya, “*Evvelâ mâ’lum olsun li hukemâ, abîd ü imâ ve hadem ü haşem insana el ve ayak ve göz ve kulak mesâbesindedir...*” diyerek İslâm ahlâk bilginleri’nin; “köle, cariye, hizmetçiler ve diğer hizmet verenler, insanın eli, ayağı, gözü ve kulağıdır” görüşünü naklederek başlayan Kınalızâde Ali Çelebi; “Zira insan kendi eli ile tutacağı şeyi onların eli ile tutar. Ayağı ile varacağı yere onların ayağı ile varır. Bakacağı şeye onların gözü ile bakar ve görür.” sözleriyle de Aristoteles’den gelen gelenekle hizmetçileri evin ana unsurlarından saydığını belirtmektedir.

³⁰¹ Buhari, *Sahih*, Edeb, 6; Müslim, *Sahih*, Birr, 1.

³⁰² Müslim, *Sahih*, Birr, 10.

³⁰³ *A.A.*, II, s. 52.

Kınalızâde'ye göre hizmetçilerin uzuv ve aletleri, şahsın alet ve uzuvları yerine geçince, kişinin alet ve uzuvları (el ve ayakları vs.) olmuş olur. Müellifimiz, hizmetçilerin rahatı sağlanmadan huzurun sağlanamayacağı görüşünü savunmaktadır.³⁰⁴

Müellife göre hizmetçiler insanın mutlu olmasına katkıda bulunur. Onlar olmazsa kişi, oturmak-kalkmak, gitmek-gelmek gibi zaruri ihtiyaçları kendisi yapacak bu durum da yorgunluk, bıkkınlık ve güçlük ortaya çıkaracaktır. Bununla beraber, insanın o küçük ve basit işleri bizzat kendisi yapması ile hürmet ve vakarı kalmayıp, hizmet edenle hizmet edilen arasındaki fark ortadan kalkar.

Bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür. Hizmetçiye sahip olmak insana Allah'ın bir lütfudur. Bu nimetin kadrini bilmek, onun şükrünü yerine getirmek gerektir. Onlara, Allah'ın emanetleri olduklarını düşünüp, nazik ve güzellikle muamele ederek, güçleri yettiği kadar iş yüklemek lazımdır.

Onlara istirahat zamanı tayin ederek, istirahat zamanında onlardan hizmet beklemeyip, rahatlarını kaçırmamak ve hayatlarını zehir etmemek gerekmektedir.³⁰⁵

Düşünmek gerektir ki, insanın yaratılışı hizmet eden ve hizmet edilen (amir-memur) arasında müşterektir. O da yorulur ve bıkar. O da beden istirahatına muhtaçtır. Bu itibarla insaf ve adâleti elden bırakmamak lazımdır.³⁰⁶

Hürmeti ayakta tutmanın yanında olan Kınalızâde Ali Çelebi, az bir suçtan dolayı ceza verilmesinden yana değildir. Zulüm ve haksızlığın kontrol altına almak demek olmadığından bahisle görüşlerini serdetmeye devam etmektedir. Ona göre:

Suçu olduğu zaman ceza vermek yerindedir ve faydalıdır. Ama her zaman ceza vermek ve kaba davranmak faydalı olmaz. Hizmetçi ile yersiz konuşma ve sohbet etmemelidir ki, edep ve hayâ'dan uzaklaşıp küstah olmasın. Küçük hataları cezalandırmamalıdır. Ya görmezden gelip habersizmiş gibi davranmalı ya da açıkça:

—Şu suçunu bağışladım bir daha yapma diye tembih edilmelidir.

³⁰⁴ A.A., II, s. 52.

³⁰⁵ A.A., II, s. 52–53.

³⁰⁶ A.A., II, s. 53.

Hizmet ve kulluk etmek hususunda Rabbine karşı kusurlu ve günahkâr, dolayısıyla affa muhtaç olan bir kimsenin, kendi eli altında bulunan insanların suçlarını affetmesi ve hatalarını örtmesi elbette lazımdır. Kendinden yüksek olandan af dileyen kimse, kendinden aşağısını affetmelidir. Tövbe eden kimsenin tövbesini kabul etmek gerektir. Tövbe ettikten sonra tekrar suç işleyene, suçuna uygun ceza verilir. Bir iki yanlışla kendilerinden ümit kesilmemelidir.

—Halıyı doğru koymadın, kandilin fitilini çakı ile keserken söndürdün, diye haddi aşarak ceza tatbik etmesi uygun düşer mi? sorusunu sorduktan sonra şu hadisi naklede.

Ashaptan biri şöyle rivayet eder:

—Babam Rasulü Allah (s.a.s.)’i hanesine davet etmişti. Bir cariye hizmette kusur edip, ben yüzüne bir tokat vurdum. Hz. Rasulü Allah (s.a.s.) son derece kırılarak: “Sen nâdan bir adamsın” buyurdu. Ben pişman olup:

—Ey Allah’ın elçisi! Allah rızası için azat olsun (hürriyetine kavuşsun), dedim. Rasulü Allah (s.a.s.):

—Eğer onu azat etmeseydin cehennem ateşi seni yakıp kavururdu, buyurdular.³⁰⁷

Eli altında bulunanlara küfür etmek ve iffet yönünden çirkin söz söylemekten kaçınılmalıdır. Yiyecek ve giyeceğinde kusur etmemelidir. Hadis-i Şerifte varit olduğuna göre şöyle buyrulmuştur:

*“Elinizin altında olanlara iyilik ediniz. Siz ne yerseniz ondan yediriniz. Ne giyerseniz ondan giydiriniz.”*³⁰⁸

Bazı ashap ve hadisin zahir (ilk anlaşılan) manasını dikkate alarak, onunla amel ederek:

—Efendi ne giyerse ondan giydirmesi, ne yemek yerse ondan yedirmesi lazımdır, demişlerdir.

³⁰⁷ Müslim, 3/1281.

³⁰⁸ Buhari, *Sahih*, Edeb, 44, İman, 22; Müslim, *Sahih*, İman, 40; Ebû Davud, *Sünen*, Edeb, 124.

Hizmetçiler de siyasetten kaçınmalı, kendilerine sağlanan nimet ve iyiliklere rağbet etmelidirler. Şeriat âlimlerinin ekserisi:

—Bu Hadis-i Şerif,³⁰⁹ herkesin aynı kalitede elbise giydikleri dönemde söylenmiştir. Ama zamanımızda dayanıklı ve göz kamaştırıcı kumaşlar ve bunların değişik cinsleri vardır. Kendi giydiği kumaştan hizmetçilerine giydirmek mecburiyetinde değildir. Kendi akranının hizmetlileri ne giyerlerse, onun da eli altındakilere öyle giydirmesi gerektirir ki, akran ve emsali arasında küçük düşmesin. Görüşünü savunurlar.³¹⁰

3.11.1. Birden Fazla Evlilik

Müellif, çok evlilik konusuna eserinin iki ayrı yerinde; birisi nefsin hastalıkları konusunu işlerken, diğeri de ailenin yönetimi konusunda erkeğin eşine karşı sorumluluklarını sayarken ele almış ve farklı bakış açıları ortaya koymuştur.

Kınalızâde Ali Çelebi; çok evliliğe karşıdır. Kadının evi koruma hususunda gücü yeterli, kendisi iyi ve iffetli ise, onunla yetinip başka bir kadın veya cariye alınmamasını düşünmektedir. Düşünürümüzün ilginç bir fikri de çok evliliği sadece hükümdarlara yakıştırmasıdır. Gerekçesi ise hükümdarın eşi olmak sıfatını sadece bir kadına çok görmesi ve onların padişaha karşı kötülük yapma ihtimalinin olmamasıdır. Buna rağmen padişahların da çok evlenmemesi daha uygun olduğu düşüncesindedir.³¹¹

Ona göre İslam hukuku çok evliliğe izin vermiştir. Ancak bu “*haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın*”³¹² ayetinde açıklandığı üzere adâleti sağlama şartına değil “adâleti sağlayamama korkusuna” bağlanmıştır. Dolayısıyla bir kimseye bir evlilik gerekli görülmüştür. Bu ayete göre; bir kişi kendinde adâleti sağlayamama korkusunu hissederse onun tek eşle yetinmesi gereklidir. Böyle kişiye birden fazlası haramdır. Eğer adâletli davranacak zulüm ve haksızlık yapmayacaksa o zaman çok eş caizdir. Ancak adâleti sağlamak çok zordur. İnsanların çoğu sadece arzularına uymak istedikleri için çok evliliği isterler. Ayrıca; adâleti sağlamaya gücü yettiği

³⁰⁹ A.A., II, s. 55.

³¹⁰ A.A., II, s. 52–55.

³¹¹ A.A., II, s. 23.

³¹² Ayet, Nisâ,4/3

halde sırf eşini üzmemek için tek eşle yetinen ve buna sabır gösteren erkeklerin çok daha fazla sevap kazanacağını bildirir.³¹³

Müellifimizin çok evliliğe hangi gerekçelerle karşı çıktığını maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür.

- 1) Adâleti sağlayamama korkusu.
- 2) İlk eşini üzmemek için tek evliliğe sabrederek daha çok sevap kazanması.
- 3) Çok evliliğin insanı meşgul edip zamanını alması sebebiyle Allah'a yönelmeye mani olması.
- 4) Aşırı cinsel ilişkinin bedene, akla ve ömre zarar vermesi.
- 5) Kadınların kıskanç olmaları sebebiyle aile düzeninin bozulması.³¹⁴

3.12. Eğitimde Kalıtımın Önemi

Çocuk eğitimini doğumdan önce başlatan müellife göre; eğitimde kalıtımın etkisi büyüktür. Nitekim insanların farklı özelliklere sahip olmasının sebeplerinden birincisi kalıttır. Anne-babanın sorumlu olmadıkları bu “tabiî eğitim” çocuğun eğitiminde dikkate alınmalıdır. Günümüz eğitimcileri ve gelişim psikologlarının da kabul ettikleri kalıtım sebebiyle çocukta hangi yetenek ortaya çıkarsa eğitimci gerekeni yapmalıdır.

Eğitimin, olmayanı icat etme çabası olmadığını bilen Kınalızâde Ali Çelebi uygun kalıtsal özelliklere de sahip olma gerekliliğini düşünmüştür. İyi bir eş seçimi üzerinde ısrarla durması, onun eğitimde kalıtımın etkisine olan inancındandır.³¹⁵

3.13. Eğitimde Çevre Faktörü

Toplumsal ve fizikî çevrenin de eğitimin üzerinde etkisi vardır.³¹⁶ İnsanların farklı özelliklere sahip olmalarının ikinci sebebi bulunduğu yerin havasının ve suyunun tesir etmesidir. Çocukların ruh ve beden eğitimleri oluşurken taklit yoluyla

³¹³ A.A., II, s. 23.

³¹⁴ A.A., II, s. 23.

³¹⁵ A.A., II, s. 30.

³¹⁶ A.A., II, s. 18-22.

öğrenmelerinin katkısından dolayı çocukların ahlâk ve edebi güzel asilzâdelerle beraber eğitilmesinin önemi büyüktür.³¹⁷

3.14. Eğitimde Öğretmen

Kınalızâde, öğretmeni de aile reisi ve devlet başkanı gibi eğitimin unsurlarından saymaktadır. Bilginler peygamberlerin varisleridir. Onlara saygı anne-baba saygısından önce gelir fikrini savunan müellifimize göre insan hem alçalmaya hem de yükselmeye kabiliyetlidir. Çocuğun nasıl bir kişiliğe sahip olacağı, alacağı eğitimle doğru orantılıdır. Bundan dolayı öğretmen önemlidir ve seçimine dikkat edilmelidir.

“...Ve cumhûr-i hukemâ ana zâhiblerdir ki nefis-i insanî hadd-i nefis ve asl-ı mâhiyyetinde ne hayr-ı mahz ve sa’adet-i sırf üzere mecbûl ve ne şerr u şekâvet-i baht üzerine mec’uldür, belki tarafeyne kâbil ü istidâdı her cânibe hâsıldır. Eğer tevfiik muâvini olup ahlâk-ı raziyye ve âmâl-ı müstahsene tahsîl ederse ehl-i saadet ü kemâl ve eğer hizlân mukârini olup ahlâk-ı radiyye ve ef’âl-i müstehcene hâsıl kılsa ehl-i şekâvet ü nekâl olur...”³¹⁸

Sözlerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Filozofların ekserisinin görüşü şöyledir. İnsan nefsi, yaratılışında ne sırf hayır ne de sırf şer üzerinedir. Bilakis her ikisine de kabiliyeti vardır. Eğer iyi ahlâka yönlendirecek bir eğitici bulunursa ve Allah’ın razı olduğu ahlâkı kazanır, iyi işler yaparsa mutlu ve erdem sahibi olur. Böyle yapmayıp ta rezil kişilerin yakını olup müstehcen, çirkin işler yaparsa kötü ve düşük olur, hüsrana yuvarlanırdı.

“Pes eğer imtinâ-ı tebeddül-i hulka ihtimal verip te’dîb-i nüfûs-ı insânî ve siyâset-i eşhâs-ı beşer hususunda tekâsül ü ihmâl oluna, her kişinin zimâm-ı umûru tabiatı eline verile, ekser-i halâyık noksan u şekâvette kalıp bazı esir-i fisk u fesâd ve bazı mübtelâ-yı gazab u inad ve bir tâyife dâm-ı hurs u tamâ’da giriftâr ve bir zümre kule-i kibr u nahvetten hazîz-i züll ü nekbete nigûnsâr olalar idi.”³¹⁹

³¹⁷ A.Sıdika Oktay, *age.*, s. 388-389.

³¹⁸ *A.A.*, I, s. 20.

³¹⁹ *A.A.*, I, s. 21.

Eğer huyun değişmesine imkânsız gözüyle bakılıp insan ruhunun terbiyesi ve kişilerin eğitilmesine tembellik gösterilse ya da ihmal edilse, o zaman herkes kendi tabiatındaki huyla baş başa kalırdı. Halkın çoğu noksanlık ve kötülüğün içinde fisk ve fesada esir olur, kimi de gazap ve inada müptelâ olurdu. Toplum hırs ve aç gözlülüğe düşüp bir zümre kibre, bir zümre de zillete (küçüklüğe) yuvarlanırdı.

Fakat Rahman ve Rahîm olan Allah (C.C.) istedi ki bazı insanlar bu tehlikelerden uzaklaşsın ve kendi katında makbûl olan iyi kullar sınıfına yükselsin. İşte bunun için terbiyecileri ve öğretmenleri ihsan eyledi. Müellifimizin tabiriyle “*ilk müeddib-i evvel*” ilk terbiyeci; ilâhî prensipler ve ilâhî bilgilerdir. Peygamberlerin sonuncusu olması dolayısıyla bütün dinleri nehyetmiş (hükümlerini ve geçerliklerini kaldırmış) olan İslam dininin yüce peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)’in tebliğ ettiği din, hayır ve edebini hepsini içine almıştır. O bütün beşerî fikirlerin üstündedir, onlardan parlaktır.³²⁰ *Müeddib-i sâni* ikinci terbiye edici; sâlim akıl sahipleri ile seçme ve tercih etme yeteneğine sahip olanlara mahsus olan amelî felsefedir.

*“Ve muallim sâlih ü dindar u âkil ve perhîz-kâr-ı selîmü’l-hulk u sahîhu’l – akl kimesne ola. Ve ahlâk-ı hasene ve âdâb-ı mülûk ü ekâbîre vâkıf, gazab u hilme mu’tedil ola. Gâyet halîm olmaya ki te’dîb ü tehzîbden âciz olur.”*³²¹

İdealist eğitimde öğretmen; bilgili, kültürlü, insanları tanımada uzman, öğrenciye arkadaş ve dost olarak yaklaşan, öğrencide öğrenme isteği uyandıran, öğretici olmalıdır. Bu vasıfları aynen kabul eden Kınalızâde Ali Çelebi; öğretmenin dindar, akıllı ve salih olması, öfkesinde ve yumuşaklığında mûtedil, terbiye ve yanlışlarını düzeltmede âciz kalmaması, çok öfkeli ve kızgın olmaması şartlarını da ilave ederek öğretmen konusunda idealist eğitim fikirlerinin önüne geçmiştir. Âlimimiz bu görüşleriyle Eflâtun, Aristo ve İbn Sinâ’nın fikirlerine katılmaktadır.

3.15. Şehir ve Medeniyet

Realist eğitimde devlet ve aile önemlidir; çünkü ilk toplumsallaşma ailede başlar. Devlet ise varlığını kurallara dayalı bir eğitimle sürdürebilir. İnsanlar

³²⁰ A.A., I, s. 20; Hüseyin Algül, *age.*, s. 42.

³²¹ A.A., II, s. 34.

disiplinli eğitilmezse akıllarını kötü yönde kullanabilirler sonunda da devlet yıkılabilir. Eğitim ve öğretimi birbirinden ayıran Fârâbî'ye göre öğretim, milletler ve şehirlerde nazârî erdemleri, eğitim ise ahlâkî ve sanatsal erdemleri kazandırmaktır ve üç tür eğitici vardır. Bunlar; aile reisi, öğretmen ve Devlet Başkanıdır. Bu konuda realist olarak sayabileceğimiz müellifimiz Fârâbî'ye katılarak şehirleri ve yöneticileri de eğitimin unsurlarından saymıştır. “*Siyaset-i Müddin Beyânındadır*” başlığı altında ele aldığı bölümde şehirlerin ve memleketin idaresi ile hükümdarların uyacakları kurallar hakkında oldukça geniş malumat vermiştir. Bu konuda da kendinden önceki Aristoteles, Fârâbî, İbn Sinâ, Gazzâlî ve Devvânî gibi filozof ve düşünürlerin fikirlerini incelemiş kendi görüşlerine uygun olanlarını atıf veya nakil yoluyla eserine almıştır.³²² Eflâtun'a göre insan beden ve ruhtan oluşmakta, beden ölümlü ruh ise ölümsüzdür. Ruh üç parçadan oluşmaktadır. Akılsal parça, yürekli ya da canlı parça ve iştahsal parçadır. Her insanda aynı oranda olmamakla beraber bu üç parça insanda bulunmaktadır. Ona göre, her insan değil ancak ve yalnız akılsal parçasıyla yüreksel parçası fazla olanlar eğitilmelidir. Bu sınıfa giren kadın-erkek herkes eğitime alınmalıdır. Devlet de insanların bu yanlarını dikkate alıp herkese yaratılışına uygun görev ve sorumluluk vermelidir.³²³

Eflâtun'un fikirlerinin de çoğuna katıldığı anlaşılan bilginimiz padişahı, “Allah'ın halifesi, Allah'ın gölgesi” olarak görmektedir.³²⁴

Müellifimizin eğitimle ilgili gördüğü ve eserinde uzunca yer verdiği medine iki kısımdır:

1) Medine-i Fâzıla: Bu şehirde yaşayan insanların bir arada bulunmaları emr-i bil ma'rûf (iyilikler kazanma) nehy-i ani'l münker (kötülüklerden kaçınma) esasına dayanmaktadır. Hepsinin kalpleri doğru inanç ve düşünce birliği ile davranış bütünlüğüne sahiptirler. Bunlar ilahi hakikatleri kalp gözü ve nuru ile kavrarlar. Medîne-i Fâzıla insanların hepsi hikmet üzerinedirler. Hepsinin davranışları adalet temelleri üzerine oturtulmuştur.³²⁵

2) Medine-i Gayri Fâzıla: Şer ve fesat şehridir.

³²² A.A., II, s. 105-106.

³²³ Veysel Dönmez, *age.*, s. 71.

³²⁴ A.A., II, s. 75,76.

³²⁵ A.A., II, s. 106.

Kınalızâde, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bilgi felsefesinden etkilenecek erdemli ülkedeki insanları düşünce ve anlayış seviyelerine göre dört gruba ayırır. Bunlar:

- 1) Filozoflar ve büyük âlimler; Kirden arınmış yüksek tabakadaki insanlardır.
- 2) İman ehli; vehmettikleri şeyin hakikat olmayıp onun ilerisinde bir varlık olduğuna inanırlar.
- 3) Teslim ehli; bunlar vehmettikleri manaları değerlendirmeye kâdir değillerdir. Bu tabakadakiler kurtulmuşlardır. Mü'min halka bu itikat yeterlidir.
- 4) Zillete düşmüşler; Duyular âleminden öteye geçemezler. Düşünceleri noksandır. Kabiliyetleri kısıtlı olduğu için mâzurdurlar.³²⁶

Erdemli ülkenin insanlarını inanç ve düşüncelerine göre tasnif ettikten sonra mesleklerine göre bir tasnif daha yapar. Bu da beş bölüme ayrılır:

- 1) Faziletli kimseler âlim ve münevver sınıfı (Efâdıl)
- 2) Hatip ve mürşit sınıfı (Zü'l-elsine)
- 3) Planlayıcı ve kontrolcü sınıf (Mukaddirler)
- 4) Asker sınıfı
- 5) Mal sahipleri (Erbâb-ı emvâl)

Bu beş sınıfın dışında kalan ve zararlı olan kimselere nevâbit adı verilir. Bunlar da kendi aralarında; mürâîler (gösterişçiler), muharrifler (hakikati tahrif edenler), bağıler (devlet düzenine karşı çıkanlar), mürtedler (dinden çıkanlar) ve mukallitlerdir.

Siyaset iki kısımdır. Biri fazilete dayalı siyaset bu siyaset tam ve olgun idare demektir. Buna siyaset-i tâmme, tam siyaset denir. Diğeri de fazilete değil de güce dayanan siyasettir. Buna da eksik siyaset veya siyaset-i tagallübe denir.³²⁷

3.16. Devlet Başkanının Görevleri

Kınalızâde Ali Çelebi, Aristoteles, İbn Rüşd ve Eflâtun gibi devletin, toplumu mutluluğa götürmeleri ve onlara erdemleri öğretmeleri gerektiği görüşüne katılarak, görevi devleti yönetmek olan devlet başkanının bunları sağlayabilmesi için adil

³²⁶ A.A., II, s. 106-110.

³²⁷ A.A., II, s. 110.

olması gerektiğine inanmaktadır. Toplum düzeni devlet başkanının iyi siyaseti ile siyasetin düzeni de felsefe ile sağlanır. Devlet başkanının adil olması için halkın tamamını eşit tutması, eşitliği sağladıktan sonra insanların kabiliyetlerine göre davranması, hayır ve yardım konusunda herkesin hakkına uygun hareket etmesi gerekmektedir.³²⁸ Âlimimiz tarihte daha önce örnek olmuş ideal devlet başkanlarından Dört Halife döneminden özellikle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer ile daha sonra gelen Ömer İbn Abdülaziz'den misaller vererek devlet başkanının yapması gerekenleri söylemektedir.³²⁹ Müellif, insanların çoğunlukla sultanlara tabi olacağı ve onları taklit edeceği düşüncesindedir. Bundan dolayı devlet başkanının sahip olduğu meziyetler eğitim için de son derece önemlidir. Halk devlet başkanının istediklerini ister, sevdiklerini sever ve kendisine örnek alır. Kınalızâde Ali Çelebi, filozoflara atfederek devlet başkanında yedi özelliğin bulunması gerektiğini izah ederek bildirir. Bunlar: 1) Himmet yüceliği; son derece gayretli olmak 2) Görüş ve düşüncesinde isabetli olmak 3) Azim ve sebat 4) Sabır ve tahammül 5) Zenginlik; halkın malına tamah etmemesi 6) Ordunun ve halkın kendisine bağlı olması 7) Asalettir.³³⁰

³²⁸ *A.A.*, III, s. 7-15.

³²⁹ *A.A.*, II, s. 113-118.

³³⁰ *A.A.*, II, s. 127.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂK-I ALÂÎ'DE EĞİTİM-ÖĞRETİM DÖNEMLERİ İLKELERİ VE UYGULAMAYA YÖNELİK TAVSİYELERİ

4.1. Eğitimde Gelişim Dönemleri

Eğitim, doğumdan başlayıp hayatın sonuna kadar devam eden bir süreç olduğu için her dönemde farklılıklar arz etmektedir.

İlerlemeci (progresif) eğitimi, geleneksel eğitimden ayıran en belirgin özellik, çocuğun dönemlerine göre gelişimini, ilgi alanlarını, kabiliyetini ve öğrenme işini ele almasıdır. Çocuğun gelişimini temel alarak eğitim-öğretim işini en iyi açıklayan bilim adamlarımızdan birisi de Kınalızâde Ali Çelebi'dir.

Düşünürlerin kendi ilgi alanlarına göre ayrı ayrı tarif ettikleri eğitim merhalelerini, H. Ziya Ülken, Maurice Debesse'in genel olarak kabul görmüş şu sınıflandırmasını nakletmektedir.³³¹

- 1) Bir yaşına kadar; duyu-hareket ilgileri,
- 2) Bir-üç yaş arasında; dile ait ilgi,
- 3) Üç-yedi yaş arası; sübjektif somut ilgiler,
- 4) Yedi-oniki yaş arası; objektif özel ilgiler,
- 5) Oniki-onsekiz yaş arası; değerlere karşı sübjektif ilgiler,
- 6) Onsekiz yaşından sonra; değerlere karşı objektif ilgilerin uyanmasıdır.

Bu ruhî gelişmeye dayalı olarak eğitim merhaleleri de şöyle sıralanmaktadır.

- Dadılık yaşı; üç yaşına kadar,
Keçi ayaklı yaşı; yedi yaşına kadar,
Okullu yaşı; altı-oniki yaş arası,
Ergenlik huzursuzluğu yaşı; oniki-onaltı yaş arası,
Erginlik ve vecit yaşı; onaltı-yirmi yaş arası.

³³¹ H. Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, 3. Baskı, İst. 1983, s. 162-163.

Günümüzde çocuk gelişimi üzerinde yapılan çalışmaların hemen hepsi gelişmeyi; zihinsel (intellectual), fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak bölümlere ayırmakta ve incelemektedirler. Müellifimiz bunu dört asır önce başararak eğitim bilimi dünyasına ışık tutmuştur.

Kendisi “çocuk” kavramının ne demek olduğunu bir başlık atında ele almamıştır ancak onun fikirlerinin tamamından şu sonucu çıkarmak mümkündür.

Ona göre çocuk, genel bir görüş olan eğitimin ham malzemesi değildir. Schopenhauer’in düşündüğü gibi doğuştan günahkâr değil “*levh-i idrâkleri*” saf ve temizdir.³³² Naturalist Eğitimin öncüsü J. Dewey gibi çocuğa “küçük yetişkin” de dememiştir. Rousseau gibi çocuğa oniki hatta onbeş yaşına kadar eğitimi de yasaklamamıştır.³³³ Aksine çocuğun eğitimini ileride açıklanacağı gibi doğum öncesinden başlatmıştır. Kınalızâde’ye göre çocuğun doğuştan getirdiği özellikleri vardır. İyi bir eğitimci sayesinde doğuştan getirdiği iyi huyları geliştirilebilir, kötü huyları zor da olsa değiştirilebilir.

Ailenin erkânından üçüncüsünü çocuklar olarak gösteren düşünürümüzün, çocuk eğitimi konusundaki bilgi kaynakları yine Tûsî ve Devvânî’dir. Çocuk eğitimini, eserinin *İkinci Kitabı* olan *İlm-i Tedbîru’l-Menzil, Bâb-ı Hâmis Ehl-ü İyâl Terbiyesi Beyânındadır* başlığı altında oldukça uzun ele almıştır.

Müellifimiz eğitimi; doğum öncesi, doğum esnasında ve doğumdan sonra olmak üzere bir bütün halinde ele almakla beraber aynı zamanda karakterin oluşumunda rol oynayan kalıtım, irsiyet ve çevrenin etkilerini de kabul etmiş olmaktadır.

Eserinin 30-52 sayfaları arasında işlediği bu konuyu tedricî eğitimi dikkate alarak şöyle sıralamıştır.

4.2. Doğum Öncesi Eğitim

Doğum öncesi eğitimi, hamilelik döneminden başlatan Aristoteles’den çok daha öncesine götüren Kınalızâde Ali Çelebi’dir. O çocuk eğitimini, hamilelik

³³² A.A., II, s. 31.

³³³ İhsan Turgut. *age.*, s. 35.

döneminden değil, evlenmeden önceki dönemden başlatmaktadır. Baba adayının; ailesini iyi geçindirebilecek bir imkânı yoksa veya zulüm ve haksızlık yapmak gibi kötü huyları varsa evlenmemesini, kendisini ve ailesini geçindirebilecek şekilde evliliğe hazır ve gayesi iyi nesil yetiştirmek olan erkeklerin evlenmelerinin gerektiğini ayrıca evlenecek kişinin; çocuğunu doğuracak ve eğitecek anne adayını da iyi seçmesini öğütlemektedir.

Annenin çocuk üzerindeki etkisinin önemine vurgu yapan müellifimiz daha doğumdan önce iyi bir eş seçilmesi yönünde baba adaylarını uyarmaktadır. Bilginimize göre; çocuğa ilk eğitimi verecek olan annenin, eğitim verebilecek kabiliyette olanlar arasından özenle seçilmesi gerekmektedir. Çocuğu doğuracak kadın hür ve temiz soylu olmalıdır. Hür kadından doğan çocuk daha iyi eğitim alacaktır. Aşağı ve kötü kabile veya aşiretlerden olan bir kadından dünyaya gelen çocuk ileride kınanacak ve aşağılanacaktır. Bu durum da çocuğun gelişimine mani olacaktır. *“Nice kimseler bu zamanda bu hasletleri istemeyip makam ve mevkii sahibi kimselerin kızlarını alarak onu makam ve mevkii vesilesi ederler.”*³³⁴

*“Ve dahi ma'lûm-u ma'mûl olmak gerek ki taleb-i tezevvüc ve irâdet-i tehhül eden kimesnenin murâdı dîn ü iffet ve hücn-i hulk u ismet ola. Nice kimesne bu zemânede bu dâ'iyeleri irâde etmetip erbâb-ı câh u masıb benâtın alıp anı vesîle-i mansıb u câh eder. Ba'zı mâl-i vâfirve cihâz-ı mütekâsir sâhibesi olana ta'alluk eder. Ba'zı dahi mücerred hüsn-i zâhir ve cesâmet ve semn-i mahsûs olana meyleder. Ammâ gâlibâ âdet-i rabbânî ve sünnet-i ilâhî bunun üzerine cârîdir ki mansıb u câh için alan kimesnenin vesîle sandığı şahs yâ vefât eder yâ azl olur ve bu hâyib ü hâsir kalır...”*³³⁵ diyerek devam ettiği görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür.

Bazıları da dış güzelliğe önem verirler. Güzellik tasavvuruyla yerlere eğilen çok olur ki bir çirkini Züleyha diye satarlar. Ama din, iffet ve ahiret nazarına sahip olanlara Allah yardımcı olur. Hüsn-i niyetle fakirlikten zenginliğe, zilletten makam ve mevkie yükseltir.³³⁶

³³⁴ A.A., II, s. 30.

³³⁵ A.A., II, s. 30.

³³⁶ Ali Köse, *Ahlâk-ı Alâî'nin İkinci Kitabı İlmü Tedbiri'l-Menzil'de Eğitim, (Yüksek Lisans Tezi)*, MÜ, SBE, İst. 1988, s. 43.

Kınalızâde Ali Çelebi eş seçiminde, soyu-sopu iyi bir kadın seçilmesini tavsiye ederek, çocuğun annesi sebebiyle aşağılanmasını ve eğitimini menfî yönde etkilemesinin önüne geçmek istemiştir.

4.3. Doğum Esnasında Eğitim

4.3.1. Kız veya Erkek Çocuk Olması

Müellifimize göre; kız-erkek ayrımı yapılmamalıdır. Fakir ve çok çocuklu olan bir kimsenin yeni bir kız çocuğu dünyaya gelse buna asla üzülmemeli, Allah'a şükür ve senâ etmelidir. Çocuk ister kız, ister erkek olsun, onu sırf Allah'ın vergisi ve ilahi bir armağan bilmelidir. Onun rızkını Allah takdir ve tayin etmiştir. Beğenilmeyen çocukta saadet, rızkında genişlik vardır. Doğması berekete sebep olabilir. Kız çocuğu oldu diye pişmanlık duymamalıdır. İnsanın gücünün yetmediği durumları kınaması cahilliktir.³³⁷ Sözlerini güçlendirmek isteyen âlimimiz şu hikâyeyi nakleder.

“Ebû Hamza adında bi Arap bedevînin eşi kız çocuk dünyaya getirdi. Buna çok üzülen Ebû Hamza eşinin çadırını terk edip bir başka çadıra geçti. Bunun üzerine eşi sesli olarak şu beyiti okudu:

Mâ li-Ebî Hamzate lâ ye 'tînâ

Ve innemâ nu 'tellezî ûtînâ.

‘Neden Ebû Hamza bize uğramıyor//Hâlbuki ben, ancak bize verileni doğurdum.’ Bu sözü işiten A'rabî incelik gösterip çadırına dönerek eşi ile barıştı.”³³⁸

Ayrıca üzerinde durulması gereken bir hususlardan birisi de şudur:

Müellifimiz; doğan çocuğu Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olarak görmek gerektiğini, Allah'ın öyle dilediğini, O'na şükretmenin lazım geldiğini söylerken, Aristoteles, doğum oranının düşmesi gerekçesi ile doğum kontrolünü savunmakta, hatta sakat doğan çocukların yok edilmesini öngörmektedir.³³⁹

³³⁷ A.A., II, s. 30.

³³⁸ A.A., II, s. 30.

³³⁹ H. Öztürk, *age.*, s. 141; Aristoteles, *Politika I*, çev. Mete Tuncay, İst. 1990, s. 199.

4.3.2. Çocuğa Güzel İsim Koymak

“*Pes mevlüde ism-i hasen vaz’ eyleyeler ki zeman esmâsına muvâfık ede...*”³⁴⁰

Çocuğa konulan ismin zamanının isimlerine uygun ve güzel olmasını isteyen Kınalızâde Ali Çelebi, uygun olmayan isimlerin ileride hayatı boyunca onu rahatsız edeceğini hatta sonradan ismini değiştirse bile ilk isminin tamamen unutulmayacağını beyan eder. Güzel isim koyma ve iyi eğitim hakkında hikâye ile görüşünü güçlendiren müellif, güzel ismin ölçüsünün ne olduğundan bahsetmemiştir.³⁴¹

4.4. Doğumdan Sonra Eğitim

Kınalızâde Ali Çelebi, doğumdan sonraki eğitimi de süt devresi, telkînî terbiye ve irâdî terbiye metotlarıyla üç ana devrede incelemektedir. Ona göre eğitici, her bir devrede çocuğun özelliklerine ve kabiliyetlerine uygun, somuttan soyuta, basitten karmaşığa, yakından uzağa, sevdirmeye ve ikna etme yöntemleriyle uygulamalıdır. İyi bir karakter ancak bu eğitim metotlarının uygulanmasıyla ortaya çıkarılabilir. Bu üç devreye ait fikirlerini örneklerle açıklamaktadır.

4.4.1. Süt Devresi

“*Ve ba’dehu iyi dâye kılına ki sahîhu’l-cisim, kâmilü’l-kuvâ, emraz u eskâmdan berî, ve akli sahîh ve hulku selim ola. Ve hukemâ demişlerdir ki –er-Radâ’u vilâdetün sâniyetün.-*”³⁴²

“İyi hizmetçi tayin edilmelidir ki çocuk bedenlen sağlam, kuvvetli, sağlıklı, akıllı ve dürüst olsun. Düşünürler -Süt emme ikinci doğumdur-” sözleriyle hizmetçinin de eğitilmiş olmasını isteyen düşünürümüz dışarıdan önemsiz gibi görünen fakat son derece ehemmiyeti olan süt emmenin, karakterin oluşumundaki etkisine inanmaktadır. Müellifimiz, süt konusunda Dâimîcilik ekolünü temellendiren Eflâtun’un, görüşlerini benimsemiştir.

³⁴⁰ A.A., II, s. 30.

³⁴¹ A.A., II, s. 29.

³⁴² A.A., II, s. 30.

Düşünürümüze göre sütannesinin ahlâk ve âdeti süt yoluyla çocuğa geçer. “Öyle ki; çocuk mavi gözlü olsa ve onu emziren sütanne Habeşli olsa çocuğun gözü siyah olur. Bedende bu kadar değişiklik oluyorsa çocuğun iç âleminde de bazı değişikliklerin olması gayet normaldir.”³⁴³

Burada ilginç olan husus, çocuğun fiziksel ve ruhsal yapısında meydana gelen değişikliklerin kan yoluyla değil de süt ile geçtiğini savunmasıdır.³⁴⁴ Türkçemizdeki “sütü bozuk” deyimini herhalde bu anlayıştan kaynaklanmaktadır.

Alınan gıdaların insanın davranışlarına etkisinin önemi hususunda, hatta helâl lokma ile beslenen vücuttan faydalı işler, haram lokma ile beslenen organlardan kötü ameller sudûr edeceğine dair gerek filozoflar ve gerekse de eğitimciler tarafından bazı görüşler serdedilmiştir.³⁴⁵

4.4.2. Telkin Yoluyla Öğrenme

Süt emzirme işinin sonuna kadar olan eğitim dönemini “*tabî*” eğitim dönemi; bu dönemden sonraki eğitimi de “*hakiki*” eğitim dönemi olarak adlandıran Ali Çelebi, “*Süt işi tamam olduğunda, terbiyesi ile meşgul olup tedricen güzel fiiller ve iyi ahlâk telkin edilmelidir*”³⁴⁶ diyerek hakiki eğitim döneminin başladığını söylemektedir. Bu dönemde çocuğun “*levh-i idrâkleri*” sâde olduğundan; telkin, iyiyi övme, kötüyü kınama, örnek gösterme ve tekrar yöntemlerini önermektedir.³⁴⁷

Bu dönemde uygulanacak metodu; tadrîcî olarak güzel davranışları ve beğenilen ahlâkı telkin etmek lazımdır diye açıklayan düşünür; kötü davranışları yasaklamak, ayıp bir davranışı yapmaya kalktığında “*Hayır, Sakın, Ayıptır, Bir dahi*

³⁴³ A.A., II, s. 31; Ali Köse, *age.*, s. 46.

³⁴⁴ A.A., II, s. 30.

³⁴⁵ Hz. Mevlana'nın diliyle "Bilgi de hikmet de helâl lokmadan doğar; aşk da, merhamet de helâl lokmadan meydana gelir. Bir lokmadan haset, hile doğarsa, bilgisizlik, gaflet meydana gelirse sen o lokmanın haram olduğunu bil. Hiç buğdayı ekip de arpa çıktığını gördün mü?" Tâhirul-Mevlevî, *Şerhi Mesnevî*, 3/832-834; Sehl (r.a) "Haram lokma yiyenin âzâları - bilsin bilmesin, istesin istemesin- isyan eder ve yediği helâl olan kimsenin de âzâları kendisine itaat eder ve hayırlı işleri yapmaya muvaffak olur." demiştir. Câhız, helâl kazancın muhakkak helâle harcadığını, kötü kazançların kötü şeylere kaydığını, temiz kazançların da temize yöneldiğini ifade ettikten sonra Hasan Basri'nin bir sözüne yer verir. Hasan Basri der ki: "Bir adamın servetinin nereden geldiğini öğrenmek istiyorsanız, nereye harcadığına bakınız. Çünkü kötü kazançlar israfı harcanır." Celal Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, s. 205, Şamil Yayınevi, 1980.

³⁴⁶ A.A., II, s. 31.

³⁴⁷ A.A., II, s. 32-34; *Levh-i idrâk* J. Locke (1632-1704)'ın Kınalızâde Ali Çelebi'den iki asır sonra “*Tabula Rasa*” diye açıkladığı insanın doğuştan hiçbir fikre sahip olmadığını çağrıştıran görüşüdür. Fazla bilgi için bk. Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, II. Baskı, Ank. 1980.

bunu eyleme!”³⁴⁸ diyerek uyarmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Çocukların zihinlerinin sâde ve temiz olduğu için eğitime müsait olduğunu düşünen Kınalızâde, çocuklara rezil fiiller telkin edildiğinde çocuğun da kötülöklere yöneleceğini söyleyerek bazı asilzâdelerde düşöklük, akılsızlık ve yaşama bozukluğu göröldüğünü, bu tip çocukların bu durumlarının sütanne ve dadılarının onları hiçbir şeyden men etmediklerinden ne yaparsa “aferin” diyerek her istediklerini yapmalarından kaynaklandığı tespitini yapmaktadır.

Kınalızâde'nin bu şekilde açıkladığı eğitim düşöncesi, günümüz pedagoji anlayışına da uymaktadır. Modern eğitim metodunda da çocuk aktif konuşmaya başlamadan önce yapmaması gereken şeyler hususunda uyarılmalıdır. Ancak bu ikaz dayak şeklinde olmamalıdır. Çünkü bu yaş dayak için uygun değildir.³⁴⁹

4.4.3. İrâdî (İsteğe Bağlı) Eğitim

Tabiî ve telkinî eğitim devrelerinden sonra sıranın irâdî eğitim metoduna geldiğini söyleyen müellifimize göre irâdî terbiye eğitici tarafından uygulanır.

Müellif burada eski filozofların yeni yetişen çocuklara matematik öğretmek suretiyle onların ilahî bilgiye ulaşmalarını sağladıklarını çünkü vehim ve şüpheden uzak bilgilerin hayata yeni başlayan bir öğrencinin kafasına yerleştirilip alışkanlık kazandırılmasıyla Allah bilgisi konusunda da şüphe ve vehme kapılmadan en doğruyu istemeye yöneleceği bilgisini vererek Eflâtun gibi matematiği; kesin, değişmez, mutlak doğru olarak kabul etmiştir.³⁵⁰

4.4.3.1. Yaratılışına ve Seviyesine Uygun Eğitim

İnsanların hem yetenek, hem de cinsiyet açısından birbirinden farklı olduğu görüşünü savunan Realizmin kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles'in görüşlerine katılan Kınalızâde Ali Çelebi, utanma duygusu üzerinde de durmuştur. Kalıtımın önemini ve eğitimde dikkate alınmasını izah eden müellifimiz, çocukta ilk meydana gelen kuvvetin utanma duygusu olduğunu, bunun göstergesinin de çocuğun çoğu

³⁴⁸ A.A., II, s. 31.

³⁴⁹ Ali Köse, *age.*, s. 46.

³⁵⁰ A.A., I, s. 14.

zaman insanların yanında başını öne eğmesi olduğunu söylemektedir. Ali Çelebi, bu durumun çocuğun asâletine işaret olduğunu, bu kıvama gelen çocuğun eğitimine ve huyunun güzelleşmesine ihtimam göstermenin gerekliliğine işaret eder.³⁵¹

Âlimimizi eğitim anlayışı itibariyle “Gelişimsel Yaklaşımçı” da sayabiliriz. Ona göre eğitimci, eğitim esnasında çocuğun huyunu yeteneklerini ve seviyesini gözetmeye mecburdur. Çünkü insanlar bir ilim ve fenni öğrenmeye müsait olarak doğar. İnsan istidadı olan sanata yönelmelidir.³⁵² İnsan kabiliyeti olan sanata yönelince daha kısa zamanda ve fazla gayret göstermeden sonuca ulaşır.

“Çocuktan Hareket” akımına mensup eğitimbilimcilere göre modern eğitici, çocuğun ferdî özelliklerini anlamak, saygı duymak, ondaki iyiyi keşfetmek ve ona göre davranmak durumundadır.³⁵³

4.4.3.2. Her Türlü Şarta Göre Eğitim

*“Ve zemân-ı sabîde dâimâ nefâyis-i et’ime ve lezâyiz-i eşribe vermeyip gâh nân-ı huşkla iktifâ etmek gerek ki zemânla atvar-ı zemân ve esfâr-ı zemîn etmekte ol ol makûle ihtiyâc oldukta anınla dahî iktifâ etmeye kâdir ola.”*³⁵⁴

“Daima nefis yiyecekler ve lezzetli içecekler vermeyip zaman zaman ekmele yetinmeyi öğretmelidir ki zaman, zemin ve mekânın değişmesiyle ihtiyaç olduğunda bu yiyeceklerle idare edebilsinler.” şeklinde günümüz konuşma lisanına aktaracağımız bu sözleriyle zorluklara katlanmayı da öğretmeyi tavsiye etmektedir.

Yazın serin yerlere koşmak ve yelpazelere saldırmaktan, kışın, elini-ayağını korumak için kürklere girmek ve sıcak yerlerde oturmaktan alıkoymak suretiyle onları her hâl ve şartta eğitime devam edebilecek kabiliyette yetiştirmeye hazırlamak gerektiğini söyleyen Kınalızâde, bazı asilzâdelerin alışıık olmadığı yufka ekmeğini yiyemediklerinden aç kaldıklarından bahisle çocukların nazlı yetiştirilmemelerini tavsiye etmektedir.³⁵⁵

³⁵¹ A.A., II, s. 31.

³⁵² A.A., I, s. 87.

³⁵³ M. Şevki Aydın, *age.*, s. 17-18.

³⁵⁴ A.A., II, s. 32.

³⁵⁵ A.A., II, s. 32.

Kınalızâde çocukluk zamanında bazı sıkıntılara alışmanın faydalı olduğunu bir tarihi olay ve hikâye anlatarak beyan eder.

“Fars melikleri arasında bir adet vardı ki onlar çocuklarını kendi yanlarında terbiye etmezleri itimat ettikleri emirlerden birisine verip, bir tarafa göndererek terbiye ettirirlerdi. Böylece hayatın güçlüğüne ve yeme-içmedeki basitliğe kanaat ederek, rahat ve güzel yaşamaya alışmazlardı.

Çerkez emirleri de Mısır’da kendi güçlü devletleri varken çocuklarını Çerkez memleketlerine göndererek eğitmişlerdir. Orada eğitilen çocuklar askerlik ve cesaretle olgunlaşmış ordu saflarına katılırlar, eğitimleri sayesinde yüksek mertebelere ulaşırlardı. Ama uzaklara gitmeyip Mısır’da eğitilenler askerlik ve kahramanlıkta becerikli olmadıklarından şöhretsiz ve cahil kalırlardı.”³⁵⁶

4.4.3.3. İyi ve Kötü Örneği Göstermeli ve Kötü Çevreden Korunmalı

Müellifimiz bu konuda yaparak, yaşayarak örnek olma yöntemini tavsiye ederek şunları beyan etmektedir. “...Çocukların yanlarında daima iyi ve hayır sahibi kimseleri övmeli ve kötü kimseleri de yermeli ki onlar bu sayede kötülüklerden uzaklaşıp hayır olana yönelsinler... Kendi terbiyesine zıt, kötü vasıflı kişilerle düşüp kalkması men edilmeli... Düşük ve kötü şeylerle uğraştığı bilinen, oyun ve oynaşla sürekli meşgul olan çocuklarla bir arada bulunup arkadaşlık etmesine müsaade edilmeye ki henüz zihni saf ve temiz olduğundan onların ahlâk ve davranışlarıyla ahlâklanmasın. Çünkü insan tabiatı huy hırsızdır. Çocukluk döneminde bu özellik daha bârizdir...”³⁵⁷ “Çocuk tahsilini ahlâk ve edebi güzel olan asilzâdelerle yapa ki onlarla hem ders ta’lim eder hem de onlardan güzel ahlâk ve kemâl tahsil etme ihtimali ola”³⁵⁸

4.4.3.4. Dinin Edebi ve Peygamberlerin Uygulamaları Öğretilmelidir

“Pes âdâb-ı din ve sünen-i şerâyi’-i mürselin talim ü telkin edeler”³⁵⁹ sözleriyle başladığı paragrafta; dinin âdabını, peygamberin sünnetini, farzları, vacipleri, helâl ve haramları tatbik ederek öğretilip telkin edilmesini önermektedir.

³⁵⁶ A.A., II, s. 37.

³⁵⁷ A.A., II, s. 32.

³⁵⁸ A.A., II, s. 34.

³⁵⁹ A.A., II, s. 31.

Bu konuda Peygamberimizin (s.a.s.) “Çocuklarınız yedi yaşına geldiğinde onlara namaz kılmayı emrediniz, on yaşına geldiklerinde kılmazlarsa dövünüz ki tembelliği huy edinmekten sakınsınlar.”³⁶⁰ Hadisini aktararak aynı zamanda din eğitiminde uygulama yaşını ve metodunu da açıklamış olur.

Müellifimize göre zarurât-i diniyye denilen dinin zorunlu olarak bilinmesini istedikleri, ilmin yararları ve üstünlüğü, cahilliğin kötülüğü gibi meseleleri; telkinî, te’dibî ve taklidî yöntemler kullanarak örneklerle öğretilmelidir.³⁶¹

4.4.3.5. Cömertliğe Alıştırılmalı ve Maddeye Bakışı Kontrol Edilmelidir

Çocuğun ahlâkî gelişiminin sağlıklı olabilmesi için maddenin amaç değil araç olduğu önce telkin edilmeli sonra da bu imaj çocuğun davranışlarında yerini bulmalıdır. Bunun sağlanması da arkadaşlarıyla olan münasebetlerinde kıskançlıktan uzaklaştırıp cömert davranmasını sağlamakla mümkündür. Ali Çelebi bu konuda şunları söylemektedir. “Çocuğu cömertliğe alıştırılmalıdır. Akranına iyilik ve yardım etmesi gerektiği öğretilmelidir. Hayır yapmak istendiğinde çocuğun eline vererek yaptırmalı ki, çokça iyilik yapmayı öğrenmiş olsun.”³⁶²

Ona göre çocuğun gözünde malı ve dünyayı küçük göstermeli, altın ve gümüş (para) biriktirmekten sakındırılmalıdır. Altın ve gümüş sevgisinin kötü bir şey olduğu telkin edilmelidir.³⁶³

Çocuğu süsleyip çok değerli elbiseler giydirmeyi hatta çocuğa yüzük takmayı dahi uygun görmeyen yazarımız, çocuğun yanında iyi ve güzel yiyeceklerle, süslü elbiselerin küçümsenmesi lazım geldiğini, çocuğun zihnine şunların yerleştirilmesi gerektiğini söyleyerek telkin metodunu tarif eder. Ona göre süslü püslü giyinmek kadınlara münasiptir. Erkeklerin süsü, güzel ve süslü elbiseler değil, olgunluk ve faziletlerdir. Süslü elbiselerin kadınlara mahsus olduğu zihinlerine yerleştirilmelidir. Yemek ve içmek hususunda aşırılık göstermek hayvanlara has basitliklerdir. Bu şekilde nasihatler ederek, iyi huyların çocukta yerleşmesine çalışmalıdır.³⁶⁴

³⁶⁰ Ebu Davûd, *Kitabu’s-salât*, 26.

³⁶¹ *A.A.*, II, s. 32.

³⁶² *A.A.*, II, s. 34.

³⁶³ *A.A.*, II, s. 35.

³⁶⁴ *A.A.*, II, s. 32.

4.4.3.6. Güzel Ahlâka Alıştırmak Eğitimi

Kınalızâde Ali Çelebi; güzel ahlâka alıştırmak eğitimi hususunda anlattıklarının genellikle erkek çocuklarını ilgilendirdiğini kız çocuklarının eğitimi ayrı bir ihtimam gerektirdiğinden bunlara kıyas edilerek ileride açıklandığı üzere olması gerektiğine işaret etmektedir. Kınalızâde Ali Çelebi; çocukluk devresindeki eğitim için telkin, iyiyi övme, kötüyü kınama, sevdirme, ikna etme ve tekrar metotlarını önermektedir.

Bu konuda da Tûsî ve Devvânî gibi düşünen bilginimiz; “*Adâb-ı Hareket ve Sükûn*” başlığı altında, “oturma-kalkma âdâbı” olarak günümüz konuşma diline çevirebileceğimiz görgü kurallarını şöyle açıklamaktadır.³⁶⁵

Çocuklara anne-baba, ağabey, öğretmen ve büyüklerine saygı duyması gerekliliği ile oturmak, kalkmak, söz söylemek ve yemek yemek gibi terbiye ve nezaket kurallarını öğretmelidir.

Yürürken ne fazla süratli ve ne de çok yavaş, fakat ikisinin ortası normal yürümenin gerektiğine ikna edilmeli, hızlı yürümenin hafiflik, yavaş yürümenin ise tembellik ve kibir alameti olduğu söylenmelidir. Kınalızâde, Kur’an-ı Kerim’in Lokman suresindeki, Lokman (a.s)’ın oğluna nasihatini olan ayetini de delil olarak getirmektedir.³⁶⁶ Yürürken ikide bir geri dönmek ahmaklık alametidir. Yürürken başını öne eğip yürümek üzüntü ve fazla düşünce alametidir. Ama bazı salih kişilere ve dervişlere göre böyle yürümek normaldir.

Hayvana binince de itidale riayet etmek lazımdır. Ne zayıf ve korkak görünüşlerde ve ne de gurur ve kibir suretinde olmalıdır. Belini bükmeden düz ve doğru oturmalı, omuzlarını gerip göğsünü yukarı kaldırmadan durmalıdır.

Otururken ayaklarını uzatmamalı ve bacak bacak üstüne atmamalıdır.

Büyükleri, hocası, anne-babası ve hürmete layık kimseler olmadığında diz üstü oturulmamalıdır.

Başkasının yanında ayaklarını ve kollarını açmamalıdır. Hatta tuvalet ve banyo da bile çıplak durmaktan kaçınmalıdır.

Başkalarının evinde yatılı kalarak onlara yük olmamalı.

³⁶⁵ A.A., II, s. 46.

³⁶⁶ Lokman, 31/19.

Başını eline ve dizine dayamamalıdır ki üzüntü ve tembellik alameti sayılır. Boynunu da eğmemelidir. Esnemek gerinmek, kaşınmak, parmak çıtlatmak, burnunu karıştırmak gibi hoş olmayan beden davranışlarından kaçınmalıdır.³⁶⁷

Büyüklerle konuşulduğunda güzel ve hoş kelimelerin kullanılacağı, yanlış anlaşılacak sözlerden kaçınılması, büyüklerle ve saygıya layık kimselerle konuşurken “sen” demeyip “siz” diye hitap etmesi gerektiği hususları öğretilmelidir. Emsal ve akranı ile güzel ve hoşlukla konuşması, fakat kendini küçük düşürecek derecede fazla alçak gönüllülük göstermemesi, insanlarla konuşurken diğer insanları çekiştirmemesi ve küçük düşürecek sözleri söylememesi gerektiği hususları öğretilmeli, bu şekilde davranmayanlarla da bir arada bulundurulmamalıdır.

Çocukları doğru veya yanlış yalan söylemekten ve yemin etmekten men etmenin gerekliliğine işaret eden yazar, büyüklerin meclisinde az konuşturulmalarını ve sual sorduklarında kısa cevap verilmesinin doğru olduğunu beyan eder. Ona göre çocuklar aşırılıklardan alıkonulmalı, kibirlenmek, böbürlenmek ve alaycılıktan tamamen men edilmelidir.

Çocukluktan çıkıp, erkeklik istek ve arzularına vakıf, oyun ve eğlenceyi de öğrenince ona, yakınlarına ve adamlarına, hizmetçi ve kölesine, mal ve mülküne, her türlü, eşyayı kullanmaktan gayenin, karakteri düzgünleştirmek; sıcak-soğuk, açlık ve susuzluk elemlerinden kurtulup, sağlam bir karakter ve tam kuvvetle manevi olgunluk elde ederek, ahiret saadetini elde etmek suretiyle hakiki saadete erişmek olduğu anlatılmalıdır.³⁶⁸

4.4.3.7. Beden Eğitimi

Eğitim ilke ve yöntemlerinden “çocuğa görelilik” prensibine dikkat eden müellifimiz çocukların gıda, oyun ve uyku konularını da ele alarak onların ahlâk ve zihin eğitiminin yanında bedenî eğitimine de önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. (Ki ona göre bedenî eğitim, ahlâkî ve zihnî eğitimi de etkileyecektir.)

³⁶⁷ A.A., II, s. 43–46.

³⁶⁸ A.A., II, s. 35.

4.4.3.8. Gıda ve Oyun

Çocuklara sabahleyin çok yedirmemelidir ki, zihnine iz'ansızlık ve bedenine tembellik vermek suretiyle öğrenmesine mani olmasın. Et, tatlı ve meyveyi, birbiri ardınca vermemeli, yemek yerken, özellikle meyve ile su içirmemelidir. Dersini bitirmeden yemeği verilmemelidir.

Müellifimiz kendi dönemindeki yeme ve içme adabı ile ilgili kuralları da şöyle izah eder.

Evvla el ve ağız iyice yıkanır, sofraya oturulur ve besmele çekerek sağ el ile yemeğe başlanır. Eğer sofranın sahibi değilse, sofranın sahibi izin verdikten ve büyükler başladıktan sonra başlamak lazımdır. Yemek yerken sofradakilere tiksinti verecek şeylerden kaçınmalı ve nazik olmalı, yemeğe hırslı olmamalıdır. Yemeği koklamamalı, sofradakilere ikramda bulunmalıdır. Önünden yemeli başkasının lokmasına bakmamalıdır. Sofradan çok çabuk kalkmamalıdır, zira yemeğin beğenilmediğine hamledilir ve ev sahibi kırılabilir.

Ev sahibi misafire üç defa ikram teklif etmeli daha fazla etmemelidir. Misafir de ayrıca yemek istememeli sofradaki yemeğe kanaat getirmelidir.

Yemeğin ayıbından söz etmemeli, iştahı olmasa da yer gibi görünmelidir.

Yemekten sonra elini, ağızını yıkamalı dişlerini fırçalamalıdır.

Yemekten önce el yıkamaya küçüklerden, yemekten sonra da büyüklerden başlamalıdır.³⁶⁹

Uyuşturucu şeylerden (ki herkese kaçınmak gereklidir) kaçınmalı. Hele çocuklara karşı son derece sakınmak lazımdır. Çok zararlıdır. Çocukların öfkeli, hafif ve bozuk olmalarına sebep olur. İçki alan topluluğun meclisine gitmemelidirler. Onların hikâyelerini ve şakalarını dinletmemelidir. Düşünürümüz; çocukların belki de kötü alışkanlıklara yönelmelerini önlemek maksadıyla onları yürümeye ve ata binmeye alıştırmayı tavsiye etmektedir.³⁷⁰

J. J. Rousseau (1712-1778)'ya göre çocuk, coşku ve duygularını geliştirmek için doğayla oynar. Friedrich von Schiller (1759-1802)'e göre oyun, doğuştan gelen

³⁶⁹ A.A., II, s. 46-47.

³⁷⁰ A.A., II, s. 33.

bir duygudur. Jean Piaget (1896-1980)'e göre ise çocuk, içinde yaşadığı dünyayı ne derece etkileyebileceğini göstermek için oyun oynar.³⁷¹

Müellifimiz Kınalızâde Ali Çelebi ise bu düşünürlerden yüzlerce yıl önce çocuğun oyun oynamasına karşı çıkmadığı gibi onun her gün bir miktar tembellik yapmasına ve oyun oynamasına müsaade etmektedir. Ancak oyunun içinde kötülük ve çirkinlikler olmamalıdır.³⁷²

4.4.3.9. Uyku

Müellifimize göre; çocuklar geceleri çok uyumaktan, gündüzleri mutlaka uykudan men edilmelidir.³⁷³ Güneş ve ayın hareketlerine göre gece-gündüz oluşup gece uyku ve istirahat münasiptir. Aydınlık uyumaya mânidir. Bu sebepten uyku; ruh cevherinin bedeninin batınına yönelmesiyle zâhir beden ruhtan tamamen ayrılmakla bütün kuvvetlerin tamamen çalışmaz hale gelmesidir. Bundan dolayı ziyâ ve aydınlık çok olunca ruh içeriye yönelmez. Zirâ ruh da nur âleminde. Cinsini görünce nuru bırakıp ta beden zulüm hanesine teveccüh edemez. İnsan ruhunun, dünya aydınlıklarının kendi âleminden olduğu için meylettiği, süt emen çocukta dahi zahirdir ki çocuk bir ışık görürse o yöne yönelir. Dolayısıyla karanlığın uykuya yardımcı olduğu aşikârdır. İnsan gündüz uyuyacak olsa ya karanlık bir yere gider ya da eliyle gözlerini kapatır. Onun için doktorlar; “Gündüz uykusu zararlıdır ki tam anlamıyla uykuya dalmak olmaz dediler”³⁷⁴ şeklinde özetleyebileceğimiz görüşlerini şu iki ayetle de desteklemektedir.

*Uygunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık. Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.*³⁷⁵

*O, içinde dinlenesiniz diye geceyi sizin için (karanlık); gündüzü ise aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.*³⁷⁶

³⁷¹ İhsan Turgut, *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*, İzmir, 1991, s. 41.

³⁷² A.A., II, s. 34.

³⁷³ A.A., II, s. 33-34.

³⁷⁴ A.A., II, s. 68; Ali Köse. *age.*, s. 55.

³⁷⁵ Nebe', 78/9-11, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, D.İ.B. Yayınları, 12. Baskı, Ank. 2006, s. 581.

³⁷⁶ Yunus, 10/67, *age.*, s. 215.

4.4.3.10. Meslek Eğitimi ve Kabiliyeti Olan İlim ve Fenne Yönelmek

Ona göre eğitimci, eğitim esnasında çocuğun huyunu yeteneklerini ve seviyesini gözetmeye mecburdur. Çünkü insanlar bir ilim ve fenni öğrenmeye müsait olarak doğar. İnsan istidadı olan sanata yönelmelidir. İnsan kabiliyeti olan sanata yönelince daha kısa zamanda ve fazla gayret göstermeden sonuca ulaşır. Bu fikirlerinden dolayı yazarımızı eğitim anlayışı itibariyle “Gelişimsel Yaklaşımcı” sayabiliriz.

“Çocuktan Hareket” akımına mensup eğitimbilimcilere göre modern eğitici çocuğun ferdî özelliklerini anlamak, saygı duymak, ondaki iyiyi keşfetmek ve ona göre davranmak durumundadır.³⁷⁷

Öğretimde ne gibi sıraya ve tedris usulüne başvurulacağı hususunu birinci kitapta açıkladığını söyleyen Ali Çelebi; çocuğun hangi ilim ve fen’e kabiliyeti varsa, hangisi ile durumu uygun düşüyorsa o alanda eğitilmesinin çok önemli olduğunu belirtmektedir. Ona göre her fert doğuştan bir ilim ve fenne müsait ve onu öğrenmeye hazır olarak yaratılmıştır. “*Bunda da Allah’ın bir hikmeti vardır.*” Önermesini savunmaktadır. Çocukların meslek edinmelerini, bir sanatı icra edecek beceriye kavuşmaları için eğitilmelerini gerekli görerek meslek eğitimine dikkat çekmiştir.

Her sanata ihtiyaç olduğunu şayet herkes aynı istidat üzerine yaratılsa idi, mühim sanatlar ve çeşitli ilim ve fenlerin yok olacağını, herkesin yüksek seviyedeki sanatlarla meşgul olması ile de orta ve aşağı seviyedeki sanatların yok olacağını bu sebeple de âlemin düzeninin bozulup geçimin felce uğrayacağını belirtmektedir.³⁷⁸

Bu durumu ilahi bir hikmetin gereği olduğunu bildiren düşünür şu ayeti delil gösterir. “*Bu, şanı yüce ve ulu olan Allah’ın takdîridir.*”³⁷⁹

“*...Ve çün dünyada vüs’at-i rızık mergûb-ü makbûldür, anın ahsen-i esbâb-ı sına’attır ki hall-i meksebe ve iffet-i vech ü bedene sebeb-ü âlettir...*”³⁸⁰

³⁷⁷ M. Şevki Aydın, *age.*, s. 17-18.

³⁷⁸ *A.A.*, II, s. 35.

³⁷⁹ Yasin, 23/ 38, *age.*, s. 441.

³⁸⁰ *A.A.*, s. II, 9.

Çalışıp kazananı Allah'ın sevdiğini hadisle delillendirerek insanları çalışmaya teşvik eden Ali Çelebi'ye göre, bol rızık dünyada makbul ve rağbet olunan bir husustur. Onun en güzel sebebi de sanattır ki kazanca ve iffete sebep olmaktadır.

Beyit;

San'at öğren ki gınâ mülk-ü meliktir san'at

*Bileğinde senin altın bileziktir san'at*³⁸¹

İnsanın kabiliyetine uygun olan sanatla meşgul olması sebebiyle, az zamanda ve fazla yorulmadan netice elde edeceğini belirten müellifimiz; istidadı olmayan şeyi isteyince, zamanını harcayıp kuvvetini boşa harcamış olacağından, sonunda ya netice elde edemeyeceğini ya da çok zamanda az şey elde etme durumunun ortaya çıkacağını hikâyelerle izah etmiştir.³⁸²

Çocuğun kabiliyeti, yazma ve iyi cümle kurma yönünde ise, önce güzel yazıyı, ikinci olarak da güzel konuşmayı, büyük hatiplerin hitabelerini, usta şairlerin şiirlerini, nüktedân kimselerin hikâye ve konuşmalarını dinleterek öğretmelidir. Arap dilini ve gramerini ve matematik ilmini de öğreterek ilim ve fende yükselmesini sağlamalı, akran ve emsali arasında sivrilmesi lazım geldiğini öğretmelidir. Kınalızâde, birkaç mektup yazmakla ve birkaç şey öğrenmekle yetinilmemesini savunarak ilimde mükemmeliyeti aramıştır.³⁸³ Büyük şairlerin şiirlerini okumayı tavsiye eden bilginimiz, eserinin bir yerinde de bazı kimselerin şiirin çocukların tabiatına incelik ve çeviklik verdiğini söylediklerini fakat bunun doğru olmayıp şiirin zararının faydasından çok olduğunu söylemektedir.³⁸⁴

Çelişki gibi görünen bu durumu şöyle te'vil etmenin bir engeli bulunmamaktadır. Müellif, şiirin zararı, faydasından çoktur derken zararlı şiirleri ve zamanının tamamını şiire ayırarak aşırılığa gitmeyi kast etmiştir.

Düşünürümüz, çocuğun her hangi bir sebepten dolayı bir sanatı yapamaması durumunda yine sevdiği bir sanata yönlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

³⁸¹ A.A., s. II, 9.

³⁸² A.A., II, s. 35.

³⁸³ A.A., II, s. 36.

³⁸⁴ A.A., II, s. 32.

Çocuk bir sanatla meşgul edildi mi, o sanattan menfaat sağlaması gerektiğinin faydalı olduğunu söyleyen müellifimiz bu durumun çocuğun arzusunu ve neşesini artıracığını ve o sanatı sonuna kadar götürmeye gayret sarf edeceğini belirtir. Sanatından geçimini sağlamanın şerefli kişilerin hasleti olduğu görüşüne yer veren Kınalızâde Ali Çelebi; kendi çalışma ve gayretiyle geçinme alışkanlığı hâsıl olacağını bunun ise çocukta anne ve babalardan, kalacak mal ve mirasa göz dikmeme alışkanlığını kazandıracağını savunmuştur.³⁸⁵

Kınalızâde'yi "Öğrenme kişinin ilgi ve yeteneklerine göre düzenlenmelidir" tezini savunması sebebiyle de natüralist eğitimci saymak mümkündür.

4.4.3.11. Eğitimde Cinsiyet Kız Çocuklarının Eğitimi ve Evlendirilmesi

Eğitimde cinsiyet farkını nazar-ı dikkate alan Kınalızâde'ye göre kadın ve erkeğin cinsiyetten kaynaklanan farklı rolleri bulunmaktadır. Bu fikirleriyle realizm ile paralel düşünen müellifimize göre her çocuk ilerde üstleneceği role hazırlanacak şekilde eğitilmelidir. Eğitim kurallarında kız çocuğu ile erkek çocuğunun ortak noktalarının bulunduğunu ancak kız çocuğunun eğitiminde özel bazı usuller olması gerektiğini öngören yazarımız fikirlerini örneklerle şöyle beyan etmektedir.

*"Zikrettiğimiz bu terbiye esasları erkek çocuk içindir. Lâkin kız çocuklarının eğitimini bu esaslara kıyas edip uygun olan haslet ve âdâbı ta'lim edeler. Ancak kız çocuklarının terbiyesi hususunda hayâ, iffet, erkekten sakınma, hicâb ve evde lüzumlu olan vasıflar konusunda ihtimam göstereler."*³⁸⁶

—Filozof Sokrat, gençleri okuturdu. Hatta bazı düşmanları, ona Lût kavminin işini yapmakla (Lutilik-oğlancılık) çamur atarlardı. Ona sorduklarında:

—Yaş dalı eğmek kolaydır. Amma kuruduktan sonra doğrultmak hayli zordur, derdi³⁸⁷ örneği ile eğitime küçük yaşlarda başlanılmasından yana olduğunu belirtmektedir.

Nâsıruddîn-i Tûsî'den sıkça atıflar yapan müellifimiz burada da Tûsî'nin kız çocuklarının okumasını istemediğini ama kendisinin buna katılmadığını açıklar.

³⁸⁵ A.A., II, s. 36.

³⁸⁶ A.A., II, s. 38.

³⁸⁷ A.A., II, s. 38.

Naklettiğine göre Hoca Nasırî, kızların, yazmaktan ve okumaktan men edilmesinden yanadır. Diğer âlimler ise, yazmaktan men edilmesinden fakat okutulmasından yanadır.

Kendi fikrine göre; okumaktan da men edilmeyeler, bilhassa dinin lüzumlu yönleri ile sünnet hükümleri, hele kadınlara mahsus hayız ve nifas gibi şeyler öğretilmelidir. “İlim öğrenmek Müslüman kadın ve erkek üzerine farzdır.”³⁸⁸ Hz. Aişe (r.a)’nin ilminin seviyesi, hele İslam ahkâmının birçoğunun kendisinden nakledildiği sabittir.

Muhammed (s.a.s.) ümmetinden âlim kadınların özellikle hadisçilerin çok olduğunu söyleyen müellifimiz, şu örneği vererek kızların okumasından yana olduğunu ortaya koymaktadır. “Hanefî imamlarından *Tuhfe* sahibinin Fatıma adında bir kızı vardı. O kadar bilgili idi ki, babasına sorulan fetvâlarda onun da cevabı olmayınca fetvâ çıkmazdı. *Bedayi’* sahibi Kâşânî, eserini *Tuhfe*’ye şerh olarak telif etti. *Tuhfe* sahibi kızını Kâşânî’ye nikâhladı. Fukaha:

—Şereha tuhfetehü fe ehaze ibnetehü,³⁸⁹

“*Tuhfe*’ sini şerhetti, kızını aldı.” derlerdi.

Bundan sonra fetvâlar; *Tuhfe* sahibi, kızı Fatıma ve damadı Kâşânî’nin imzaları ile çıkardı. Üçünün de kabirleri, Halep’te salihlerin kabirleri (Kubûr’us-salihîn) denilen yerdedir. Halk arasında: (Kâdi’nin ve eşinin mezarı) diye anılır. Allah onlara rahmet eylesin.”³⁹⁰

Müellifimize göre; kız çocukları buluş çağına gelince, denk birini bulup evlendirilmelidir, geciktirilmemelidir. Damat olacak kimsenin dinini, ahlâkını, iyilik ve şanını görmeli ve tetkik etmelidir. Mevkisinin yüksekliğine, mal çokluğuna, soyunun büyüklüğüne ve şekil güzelliğine bakılmamalıdır. Eğer aranan manevi şartlarla birlikte bunlar da varsa ne nimettir, nur üstüne nurdur. Evlendikten sonra damatla, varsa anne ve babası ile geçimsizlik etmekten men edilmelidir. Tam bir zaruret olmadıkça ayrılma taraftarı olmamalıdır.³⁹¹

³⁸⁸ İbn Mâce, *Sünen*, 1/81, nu. 224; *Keşfü’l-hafâ*, 1/154, nu. 397.

³⁸⁹ *A.A.*, II, s. 39.

³⁹⁰ *A.A.*, II, s. 39.

³⁹¹ *A.A.*, II, s. 39.

4.4.3.12. Eğitimde Disiplin/Ceza

Eğitimde, çocuğu nefret ettirmeden sevdirmenin önemine sıkça vurgu yapan Kınalızâde, çocukların nazlı yetiştirilmesine de taraftar değildir. Ona göre, çocukların olgunluğu olmayıp akli henüz gelişmemiş olduğundan başlangıçta bazı çocuklardan yalan ve kötülük, bazısından da hırsızlık ve hainlik vuku bulabilir. Bunun gibi hile ve zararlı şeyler çokça görülebilir.

Disiplinin; “*öğrenilecek şeylerin belli kurallara göre verilmesi*”³⁹² olduğunun farkında olan müellifimiz, eserinin başından sonuna kadar bu kurallardan bahsetmiş olması sebebiyle kendisinin disiplinle cezayı birbirinden ayırt etmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Bilginimiz, çocuk yanlış bir davranışta bulunursa önce ikaz sonra da sakındırma yöntemini tavsiye ederek düzeltmek ve kontrol altına almanın gerekli olduğunu açıklamaktadır. Bu hususta şunları söylemektedir.

*“Ve etfalden ibtidâ yı neşv ü nemâda ef’al-i kabîha sâdır olsa gerek, zîra nefis-i emmâre mevcûd u hâsıl ve akl (ki mâni’ü ikâl-i kabâyihdir) henüz gayr-ı kâmildir. Bazı etfalden kizb ü nemîmet ba’zından sirkat ü hyânet ve bunun emsâli keyd ü mekr ve zarar-ı nefis ü gayr çok vâki’ olur. Amma heman men’ü zecr ve muhtemil olduğu mikdâr te’dîb ü siyâset etmek gerek.”*³⁹³

Âlimize göre çocuğun hareketlerini izlemek, onu davranışlarında başıboş bırakmamak eğitimi üstlenen kimse için bir görevdir. Çocuğun başıboş bırakılması kadar, aşırı himayeci bir tavırla eğitilmesini de istememektedir. Ona göre çocuk, hayatın gerçeklerinden habersiz eğitilmemeli, hayatın zorluklarını da tanınmalıdır. Çocuğun hayatta başarılı olabilmesi için böyle bir anlayışla eğitilmesi gerekmektedir. Çocuk iyi iş yaptığı zaman övülüp takdir edilmelidir. Çünkü çocuk büyükleri tarafından takdir edilmeyi daima bekler. Böyle yapmak çocuğun iyi işler yapması için önemli bir teşvik unsuru olacaktır. Buna mukabil kötü davranışları olduğu zaman da uyarılmalıdır ki en azından duygusal olarak iyi ile kötüyü ayırt edebilsin. Burada eğitimciye de öğüt veren Ali Çelebi, çocuğun yaptığı yanlış önce açık bir serzenişte bulunmadan hata olarak kabul edip, başka bir çocuğu misal göstererek falanca böyle yapmış şu cezayı almış demelerini istemektedir. Kısaca çocuğa sen

³⁹² L. C. Deighton, “Disiplin ve Ceza md.” *The Encyclopedia of Education*, U.S.A. 1971.

³⁹³ A.A., II, s. 32.

şöyle yapmışsın dememeli ki çocuk “yaptığım ortaya çıktığı halde bana ceza vermediler” diye düşünerek aynı yanlışı bir daha yapmaya yönelmesin. Eğitimciden çocuğun hareketlerine müdahale ederken onu dövmemesini isteyen Kınalızâde, ancak yalan, kötülük, hırsızlık ve hainlik gibi büyük yanlışlar sıkça görüldüğünde son çare olarak çocuğun tahammül edebileceği kadar te'dîb ve ta'zir edilmesine mecbur kalırsa da az olmak kaydıyla dövülmesine müsaade etmektedir. Öğretmen dövdüğü zaman feryat ederse ağlamanın zayıf kimselerin işi olduğu söylenerek bu çığırkanlığından vazgeçirmelidir.³⁹⁴

Çocukların bazı işlerini gizlemesine müsaade edilmemelidir ki gizlemeye alışıp kabahatlerini de gizlemesin.

Anne ve babanın aşırı sevgisi varsa, çocuğa bildirmemelidir. Zira çocuk bunu fark ettiği zaman öğrenmekten ve terbiye edilmekten uzak ve noksan kalır. Bu sebepten dolayı öğretmen sevgisi anne ve babaya tercih edilmiştir. Bazı akıllı babalar, sevgisi olduğu halde açıklamayıp, çocuğun terbiyesinde kusur etmezler.³⁹⁵

Ancak müellifimizin yaşadığı dönemin ve ortamın geleneksel durumundan kaynaklanıyor olmalı ki günümüz modern eğitiminde yeri olmayan dövmekten “*muallim darbla te'd'ib ettiğinde*”³⁹⁶ sözünde olduğu gibi bahsedebilmektedir. Hatta ona göre öğretmen dövdüğünde çocuğun feryat figan etmesi yasaklanmalı ve böyle bağırmasının zayıflara uygun bir davranış olduğu çocuklara söylenmelidir. Gerçi gereksiz yere çocuğa vurulmaması, dayağın hafif olması gerektiğini vurguluyor ama ölçüsünü ve hangi şartlarda bu metoda başvurulacağını belirtmiyor. Kaldı ki dayaktan bahseden sadece müellifimiz değildir. Eğitimin amacının insanı ıslah etmek olduğu gerekçesi ile hem realist eğitim hem de temel esasçılar gerektiğinde cezaya başvurulmasını, çekinmeden zor kullanılmasını öngörmektedirler.³⁹⁷

Burada şu hususun bilinmesinde de yarar görülmektedir. Kınalızâde Ali Çelebi'nin rivayet ettiği; “*Çocuklarınıza yedi yaşına gelince namaz kılmayı emredin. On yaşına gelince kılmazlarsa dövünüz. Tembelliği huy edinmelerinden sakınınız.*”

³⁹⁴ A.A., II, s. 34.

³⁹⁵ A.A., II, s. 35.

³⁹⁶ A.A., II, s. 34.

³⁹⁷ Veysel Dönmez, *age.*, s. 92.

hadisi³⁹⁸ çocuğu dövmeği emretmemekte sadece bir ruhsat tanımaktadır. Hz. Peygamber'in çok hafif de olsa dövduğüne dair tek bir rivayet bulunmamaktadır. Bu ruhsatı da çocukla iyi ilişkiler kuracak kadar iyi yetişmemiş, gerekli bilgi ve pedagoğiyi alamamış eğiticiler kullanır. İyi yetişmiş kaliteli niteliklerle donanmış eğitimciler dövmeğe başvurmadan çocuğu eğitebilirler. Eđiticiye dūřen bunu sağlayacak bilgi ve beceri donanımına sahip olmaya gayret etmektir.³⁹⁹

³⁹⁸ Ebu Davud, *Kitabu's-salât*, 26

³⁹⁹ M. şevki Aydın, *age.*,s. 22.

SONUÇ

Çalışmamız sırasında ortaya çıkan birinci gerçek; Kınalızâde'nin, eğitim düşüncelerinin ve uygulamalarının, kendisinden sonraki kuşaklara bir ışık olmasının yanında, ilmiyle âmil örnek bir kişilik yapısı teşkil etmesidir.

Eserinde, kendisi model bir insan tanımında bulunsa da onun düşünce, eğitim ve kişilik yapısı hakkında yapılacak araştırmalar günümüzde yetiştirilmek istenen insan tipini belirleme konusunda yol gösterici olacaktır.

O, eğitilmiş ve kültürlü bir aileden gelmiş olma nimetinin kadrini bilip üç dilde ve hemen her konuda eser verecek, şiir yazacak kadar kendisini yetiştirmiştir. Kendi ilmî kişiliği ve bulunduğu görevleri ile döneminin birçok olayına tanık olmuştur. Bu çok yönlü ve çağını aşmış kişiliği ile eğitim konusunda inceleme yapacak araştırmacıların eline yeterli bir materyal bırakmıştır.

Onun *Ahlâk-i Alâî*'sini; sadece geleneksel bilgi birikimini aktaran bir eser değil aynı zamanda eğitim, felsefe, sosyal, ekonomi, siyaset ve ahlâk konularını orijinal, *eklektik* (seçmeci) ve *demonstrative* (açıklayıcı) şekilde açıklayan bir kaynak olarak kabul etmek gerekmektedir.

Felsefeyi araştırma alanına göre tasnif eden müellif; var olmasında insanın irâdesinin olmadığı varlıkları araştırmayı “Nazarî Felsefe”nin konusu; insan iradesiyle ortaya çıkanları da “Amelî Felsefe”nin konusu olarak görmüştür. Böylelikle “Amelî Felsefe”yi felsefenin içine dâhil etmiştir.

Ona göre Amelî Felsefenin gayesi soyut ilim değil, amelî mükemmelleştirmek ve davranışları güzelleştirmektir. Teorik felsefe ile doğru bilgilere ulaşmış görüşlerden uzaklaşan insan, pratik felsefeyi de öğrenirse iyi davranışlar ve güzel huylar ile kötü davranışlar ve çirkin huyların neler olduğu bilgisine ulaşır. Bu bilgilere sahip olan kişi bildikleri ile de amel ederse dünyada üstünlükler ve güzelliklerle nitelenir, ahirette de yüksek zatların arasına katılarak şerefli bir makama ulaşır.

Müellifimiz, amelî felsefenin ikinci kısmı olan eğitimle ilgili görüşlerini, eserinin aile ahlâkı kısmında işlemiş ve ağırlıklı olarak Tûsî ve Devvânî'yi takip

etmiş olduğundan, onlar gibi ailenin; baba, anne, çocuklar, hizmetçiler ve erzak olmak üzere beş esası olduğunu bildirmiştir. Ekonomiye güç olarak tasvir etmiş, kazanç konusunda ticaretten çok, sanat ve meslek edinmeyi tavsiye etmiştir.

Kendisine göre eğitim sistemi, felsefeyi dışlamadan ondan azami ölçüde yararlanmalıdır. Felsefeciler fikir üretmeli, eğitimciler öğretmeli, yöneticiler de uygulamalıdır.

Vahiy, akıl ve bilgiyi müşterek olarak kabul eden Kınalızâde Ali Çelebi'nin, sadece tek bir eğitim ekolüne bağlı kalmadığı, eğitim felsefesi ekollerinin hemen hepsinden yararlandığı, her ne kadar kendisi sınıflandırmamış ise de eğitim metotlarından; Telkin, Tekrar, İkna, Örnekleme, Kontrol Altına Alma, en son çare de ceza yöntemlerini kullandığı gözlemlenmiştir.

Ali Çelebi, insanın kendi varlığını ispatı meselesini; Descartes'ın, *cogito ergo sum* (düşünüyorum, öyleyse varım) sözüne karşılık ama ondan 80 yıl önce, insanın kendi varlığının delile ihtiyaç olmayacak kadar açık olduğunu söylemiş, ruhun varlığını istisâr (ben) üzerine kurarak başka bir delil arama ihtiyacı hissetmemiştir.

Giriş bölümünde belli başlı eğitim ekollerini, dayandığı felsefe akımlarını, kurucuları ile beraber vermiştik. Kınalızâde Ali Çelebi, Prennialism (Daimicilik) ekolünün dayandığı Klasik Realizm'in savunucularından J. Locke'ın "Tabula Rasa" (boş levha)'sını hatırlatır bir biçimde *Levh-i idrâk* kavramıyla idrak levhalarının sade olduğunu dolayısıyla her yöne meyledebileceğine işaret etmiştir.

Eğitim bilimcilere göre; eğitim ve öğretimde gaye, iyi insan ve iyi yurttaş yetiştirmektedir. İyi insan ve iyi yurttaştan da kazandığı birikimlerini yaşaması ve yaşatması beklenmektedir. John Dewey'e göre, bu gayenin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel, ilkçağ filozoflarından kalma soyut bilgi ve pratik bilgi ayrımının yapılmış olmasıdır. Kınalızâde Ali Çelebi, John Dewey'in bu tereddüdünü, ilim ve amelin beraber olması gerektiği tezini ısrarla savunarak ondan dört asır önceden gidermiş böylelikle vizyonunu ve ileri görüşlülüğünü ispat etmiştir.

Eğitim anlayışı itibariyle "Gelişimsel Yaklaşımcı" da sayılabilecek Kınalızâde'ye göre eğitim her an, her yerde olan bir olay ve olgudur. Yeri ve zamanı yoktur. Bir veya birçok fonksiyonun bir takım egzersizlerle tedricen gelişmesi ve mükemmelleşmesine bağlı olan süreçtir. Malzemesi insan olduğu için eğitim bir

sanattır. Eğitimin bilen kişiler tarafından uygun bir program, araç-gereç, yöntem ve özel bir dikkat ile yapılması gerekmektedir.

Kınalızâde Ali Çelebi'nin eğitimdeki bilişsel amacı; tahaffuz (belleme), tezekkür (düşünme), zekâ, sür'at-i fehm (çabuk anlama), safây-ı zihin (zihin duruluğu), suhûlet-i taallüm (kolay öğrenme), hüsn-ü taakkül (doğru düşünme), gözlem ve araştırma yapmak, olayları sebep-sonuç ilişkileri içinde anlamak ve yorumlamak ile rasyonel olmak temeline dayandırmıştır. Duyuşsal amacın en önemlisi ise güzel ahlâktır. Çünkü güzel ahlâk, ruhun kemâle ermesine yardımcı olur. İnsan güzel ve yararlı işler yapmaya devam etmekle dünyada ve ahirette mutluluğa ulaşır.

O, eğitim için peygamberlere, filozoflara, rehberlere, terbiyecilere ve öğretmenlere ihtiyacı olduğunu ilmi açıdan temellendirmiştir. Ona göre teori ve pratik ilim ile amel birleştirilmeden gelişme ve mükemmellik mümkün değildir. Öğretmen de aile reisi ve devlet başkanı gibi eğitimin unsurlarındandır. Bilginler peygamberlerin varisleridir. Onlara saygı anne-baba saygısından önce gelir. İnsan hem alçalmaya hem de yükselmeye müsait olduğu için çocuğun nasıl bir kişiliğe sahip olacağı, alacağı eğitimle doğru orantılıdır. Bundan dolayı öğretmen önemlidir ve seçimine dikkat edilmelidir.

Ona göre öğretmenin; öğrenciye örnek olan ve öğrenmeyi kılavuzlayan, öğrenmek isteyen, bilgiye ulaşmanın yollarını öğreterek rehberlik yapan, öğrencilerle, meslektaşlarıyla, işbirliğine ve paylaşımına açık olan, lüzumsuz bilgileri değil, hayatın kendisini öğreten ve sürekli kendisini geliştiren bir eğitici olması gerekir. Eğitimde, teori ile uygulama paralel olmak zorundadır.

Kınalızâde Ali Çelebi'yi öğrencinin kabiliyetine göre eğitilmesi gerektiğini savunması yönüyle de naturalist eğitimci saymak mümkündür.

Düşünürümüze göre çocuğun doğuştan getirdiği özellikleri vardır. İyi bir eğitimci sayesinde doğuştan getirdiği iyi huyları geliştirilebilir, kötü huyları zor da olsa değiştirilebilir. Eğitimci, eğitim esnasında çocuğun huyunu yeteneklerini ve seviyesini gözetmeye mecburdur. Çünkü insanlar bir ilim ve fenni öğrenmeye müsait olarak doğar. İnsan, istidadı olan sanata yönelmelidir. Böyle olunca daha kısa zamanda ve fazla zorlanmadan sonuca ulaşır. Her sanata ihtiyaç olduğunu şayet

herkes aynı istidat üzerine yaratılsa idi, mühim sanatlar ve çeşitli ilim ve fenlerin yok olacağını, herkesin yüksek seviyedeki sanatlarla meşgul olması ile de orta ve aşağı seviyedeki sanatların kaybolacağını bu sebeple de âlemin düzeninin bozulup geçimin felce uğrayacağını ispat ederek meslek eğitiminin önemine vurgu yapmıştır.

Kınalızâde Ali Çelebi'ye göre çocuk, genel bir görüş olan eğitimin ham maddesi değildir. Schopenhauer''in düşündüğü gibi doğuştan günahkâr da değil “*levh-i idrâkleri*” saf ve temizdir. J. Dewey'in “küçük yetişkin” diye tarif ettiği çocuk tanımına da katılmamıştır. Rousseau gibi çocuğa, oniki hatta onbeş yaşına kadar eğitimi de yasaklamamıştır. Materyalist eğitim sisteminin, para için eğitim tezine karşılık, eğitim için paranın öneminden bahsetmiştir.

Sokrat'ın “*Yaş dalı eğmek kolaydır*” önermesinden hareket eden düşünürümüz, eğitime küçük yaşlarda başlanılmasının gerektiğini savunmuştur.

Kınalızâde Ali Çelebi, çocuk eğitimini tabîî, telkinî ve iradî olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Doğumdan sonra tabîî eğitime, süt emme döneminden sonra, telkinî eğitime, daha sonra da iradî eğitime başlamanın gerekliliğini vurgulayan Ali Çelebi, gerçek eğitim metodunun da telkinî ve iradî eğitim olduğunu, iradî eğitimin de öğretmen tarafından yapılması gerektiğini delilleriyle izah etmiştir.

Doğum öncesi eğitimi, hamilelik döneminden başlatan Aristoteles'den çok daha öncesine götüren Tûsî, Devvânî ve İbn Miskeveyh ve Kınalızâde Ali Çelebi'dir. O çocuk eğitimini, evlenmeden önceki dönemden başlatmaktadır. Baba adayının; ailesini iyi geçindirebilecek bir imkânı yoksa veya zulüm ve haksızlık yapmak gibi kötü huyları varsa evlenmemesini, kendisini ve ailesini geçindirebilecek şekilde evliliğe hazır olan erkeklerin evlenmelerinin gerektiğini ayrıca evlenecek kişinin; çocuğunu doğuracak ve eğitecek anne adayını da iyi seçmesini öğütlemiştir.

Düşünürümüze göre sütannesinin ahlâk ve âdeti süt yoluyla çocuğa geçer. Öyle ki; çocuk mavi gözlü olsa ve onu emziren sütanne Habeşli olsa çocuğun gözü siyah olur. İlginç bulduğumuz husus çocuğun fiziksel ve ruhsal yapısında meydana gelen değişikliklerin kan yoluyla değil de süt ile geçtiğini söylemesidir.

Günümüzde çocuk gelişimi üzerinde yapılan çalışmaların hemen hepsi gelişmeyi; zihinsel (intellectual), fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak bölümlere

ayırmakta ve incelemektedirler. Müellifimiz bunu dört asır önce başararak eğitim bilimi dünyasına ışık tutmuştur.

Eserinde çocukların eğitimine büyük yer ayıran âlimimiz, çocuk merkezli olmasından dolayı da “Çocuktan Hareket” akımına mensup eğitimbilimci kabul edilebilir. Yeni yetişen çocuklara ilk önce matematik öğretmek suretiyle onların kafalarına vehim ve şüpheden uzak bilgilerin yerleştirilip alışkanlık kazandırılmış olmasıyla ilahî bilgiye de şüpheye kapılmadan ulaşacaklarını savunan Kınalızâde Ali Çelebi, kendinden önceki filozofların da uyguladıkları bu yönteme uymuştur.

Kız çocuklarının okuması hususunda döneminin şartlarında dahi okumalarından yana bir eğitim anlayışı getirmiştir. Bilgi, kadın-erkek herkese lazımdır görüşünü savunarak Müslüman kadın âlimleri överek kadınların okumasını ve sanat sahibi olmasını teşvik etmiştir.

Düşünürümüz, J. J. Rousseau, Friedrich von Schiller ve Jean Piaget’den yüzlerce yıl önce çocukların oyun oynamalarını savunmuştur. Bu eğitimcilerden farklı olarak oyunun içinde çirkinliklerin olmaması gerektiğini söylemiştir.

Kınalızâde Ali Çelebi; çok evliliğe karşıdır. Kadının evi koruma hususunda gücü yeterli, kendisi iyi ve iffetli ise, onunla yetinip başka bir kadın veya cariye alınmamasını tavsiye etmiştir. Ona göre kadınlar sadece biyolojik ihtiyaçların giderilmesi için bir obje değil aynı zamanda bir arkadaş, bir dost ve neslin devamını sağlamak için Allah’ın bir lütfudur. Düşünürümüzün ilginç bir fikri de çok evliliği sadece hükümdarlara yakıştırmasıdır. Gerekçesi ise hükümdarın eşi olmak sıfatını sadece bir kadına çok görmesi ve onların padişaha karşı kötülük yapma ihtimalinin olmamasıdır. Buna rağmen padişahların da çok evlenmemesinin daha uygun olduğu düşüncesindedir.

Kadınların akli hususunda söyledikleri, hadis ile de delil getirmeye çalıştığı sözleri, onun tenkit edilmesi gereken belki en önemli tek görüşüdür. Tabi bu görüşünü değerlendirirken zamanının kadınlara bakış açısını da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Eğitimden bahsederken her ne kadar dövmeyi tavsiye etmiyorsa da “dayak” tan söz etmesi döneminin geleneksel yapısı göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Disiplinin; *“öğrenilecek şeylerin belli*

kurallara göre verilmesi” olduğunun farkında olan müellifimiz, disiplinle cezayı birbirinden ayırmıştır. Bilginimiz, çocuğun bir yanlışı görüldüğünde önce ikaz sonra da sakındırma yöntemi ile düzeltmek ve kontrol altına alınmasından yanadır.

Realist eğitimde devlet ve aile önemlidir; çünkü ilk toplumsallaşma ailede başlar. Devlet ise varlığını kurallara dayalı bir eğitimle sürdürebilir. İnsanlar disiplinli eğitilmezse akıllarını yanlış kullanabilirler sonunda da devlet yıkılabilir. Eğitimde süreklilik esasına inanan Ali Çelebi devletin de eğitimi olmasını arzularak yönettiği halkına mutluluk vermesini istemiştir. Böylece 500 sene önce yaşamış düşünürümüzün bir vizyon sahibi olduğu bir kere daha ortaya çıkmıştır.

Kınalızâde Ali Çelebi’ye göre toplumun nizamı devlet başkanı ile devlet başkanının düzeni iyi siyasetle, siyasetin düzeyi de hikmet ile sağlanır. Platon gibi felsefeyi ön plana çıkaran Kınalızâde, bu fikirlerini Fârâbî üzerinden Aristoteles’ten almıştır. Ancak Aristoteles, insanın sadece bu dünyadaki mutluluğunu ön plana çıkarırken Kınalızâde, insanın iki dünyadaki mutluluğunu düşünerek bu konuda da Aristoteles’in önüne geçmiş olmaktadır.

İnsan mutluluğunu ön plana çıkarmasından dolayı Ferid Kam tarafından mutlulukçu (eudemonist) filozoflar arasında sayılan Kınalızâde Ali Çelebi’ye göre mutluluk, ancak doğru bilginin kazanılması ile elde edilebilir. Ona göre mutluluk; doğru inanca sahip olup ahlâk ve amel bakımından güzel ahlâka bürünerek dünya ve âhirette sürekli şekilde saadet içinde olmaktır. Kınalızâde; ebedî ve hakiki saadete, bu dünyada nazarî ve amelî felsefenin gereklerini yerine getirmekle ulaşılabileceğini belirtirken diğer yandan ilahi aşkla bu mutluluğa ulaşılabileceğini savunmuştur.

Ahlâk-ı Alâî adlı eseri ile unutulmayanlar arasına girmeyi hak eden düşürümüz, âlimimiz ve örnek şahsiyetimiz Kınalızâde Ali Çelebi, 1510 yılında Isparta’da doğmuştur. *Ahlâk-ı Alâî*’deki eğitim felsefesini incelediğimiz çalışmanın bitirilme tarihi onun 500. Doğum yıldönümüne tevafuk olmuştur. Rahmetle andığımız müellifimizin doğum yıldönümünü, kendi memleketi Isparta’dan, çok sevdiği ilim irfan yuvasından, Süleyman Demirel Üniversitesi’nden kutlarken, bu çalışmayı da doğum günü hediyesi olarak kendisine armağan ederiz.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- ADIVAR, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, haz. Aykut Kazancıgil - Sevim Tekeli, Remzi Kitâbevi, 4. Baskı, İstanbul, 1982.
- AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ank. 1979.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitimcileri*, MEB Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1993'e), genişletilmiş ve yeniden yazılmış 4. Baskı, Kültür Koleji Yayınları, İst. 1993.
- ALFRED NORTH WHITEHEAD, A.N., *Eğitimin Gayeleri*, MEB, İst. 1971.
- ALKAN, Cevat, *Eğitim Felsefesi*, Uludağ Ün. Yayınları, Bursa 1983.
- _____, *Eğitim Felsefesi Ders Notları*, Milli Kütüphane, 1984 AD 765 Numarada kayıtlı, Ankara 1980,
- ARİSTOTELES, *Politika* VII-2, çev. N. Berkes. İst, 1946; Mete Tuncay, İst. 1975.
- _____, *Politika* I, çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
- ATÂÎ, Nev'izâde, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti'ş-şekâik, Şakâyik-i numaniye ve zeyilleri*, neşre hazırlayan, Abdulkadir Özcan, İst. 1989.
- AYHAN, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul, 1995.
- AYNÎ, Mehmet Ali, *Türk Ahlâkçıları*, Marifet Basımevi, İstanbul 1939.
- AYTAÇ Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F. Yay. II. Baskı, Ank. 1980.
- BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Enderun Kitâbevi, İstanbul, 1976.
- BAYRAKDAR, Mehmet, *İslâm Felsefesine Giriş*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.
- BAYRAKLI, Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, Dergâh Yayınları, İst. 1980.
- BİLGİN, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, AÜİF Yayınları, Ankara, 2001.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi I-II*, sad. Suat Seren, İst. 1983.
- BROCKELMAN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur, II*, (GAL), Leiden, 1949.
- BROCKELMAN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband, II*, Leiden, 1938.
- BURSALI, Mehmet Tahir, *Ahlâk Kitaplarımız*, İst. 1325/1907.
- _____, *Osmanlı Müellifleri*, I-V. İst. 1333'ten tıpkıbasım, İst. 1971.

- CEVİZCİ Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İst. 1999.
- DEVVÂNÎ, Celaleddin, *Ahlâk-ı Celâlî*, Leknev, 1316/1898.
- ÇELEBÎ, Hasan, *Tezkiretü's-şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk, I-II, Ankara, 1989.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül; BABÜR, Saffet, *Metinlerle Ortaçağda Felsefe*, Ara Yayıncılık, İst. 1989.
- DE BOER, T.J., *İslâm'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1960.
- DEVELLİOĞLU, Ferid, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara, 1990.
- DEWEY, John, *Democracy and Education*, New York, Mc Millian, 1916.
- DÖNMEZ, Veysel, *Eğitim Felsefesi*, 9. Baskı, Anı Yay., Ankara, 2009.
- DRANAZ, Faik, *Felsefe Klavuzu*, Çeltüt Matbaacılık, İst. 1972.
- EGEMEN, Bedii. Ziya, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.
- ELMALILI, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst. 1935.
- ERTUĞRUL, İsmail Fenni, *Lügatçe-i Felsefe*, Amire Matbaası, 1925.
- FARÂBÎ, *Eflatun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması*, çev. M. Kaya, İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde, İst. 1998.
- _____, *el-Medinetu'l-Fâdila*, çev. Nafiz Danışman, İstanbul, 1989
- _____, *Fusûsu'l-Medenî*, çev. Hanifi Özcan, İzmir, 1987
- GAZZÂLÎ, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Kahire, 1414/1994, çev. Ahmet Serdaroğlu, İst. 1394/1974, C. 4, s. 198.
- GÖKBERK. Macit, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi Ankara, 1967.
- HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, Cilt-9, İstanbul, 1996.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İst. 1983.
- İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1995.
- İBN MİSKEVEYH, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, Çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, Ankara, 1983.
- İBN RÜŞD, *Faslû'l-Makâl Felsefe-Din İlişkisi*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- JASPERS, Karl., *Felsefe Nedir?* Çev. Mehmet Akalın, Dergah Yayınları, İst. 1981.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, 8. baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, İz Yayıncılık, İst. 2001.
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Mizanü'l hak fi ihtiyari'l ehakk, En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, Yayına Hazırlayan Orhan Şair Gökyay, İst. 1980.

- KEKLİK, Nihat, *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1987.
- KILLIOĞLU, İsmail, *Ahlâk - Hukuk İlişkisi*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak Baskısı, 1248. D.İ.B. Kütüphanesi.
- _____, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, no. 30 trs.
- _____, *Devlet ve Ahlâk-ı Alâî*, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, no. 69 trs.
- KİNDÎ, *İlk Felsefe Üzerine*, çev. M. Kaya, İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri, İst. 1999.
- KOÇ, Mustafa, *Ahlâk-ı Alâî, Kınalızâde Ali Çelebi*, 1.Baskı, Klasik Yay. İst. 2007.
- KUR'AN-I KERİM VE MEÂLİ, DİB Yayınları/527, Kaynak Eserler/26, 12. Baskı, Ankara, 2006.
- KÜÇÜK, Hasan, *Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefeleri'nde Sistematik Problemler*, Dersaadet Yayınevi, İst. 1974.
- KÜKEN Gülnihal., *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*, I. Baskı, Alfa Yayınları, İst. 2001.
- MACİT Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İklim Yay. İst. 1992
- MARDİN. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, C. 1, İnsan Yayınları, İst. 1990.
- MEVLÂNÂ, *Mesnevi*, II/811, çev. A. Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1985.
- NÂSIRUDDİN TÛSÎ, *Ahlâk-ı Nâsiri*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İst. 2007.
- OKTAY, A. S., *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İst. 2005.
- ÖZTÜRK, H., *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.
- SENA, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İst. 1974.
- SÖNMEZ, Veysel, *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2007.
- STHOFİELD, H., *The Philosophy of Education an Introduction*, London, 1972.
- TAYLAN, Necip, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, Ensar Neşriyat, İst. 1983.
- TOPSES, Gürsen, *Eğitim Felsefesi Temel Sorunları*, 1. Baskı, Dayanışma Yayınları, Ankara, 1982.
- TURGUT, İhsan, *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*, 3. Baskı, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1991.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 1988.
- USTA, Mustafa, *Divanı Kebirde Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, MÜİF Vakfı Yayınları, İst. 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 675, Ankara, 1964.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İst. 1967.
- _____, *İslâm Felsefesi*, 3. Baskı, İst. 1983.
- _____, *İslâm Düşüncesi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946.
- YAKIT, İ., *Atatürk ve Din*, SDÜİF Yayınları, No. 5, Isparta, 1999.
- _____, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat İstanbul, 1993.
- _____, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.
- _____, *İslam'da Bilim Tarihi*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2002.
- _____, *İhvan-ı Safâ Felsefesinde Bilgi Problemi*, İstanbul, 1985; II. Baskı, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul, 1992.
- _____, *Mevlânâ'ya Göre İnsanın Evrenselliği*, (Mevlânâ Kitabının içinde bir bölüm) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, s. 179, 187.
- _____, *Osmanlı Araştırmaları*, Fakülte Kitabevi, 2002.
- _____, *Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İst. 2002.
- YILDIRIM, C., *Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yayınları, Ank. 2000.
- YILDIRIM, Ö., *Felsefeye Giriş*, Ders Notları, Ank. 2001.

Makaleler:

- _____, ADIVAR, A. A., “Kınalızâde” maddesi, *İ.A.*, C. VI, 709-711, İst. Millî Eğitim Basımevi, 1967, 2. Baskı.
- AKSOY, H., “Hasan Çelebi, Tezkire”, *M.Ü. İlahiyat Dergisi*, S. 5, s. 128, İst. 1988.
- _____, “İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem”, *MÜİF Yayınları*, İstanbul, 1998.
- _____, “Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemmâ Na'tı”, *MÜİFD*, 1987–88 tarihli, S. 5, s. 125–131, İst. 1993.
- _____, “Kınalızâde” maddesi, *DİA*, C. 25, s. 416-417, İst. 1990.
- AKYOL, O. F., Ortaçağ veya Işığa Açılan Pencere, “*Cumhuriyet*”, 10.11.2006.
- ALTINTAŞ, R., “İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı”, *CÜİFD*, S. II, Sivas, 1998.
- ANAY, H., “Devvânî”, *DİA*, C. 11, s. 257-258.
- CİHAN, A. K., “Şihabeddin Sühreverdî'nin Eserleri”, *E.Ü., SBE Dergisi*, S. 11, Kayseri, 2001, s. 211-222.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Adâlet", *DİA*, İstanbul, 1988.
- DİKMEN, M., “İlmî ve Edebî Yönü Olan Ispartalı Bir Aile: Kınalızâdeleler” *SDÜ, İFD*, Yıl, 2009/1, S. 22. s. 114.
- DAĞLIOĞLU, H. T., “Edirne Mezarları”, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. III, s. 165. Ankara, 1963.

- DEIGHTON, L. C., "Disiplin ve Ceza md." *The Encyclopedia of Education*, U.S.A. 1971.
- İPŞİRLİ, M., "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi" *DİA*, II, s. 348-349, İst. 1981.
- ERTÜRK, Selahattin, "Türkiye'de Eğitim Felsefesi Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl 1988 / Sayı 3 / s. 11-16.
- ERGÜN, M., "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 17, s. 453-457, 1990.
- KAHRAMAN, A., "Ahlâk- Alâî" Maddesi, *DİA*, C. 2, s. 15-16, İst. 1989.
- KAM, F., "Kınalızâde Ali Çelebi", *Daru'l Fünûn Edebiyat Mecmuası*, sene 1, S. 4, s. 357-379, İst. 1332 (M. 1914).
- KAYGISIZ, İ., "Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri", *Eğitim Bilim ve Kültür Dergisi*, yıl 2, S. 8, s. 5-15, Kış, 1997-98.
- KEKLİK, N., "Türk Asıllı Filozoflar", *Yeni Düşünce Dergisi*, Şubat 1983, Sayı 172, s. 2.
- KÖSE, N., "Ispartalı Büyük Adamlar", *Ün, İsparta Halkevi Mecmuası*, C. I, S. I, s. 4-5, Isparta, Haziran, 1934.
- PARLADIR, S., *Din Eğitiminde Hedefler*, DEÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. IX, İzmir, 1995, s. 80.
- SARAÇ, C., *Ahlâk-ı Alâî*, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi-I den Ayırbaşım, İst. 1959.
- TAŞTAN, A.V., "Nasreddin Tûsi Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 11, Kayseri, 2001.
- TÜRER, C., , "Kınalızâde'de Mutluluk", *Felsefe Dünyası*, Kayseri, 1999, S. 30, s. 80-90.
- USTA, M., "Divanı Kebirde Mevlâna'nın Eğitim Görüşü", *MÜİF Vakfı Yayınları*, İst. 1995.
- UYVAL, E., "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler-İslâmî Erdemler" *U.Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi*, C.12, sayı:1, Bursa 2002.
- YAKIT, İ., "Atatürk ve Millî Haysiyet", *Türk Yurdu*, Aralık 2000, S.160, Ankara 2000, s.47-48
- _____, *Kınalızâde Ali Efendi'nin Evrim Düşüncesi*, İÜ İktisat Fak. Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, 23. Kitap, s. 51-60, İst. 1991.
- _____, "Eğitim Problemi Açısından Türk-İslâm Kültürü ve Gençlik", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 2, S. 350, s. 7, Mayıs 1987.
- _____, "Kültür ve Medeniyet Kavramları Üzerine", *Türk Yurdu*, Mart-Nisan 1998, C.18, S.127-128, Ankara 1998, s.50-52.
- _____, "Kültürün Derinliklerinde Gezinmek: Semantik" *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S. 396.

- _____, "Mevlâna'da Akıl ve Aklın Kritiği", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Y. 1996, S. 3, s. 2.
- _____, "Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislam", *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak 2000, S. 148-149, Ankara 2000, s.174-187; *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. VI, Yıl, 1999, s. 19-48, Isparta, 2000.
- _____, "Yunus Emre ve İlâhi Aşk", *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S.172, s. 66-67, İst. Şubat 1988.
- ÖZARSLAN, S., "İslâm'ın Aile Hayatına Verdiği Değer", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 40, S. 2, 2004.

Sempozyum:

- KARLIĞA, B., "İslâm'da Tercüme Hareketleri", *Medeniyetler Arası Diyalog Sempozyumu*, Diyarbakır, 1998.
- UYSAL, E., "Kindî ve Fârâbî'ye Göre Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği", *Uluslar Arası Fârâbî Sempozyumu* (yayınlanmamış bildiri), Ankara 2004.
- YAKIT, İ., İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi, *İslâmî İlimlerde Metodoloji Mes'elesi Sempozyumu*, 20-21 Haziran, 2003, İSAV, İstanbul, 2005.
- _____, "Mevlâna'da Mutluluk Ahlâkı", *Milletlerarası Katılımlı III. Millî Mevlâna Sempozyumu*, 14-16 Aralık 1990, Konya, Yeni Toplum Fikir Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, Eylül-Ekim 1992, İstanbul, 1992, s.82-98; *Felsefe Arkivi*, S.29, İ.Ü.E.F. Basımevi, s.29-73, İstanbul 1994.

Kongre, Kurultay

- KEKLİK. N., "Mevlâna, Mesnevi", 2, 62; *I. Mevlâna Kongresi*, 1985.
- SEVERCAN, Ş., , "Kınalı-zâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Kınalı-zâde Ali Efendi Kongresi Tebliğleri*, 17 Mart 1998, Kayseri.
- YAKIT, İ., "Batı Düşüncesi ve Mevlâna'da Kadın", *IV. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü, 3-5 Mayıs, 2003, Konya.
- _____, "İbn Sîna'nın Avrupa Felsefelerine Etkileri", *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 20-26 Kasım 2005, Kültür Bakanlığı, Atatürk Yüksek Kurumu, Ankara, 2005; *Bilim ve Ütopya*, S. 143, Yıl: 12, Mayıs, İstanbul, 2006, s.17-23.
- _____, "Gençlik ve Problemleri", *7. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı*, 2-4 Temmuz 1999, Denizli.

Yıllık:

- ÜÇER, H.İ., "Kindî Metafiziği ve Etkileri Üzerine Birkaç Not", *İLEM Yıllık*, yıl 1, S. 1, s. 127-138, 2006.

Tezler:

AKSOY, H., *Kınalızâde Ali Çelebi: Hayatı İlmî Edebî Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları*, İÜEF, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1976.

DOĞAN E., *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, İÜ, SBE, Doktora Tezi, İst. 2006.

EV, H., *İbn Haldun'un Eğitim Görüşü*, DEÜ, SBE, Doktora Tezi, 2007.

KILIÇ, F., *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-şu'arâ, İnceleme, Tenkitli Metin*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

KÖSE, A., *Ahlâk-ı Alâî'nin İkinci Kitabı İlmü Tedbiri'l-Menzil'de Eğitim, (Yüksek Lisans Tezi)*, MÜ, SBE, İst. 1988.

İnternet Kaynakları:

ATO, "İş'te Türk Genci Raporu", (2006–08-12)

<<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=767&l=1>>, (09.01.2009)

M.E.B., "Türk Milli Eğitim Sistemini Düzenleyen Genel Esaslar"

<<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>>, (15.11.2009).

TÜİK, "Tablo-1: Son 12 ay içinde örgün ve yaygın eğitime katılım"

<http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=14&ust_id=5>, (10.11.2009)

_____, "2007 Yetişkin Eğitimi Araştırması Metodolojisi Hakkında Açıklamalar",

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4057&tb_id=8>, (27.03.2009 10.30)

TÜSİAD, Basın Bülteni "Doğru Başlangıç: Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim" <<http://www.tusiad.org/FileArchive/duyuruno681.pdf>>, (01.06.200, TS/BAS BÜL/05-38)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : Abdullah BOZKURT

Doğum Yeri : İstanbul

Doğum Yılı : 01.09.1956

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu:

İlkokul : Levent Şehit Kubilay İlkokulu

Ortaokul : Gültepe Orta Okulu

Lise : İstanbul İmam Hatip Lisesi - 1977

Lisans : İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü -1981

Yabancı Diller:

1. İngilizce : İyi Derece

2. Arapça : Orta Derece

3. Flamanca : Orta Derece

İş Deneyimi:

2 Ay : Antalya Müftü Yardımcılığı

3 Yıl : Uluborlu Vaizliği

6 Yıl : Hollanda Rotterdam Başkonsolosluğunda Din Görevliliği

4 Yıl : Uluborlu ve Keçiborlu Müftülükleri

6 Yıl : ABD New York Başkonsolosluğunda Din Görevliliği

4 Yıl : D.İ.B. Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığında Görevlendirme

1 Yıl : D.İ.B. Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığında Görevlendirme

2 Yıl : Ankara İl Vaizliği D.İ.B.